

СТАТУСОТ НА МОДАЛНАТА МОРФЕМА **БИ**
ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И НЕЈЗИНИТЕ
ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО ДРУГИТЕ
СЛОВЕНСКИ И НЕСЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ

MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
RESEARCH CENTRE FOR AREAL LINGUISTICS

MORPHOSYNTACTIC STUDIES IV

project: **THE PLACE OF THE MACEDONIAN LANGUAGE
IN THE SLAVIC AND BALKAN LINGUISTIC WORLD**

**THE STATUS OF THE MODAL MORPHEME *BI*
IN MACEDONIAN AND ITS FUNCTIONAL EQUIVALENTS
IN SLAVIC AND NON-SLAVIC LANGUAGES**

Skopje, 2018

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
ИСТРАЖУВАЧКИ ЦЕНТАР ЗА АРЕАЛНА ЛИНГВИСТИКА

МОРФОСИНТАКСИЧКИ СТУДИИ IV

проект: МЕСТОТО НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО
СЛОВЕНСКИОТ И ВО БАЛКАНСКИОТ ЈАЗИЧЕН СВЕТ

**СТАТУСОТ НА МОДАЛНАТА МОРФЕМА *БИ*
ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И НЕЈЗИНИТЕ
ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО ДРУГИТЕ
СЛОВЕНСКИ И НЕСЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ**

Скопје, 2018

Уредник: акад. Зузана Тополињска

Рецензенти:
акад. Виктор Фридман
акад. Предраг Пипер

Редакциски одбор:
акад. Зузана Тополињска
доп. член Марјан Марковиќ

Лектура и коректура – авторски колектив

Печатница: „Винсент графика“ – Скопје
Тираж: 300 примероци

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3'366.5(082)
811.16'366.5(082)

СТАТУСОТ на модалната морфема би во македонскиот јазик и нејзините функционални еквиваленти во другите словенски и несловенски јазици / [уредник Зузана Тополињска; редакциски одбор Зузана Тополињска, Марјан Марковиќ]. – Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2018. – 167 стр.: табели; 24 см. – (Морфосинтаксички студии; 4)

На напор. насл стр.: The status of the modal morpheme bi in Macedonian and its functional equivalents in Slavic and non-Slavic languages. – Публикацијата е во рамките на проектот: Местото на македонскиот јазик во словенскиот и во балканскиот јазичен свет. – Фусноти кон текстот. – Библиографија кон трудовите. – Summaries кон одделни трудови

ISBN 978-608-203-222-1

а) Македонски јазик – Би-конструкции – Зборници б) Словенски јазици – Би-конструкции – Зборници

COBISS.MK-ID 106285578

S O D R @ I N A

Ирина БАБАМОВА

Конвергенции и дивергенции меѓу потенцијалот во македонскиот и кондиционалот во францускиот јазик надвор од условниот период..... 9

Елени БУЖАРОВСКА

Функцијата на *би* за изразување обусловени дејства во македонскиот јазик..... 25

El ena Ю. ИВАНОВА

Частича *by/bi*: значење, употреба, синтаксис (руско-болгарские паралели)..... 49

Vesel i nka LABROSKA

Функциите на партикулата БИ во западното македонско наречје..... 75

Марјан МАРКОВИЌ

Околу некои аспекти на би-конструкциите во македонскиот јазик..... 89

Лилјана МИТКОВСКА

Можниот начин надвор од условниот период во современиот македонски јазик..... 97

Ангелина ПАНЧЕВСКА, Соња МИЛЕНКОВСКА

Би-конструкции во и надвор од условен период (македонски ~ полски)..... 119

Людмила ПОПОВИЧ

Об особом случае темпорального употребления потенциала в сербском и других славянских языках..... 131

Zuzanna TOPOLIŃSKA

Polskie *BY* *universale*..... 159

Овој 4. том од нашата серија ѝ го посветуваме на нашата покојна колешка, д-р Убавка Гајдова, која ненадејно нè напушти на 06.12.2014 г.

Во центарот на внимание на д-р Гајдова низ целата нејзина професионална кариера се наоѓаше вербалниот систем на македонскиот дијалектен јазик, неговата географска диференцијација и функционална интерпретација. Нејзината класична подготовка ѝ овозможи нејзините анализи да ги продлабочи со следење и опишување на грчките влијанија врз развитокот на тој систем во одделни дијалектни комплекси. Покрај работата врз проектот *Македонски дијалектен атлас* со бројни прилози од тоа подрачје учествувала и во низа други проекти на ИМЈ, како *Вратничко-полошки говори* или *Банскиот говор*. Со своите бројни трудови објавувани во земјата и во странство стекна широко признание во меѓународната професионална средина.

Работејќи врз централниот дијалектолошки проект, осмислен и со децении воден од акад. Б. Видоески, *Македонски дијалектен атлас*, се занимаваше со средувањето и дополнувањето на картотеката на *Атласот*, но за жал – спречена од кадровски и организациски проблеми – не успеа да ја осигури нејзината финална обработка и дигитализација. Следствено, како претходник на основното издание на *Атласот*, по иницијатива и со залагање на Гајдова и под нејзина редакција во 2008 г. во издание на ИМЈ излезе томот *Македонски дијалектен атлас. Прологомена*, многу позитивно оценет од славистичката научна средина.

Д-р Гајдова систематски соработуваше со Истражувачкиот центар за ареална лингвистика "Божидар Видоески" (ИЦАЛ) при МАНУ од самото негово основање во 2000 г. Учествуваше со своите прилози во сите наши изданија, многу драгоцен коментари внесе во дискусиите на нашите редовни средби. Со заминувањето на д-р Убавка Гајдова, загубивме одличен лингвист, драг и близок пријател.

Од Редакцијата на томот

Ирина Бабамова

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
irina_babamova@yahoo.com

Конвергенции и дивергенции меѓу потенцијалот во македонскиот и кондиционалот во францускиот јазик надвор од условниот период

0. Во овој труд ќе ја разгледаме употребата на македонскиот *потенцијал* (*можен начин*) и на францускиот *кондиционал* (во преводната терминологијата на македонски јазик се среќава и како *условен начин*¹) надвор од т.н. условен период, поточно, во независен вербален контекст од типот: *Што би рекле за тоа?* (= *Qu'en diriez-vous?*). Како што е познато, потенцијалот во македонскиот јазик (*би*-потенцијалот) и кондиционалот во францускиот јазик се употребуваат и во рамки на условниот период², двочлена синтаксичка спрега од протаза (зависно-условна реченица) која го искажува условот, и аподоза (главна реченица) која ја искажува последицата од евентуално реализираниот услов: *Да имам време, би отишла кај нив*. Се одлучуваме да се осврнеме на употребата на *би*-потенцијалот и на кондиционалот надвор од условниот период зашто сметаме дека во независен вербален контекст (осамостоена аподоза), темпоралната димензија на формите со *би* и на формите на францускиот кондиционал се потиснува во втор план, отворајќи простор за појава на широка палета модални значења. Нашата цел во овој труд ќе биде двојна: да утврдиме дали *би*-потенцијалот и францускиот кондиционал споделуваат заедничка семантичка компонента која им овозможува да конвергираат во правец кон исти модални значења и дали развиле диференцијална семантичка компонента заради која дивергираат во правец кон различни модални значења. Како дел од когнитивниот домен на потенцијалноста и на кондиционалноста, независните вербални контексти со *би*-потенцијал и со кондиционал ја рефлектираат особината на луѓето да промислуваат за евентуални, алтернативни ситуации што се одраз на нивните посакувања, желби, можности и сл. без да воспоставуваат експли-

¹ Cf. Шоптрајанов 1971 : 464.

² За македонскиот јазик види Гајдова, 2008.

цитни релации меѓу две ситуации од кои едната претставува услов, а другата негова последица.

1. Потенцијалот во македонскиот јазик и кондиционалот во францускиот јазик: генералии

Можниот начин (потенцијал) во македонскиот јазик е претставен со обликот *би* + *л*-формите на конјугираниот глагол. Во ретки ситуации, својствени пред сè за разговорниот јазик, овој облик може да се сретне сведен само на елементот *би*, при што *л*-формата се подразбира од контекстот: – *Би одела ли кај нив? Јас би. – И јас би.* Потенцијалот е носител на „значење што се состои во тоа што едно дејство се претполага како можно да се изврши. Притоа со овој начин не се укажува на времето, тој може да се однесува и на минатоста и на сегашноста и на идноста. Времето на кое се однесува го познаваме обично од подредената реченица или воопшто од ситуацијата.“ (Конески 1987 : 500). Забележливо е дека кога *би*-потенцијалот се употребува во независен вербален контекст, без експлицитно изразена протаза, него поскоро го доведуваме во релација со дејства што може да се реализираат во непосредна или во подалечна иднина, отколку со дејства во минатото: *Би отишла сега* (со значење: 'веднаш по овој момент'). *Би отишла по после / следната година.* **?Би отишла вчера.* Според Тополињска, „Потенцијалот (т.е. можниот начин) го среќаваме во искази кои зборуваат за иднински проектирани настани чија реализација говорителот ја оценува како (не)возможна, (не)пожелна и сл. (Тополињска 2008 : 42-43) Генерално гледано, потенцијалот е пред сè модален облик кој пројавува темпорална информација во контекст и кој реализацијата на дејствата ја сместува во сферата на иреалното, виртуелното, можното.

Францускиот јазик не разликува посебни форми за потенцијал, но значењето дека „едно дејство се претполага како можно да се изврши“ (Конески *ibid.*) се доведува во врска со формите на кондиционалот, поточно со формите на *футурот на минатото* (*futur du passé*) (Wilmet 2010 : 326), за кои ќе стане збор подолу. Формите на кондиционалот во францускиот јазик, се постојан предизвик за лингвистите кои се обидуваат да ја расчистат дилемата околу неговиот статус на посебен глаголски начин или време³, да ги утврдат значењата што може да се изделат во

³ „Le conditionnel a longtemps été considéré comme un mode (du moins pour certains de ses emplois, car on distinguait souvent un conditionnel-temps [de l'indicatif] et un conditionnel-mode). Les linguistes s'accordent aujourd'hui pour le ranger parmi les temps de l'indicatif ; comme un futur particulier, futur dans le passé ou futur hypothéti-

рамките на полисемичноста на неговата форма и да издиференцираат еден збир од негови типични употреби во јазикот⁴. По прашањето на различните употреби на францускиот кондиционал се чини дека лингвистите се сложни за барем две од нив: темпоралната употреба (кондиционалот означува идност во минатото: *Si j'avais de l'argent, je **changerais** de voiture* = *Да имав пари, **ке променев** автомобил*) и модална употреба со хипотетичка димензија за можност или иреалност (*Si j'étais riche, j'**aurais** une meilleure voiture* = *Да бев богат, **ке имав** подобар автомобил*). На овие две употреби им се додаваат т.н. кондиционал за ублажување (*conditionnel d'atténuation*), својствен обично на љубезното изразување, и новинарскиот кондиционал (*conditionnel journalistique*).⁵

Од аспект на темпоралната употреба, кондиционалот во францускиот јазик се разгледува во рамки на делот што им се посветува на идните времиња (*temps du futur*) (Grevisse 1988 :1297) зашто дејствата што се означуваат со неговите форми се сфаќаат како идни во однос на некој момент од минатото. Францускиот кондиционал поседува форми за сегашно време (*conditionnel présent*) и за минато време (*conditionnel passé*)⁶. Тие се употребуваат особено за претворање на директниот говор во индиректен, при што кондиционалот за сегашно време означува идно дејство во однос на момент од минатото: *Il a dit qu'il **viendrait** ce soir* (= *Рече дека **ке дојде** вечерва*). Со него, всушност, се врши транспозиција на простото идно време (*futur simple*) од реченицата во директен говор: *Il m'a dit : « Je **viendrai** ce soir. »* (= *Му рече: „**Ќе дојдам** вечерва“*). Формата, пак, на кондиционалот за минато време ги сместува дејствата во минатото, претставувајќи ги како идни во однос на минат момент, но претходни во однос на дејството исказано со кондиционалот за сегашно време: *Il a dit qu'il **viendrait** dès qu'il **aurait terminé***. = *Рече дека **ке дојде** веднаш штом **ке***

que. On notera 1° que le conditionnel n'est pas propre à un type de phrase : comme l'indicatif il apparaît dans les phrases énonciatives, interrogatives et exclamatives ; - 2° que, dans les propositions, il est toujours possible quand l'indicatif futur est admis : *Il dit qu'il IRA. / Il a dit qu'il IRAIT. Il est certain qu'il IRA. / Il était certain qu'il IRAIT.* “ (GREVISSE 1986 : 1299).

⁴ Значаен придонес во оваа смисла има зборникот *Le conditionnel en français* што го имаат приредено Патрик Дендал (Patrick Dendale) и Лилијан Тасмовски (Liliane Tasmowski) и во кој се опфатени важни истражувања на петнаесетина автори кои се осврнуваат на разни аспекти на кондиционалот.

⁵ Спореди примери подолу во точка 2.1 на стр. 16, односно во точка 3 на стр. 20.

⁶ Постои и кондиционал за минато време II форма (*Conditionnel passé II forme* = на пр. *il eût été*) кој не се употребува како футур на минатото и е во фаза на исчезнување, особено во разговорниот јазик.

заврши / ќе има завршено / ќе завршел. Со него се врши транспозиција на сложеното идно време (*futur antérieur*) од реченицата во директен говор: *Il a dit : « Je viendrai dès que j'aurais terminé »*. Сите форми за кондиционал и форми со *ќе* од погоре дадените примери може да се употребат за означување дејства што се проектирани во иднината од аспект на говорниот момент или на говорната ситуација, сфатени како референцијална точка.

Кондиционалот всушност тука се однесува како хипотетички футур зашто искажува проектирано идно дејство за кое говорителот не е сигурен дека *ќе* се изврши. Некои лингвисти, како Марк Вилме (Marc Wilmet) на пример, го сместуваат меѓу времињата на индикативот. Така, во индексот на својата *Grammaire critique du français*, за термините *conditionnel présent* и *conditionnel passé*, тој упатува на формите за **futur 2 simple** (= *marcherais*) (прост футур 2) и за **futur 2 composé** (= *aurais marché*) (сложен футур 2) соодветно, зашто ги смета за идни времиња на минатото (Wilmet 2010 : 320).

Доведување на кондиционалот во врска со идното време, но од аспект на македонскиот јазик, среќаваме и во размислувањето на Тополињска: „Во денешниот македонски стандарден јазик имаме три парадигми со формант *ќе* : (1) *conditionalis praesentis* граден по моделот : *ќе* + презент на конјугираниот глагол, на пр. *ќе чита, ќе носи, ќе пее...*, (2) *conditionalis praeteriti* граден по моделот: *ќе* + имперфект на конјугираниот глагол, на пр. *ќе читаше, ќе носеше, ќе пееше...* (3) *conditionalis non-confirmativus* граден по моделот : *ќе* + сум-перфект од конјугираниот глагол во неговата нон-конфирмативна варијанта, т.е. без глагол-копула во 3 л. еднина и множина, и со доминација на *л*-формите деривирани од имперфектната основа, на пр. *ќе читал, ќе носел, ќе пел...*“ (Тополињска 2008 : 53). Имајќи ја предвид оваа поврзаност на кондиционалот со формите со *ќе*, како и увидот што го нудат горните примери на француски заедно со нивните преводи на македонски, може да се сумира дека формите на францускиот кондиционал и парадигмите со *ќе* во македонскиот јазик семантички си соодветствуваат кога се употребени темпорално. Притоа, доаѓа до истакнување на темпоралната вредност на кондиционалот како футур во минатото, а модалните значења се потиснати. Со оглед дека темпоралната вредност на *би*-потенцијалот е затемнета, тој не се јавува како еквивалент на кондиционалот во темпорална употреба.

2. Конвергенции во модалната употреба на македонскиот потенцијал и на францускиот кондиционал

Ситуацијата изгледа обратна кога на прв план доаѓа модалната употреба на глаголските времиња на францускиот кондиционал при што се потиснуваат неговите темпорални значења, па дури и сосема се маргинализираат. Потиснувањето на темпоралната вредност на предикатот за сметка на појавата на неговата модална вредност јасно се гледа од примерот на Вилме: „*Si je vous le disais, pourtant, que je vous aime / Qui sait, brune aux yeux bleus, ce que vous en diriez?*“ (Wilmet 2010 : 326) (= *Да ви кажев [...] дека ве љубам / [...] што би рекле вие?*), во врска со кој Вилме појаснува: „...le temps futur du passé favorise l'évasion vers le monde du potentiel ou du contrefactuel“. (Wilmet 2010 : 326) Во посочениот пример доаѓа до израз пројавата на значењето дека „едно дејство се претполага како можно да се изврши“ (Конески 1987:500) Поврзувањето на францускиот футур на минатото со сферата на потенцијалното, ни дава за право да претпоставиме дека формите на македонскиот *би*-потенцијал и формите на францускиот кондиционал споделуваат заедничка семантичка компонента благодарение на која искажуваат/сугерираат дека постои *евентуална хипотетичка можност* (потенцијал, потенцијална енергија) за реализација на едно дејство/состојба доколку се укаже прилика за тоа. Евентуалната хипотетичка можност ја сфаќаме како можност со обусловена реализација. Кажано со речникот на природните науки, (не)реализирањето на условот претставува фактор кој (не)ќе овозможи да се ослободи потенцијалната енергија насобрана во предикатот во можен начин/кондиционал. Присуството на хипотетичката можност како семантичка компонента на нивото на предикатот ќе го сигнализираме со [+ можност]. Споделувањето на оваа семантичка компонента го прави извесно конвергирањето на *би*-потенцијалот и на францускиот кондиционал кон слични модални контексти.

Со оглед дека во нашиот труд најавивме разгледување модални употреби на овие два начина надвор од условниот период (т.е. без експлицирање на неговата обусловеност во протаза), можноста за вакво конвергирање ја проверуваме подолу преку примери на релација македонски-француски јазик. Контекстуалните фактори кои неминовно влијаат врз формите на потенцијалот и на кондиционалот особено во независен вербален контекст, ни посочија две модални нијанси што во корпусот примери ни се наметнаа како особено чести:

➤ **хипотетична нијанса**, со која *би*-потенцијалот и кондиционалот го сугерираат значењето: 'говорителот претпоставува дека (не)постои

евентуална можност за реализација на дејството/состојбата' ([+ хипотеза] [+можност]) :

1. „Со пивото не **би успеал** !“ одговори Гоце од вратата. (Павловски 2001: 28) (= 'претпоставувам дека не постои евентуална можност да успеам')

1a. – *Je ne réussirais pas avec la bière, répondit Gotsé de la porte.* (Pavlovski 1979 : 24)

2. *Примерен, благороден татко, се колнам, би можело да се рече дека тој не беше толку штура природа, така скроена од своето раѓање.* (Чинго 1984 : 28)

2a. *Un père exemplaire et généreux, je le jure, on pourrait supposer qu'il n'avait pas toujours eu une nature si aride, depuis sa naissance.* (Čingo 1980 : 38)

3. **Би можеле** да го убијат како мува, ме погоди таа мисла и јас занемев во часот. Господе боже, **би можеле** дури и самите деца да го убијат, за одмазда. (Чинго 1984:118)

3a. *Ils pourraient le tuer comme une mouche, cette pensée surgit en moi et j'en restai pétrifié sur l'heure. Mon Dieu, même les enfants pourraient le tuer pour se venger.* (Čingo 1980: 152)

4. „Не **би можел** да ги лажам тие луѓе со расипано пиво“, процеди Гоце. (Павловски 2001: 28)

4a. – *Je ne pourrais pas tromper ces gens-là avec une bière gâtée, dit Gotsé.* (Pavlovski 1979 : 25)

5. „Онаа селанка, Гоце, не **би можела** да ми го напише тоа мене! (Павловски 2001: 92)

5a. – *Cette paysanne, Gotsé, elle ne pourrait pas m'écrire cela à moi!* (Pavlovski 1979 : 81)

6. **Лично, и со црниот ѓавол би се здружил!**

6a. *Moi, personnellement, je serais prêt à faire un pacte avec le diable!*

7. **Ништожност, дури и безумник би сфатил** (= 'постои евентуална можност за сфаќање...'), доволно беа само неколку десни и неколку леви „мисли“ на татенцето и работата веќе беше сосема јасна. (Чинго 1984: 26)

7a. *Nullité, même un fou comprendrait, il suffisait de quelques pensées [...].* (Čingo 1980:36)

8. **Не можев да разберам како би можел тој да поднесе** (= 'постои евентуална можност за поднесување...') толкав молк, земјата, да не лета, да не измислува, да не патува. (Чинго 1984 : 118)

8a. *Je ne pouvais pas comprendre comment il **pourrait** supporter un silence pareil, la terre, ne plus s'envoler, inventer, ne plus voyager.* (Čingo 1980 : 134)

Како што може да се забележи, има примери и со имплицитна (пр. 1, 1a, 6, 6a, 7, 7a,) и со експлицитна употреба на модален предикат на ниво на *би*-потенцијалот и на ниво на францускиот кондиционал (пр. 2, 3, 4, 5, 8). При имплицитна употреба, него можеме да го реконструираме (во случаите тоа е (мк) *може*, односно (фр) *pouvoir*, а при експлицитна употреба, информацијата за каква можност се работи ја дава предикатското дополнење во вид на *да*-конструкција во македонскиот, односно инфинитив во францускиот (пр. 2a, 3a, 4a, 5a, 8a):

➤ **оптативна нијанса**, со која *би*-потенцијалот / кондиционалот го сугерираат значењето : 'говорителот посакува да (не)постои евентуална хипотетичка можност за реализација на дејството/состојбата' ([+ желба] [+ можност]).

9. *Биш би се напила едно кафе!* (= 'посакувам да постои евентуална можност да се напијам...')

9a. *Je prendrais bien un café!*

10. *Да си кажеме искрено, не би работел никаде, тие места, пак нема да ги видат моите очи!* (Павловски 2001: 92) (= 'посакувам да не постои евентуална можност да работам...')

10a. *Sincèrement, je ne travaillerais dans aucun de ces endroits-là, mes yeux ne les verront pas!* (Pavlovski 1979 : 81)

11. *Би дошла, не сум го гледала филмот.* (= 'посакувам да постои евентуална можност да дојдам...')

11a. *Je viendrais, je n'ai pas regardé ce film.*

Примерите на македонски и нивните еквиваленти на француски јазик го посочуваат најпрвин формалното соодветство, а потоа и семантичкото соодветство, т.е. модалната конвергенција помеѓу македонскиот потенцијал и францускиот кондиционал кога треба да искажат евентуална хипотетичка можност во поглед на реализирањето претпоставувано или посакувано дејство од страна на едно лице.

2.1. Македонскиот потенцијал и францускиот кондиционал при љубезно изразување

Во ситуации на хиерархиска подреденост на соговорниците, кога се сака да се избегне нагласен притисок врз адресатот, да се искаже почит кон некое лице и сл., во францускиот јазик се употребува т.н. *conditionnel d'atténuation* (кондиционал за ублажување). Употребен со модални предикати (*pouvoir* (=може), *vouloir* (= сака), *falloir* (=треба)...), францускиот

кондиционал отвора простор за генерирање модални значења, при што тој и императивот, како глаголски начини, се сместуваат на двата спротивни краја на скалата на учтивото, љубезното изразување. Ублажувањето (*atténuation*) се манифестира на пр. кога простата заповед, преку употреба на кондиционал во францускиот, се трансформира во љубезно обраќање за да искаже:

- барање:

12. *Aide-moi!* = Помогни ми! → *Pourrais-tu m'aider?* = **Би можел ли да ми помогнеш?**

- формално барање кое добива облик на молба:

13. *Lisez-moi ce qui est écrit ici!* = Прочитајте ми што пишува тука! → *Voudriez-vous /Pourriez-vous me lire ce qui est écrit ici?* = **Би сакале / Би можеле ли да ми прочитате што пишува тука?**

- совет :

14. *Va voir un médecin!* = Појди на лекар! → *Tu devrais aller voir un médecin.* = **Би требало да појдеш на лекар!**

- прекор:

15. *Attention!* = Внимавај! → *Tu pourrais faire attention!* = **Би можел да внимавааш (малку)!**

- сугестија/ предлог:

16. *Allons au cinéma!* = Да одиме в кино! → *On pourrait aller au cinéma!* = **Би можеле да одиме в кино!**

При давањето предлог, ублаженост во обраќањето и во францускиот и во македонскиот јазик може да се спроведе и преку модалниот предикат *vouloir/aimer*⁷ (= сака) во кондиционал: *Voudrais-tu aller chez eux?/Aimerais-tu aller chez eux?* (= **Би сакал ли да одиш кај нив?**). Притоа, модалниот предикат *aimer* може, но и не мора, да се употреби и во негативна форма. Значењето на исказот нема да се промени и ако се каже:

⁷ Како семантичка варијанта на модалниот предикат *vouloir*, во францускиот јазик може да се употреби изразот *avoir envie de* (= има желба), па како еквивалент на исказот **Би сакал ли да одиш кај нив?** да се јави реченица во која овој француски израз би се употребил во својата повообичаена, негативна форма: *Tu n'aurais pas envie d'aller chez eux?* Во оваа реченица и францускиот кондиционал за сегашно време (*conditionnel présent*) и македонскиот потенцијал се доближуваат до сегашното време на индикативот зашто давањето предлог може да се искаже и ако овој предикатски израз се употреби во сегашно време: *Tu n'as pas envie d'aller chez eux?* (= **Немаш желба да одиш кај нив? Не сакаш да одиш кај нив? Не ти се оди кај нив?**). Разликата е во тоа што францускиот кондиционал и би-потенцијалот, за разлика од индикативот, имаат способност да интегрираат доза на љубезно обраќање.

Tu n'aimerais pas aller chez eux ? Употребата на негативната форма не е необична за македонскиот јазик кога се дава предлог да се изврши некое дејство, но при диференцирањето на ова значење, интонацијата има своја улога. Давањето предлог е поексплицитно кога е интонацијата прашална: *Не би сакал да одиш кај нив?*, или кога прашањето се засилува со партикулата *ли* или со прашалниот збор *зарем*: *Не би сакал ли да одиш кај нив?*/*Зарем не би сакал да одиш кај нив?* (= *Tu n'aimerais pas aller chez eux?*). Давањето предлог може да ослаби, или сосема да се затемни и да му отстапи место на искажувањето категоричен став против реализирањето на дејството, кога врз исказот не се применува прашална интонација: *Не би сакал да одиш кај нив.*⁸ = *Je n'aimerais pas que tu ailles chez eux.*

Од примерите се гледа дека конвергенцијата на планот на љубезното обраќање се манифестира со формално и со семантичко соодветство помеѓу македонскиот потенцијал и францускиот кондиционал. Ова се овозможува зашто и двете начински форми ја содржат семантичката компонента [+ можност], поточно говорителот и со двете форми формулира претпоставка за постоењето евентуална (обусловена) можност да се реализира дејството што го означуваат: *Би можеле ли да ми помогнете...?* = *Pourriez-vous m'aider ?*, со услов во имплицитна протаза: ... {доколку не ви е тешко?}. Како глаголски начини, тие, поткрепени со соодветна интонација на пропозицијата, се основни за реализирање модално обоен, љубезен исказ. Во основата, љубезното обраќање е мотивирано пред сè од желбата на говорителот да го оствари намисленото на ненаметлив начин и да превенира можно одбивање на неговото барање, совет, молба и сл.

⁸ Интересно е да се забележи дека во зависност од лицето (личната замена) во кое ќе се употреби формата за потенцијал во македонскиот јазик, значењето на исказот *Не би сакал да одиш кај нив* може да варира и да се движи од искажување категоричен став на говорителот против можното реализирање на дејството: *Јас не би сакал да одиш кај нив.* = *Je n'aimerais pas que tu ailles chez eux*, до искажување претпоставка на говорителот во врска со ставот на адресатот околу можното реализирање на дејството: *Ту не би сакал да одиш кај нив.* = *Tu n'aimerais pas aller chez eux*. За да се увери во точноста на својата претпоставка, говорителот може да побара и потврда од адресатот употребувајќи го зборот *нели*: *Ту не би сакал да одиш кај нив, нели?* = *Tu n'aimerais pas aller chez eux, non / n'est-ce pas?*

2.2. Францускиот кондиционал на „детската игра“ и македонскиот јазик

Еден од контекстите во кои спонтано се употребува францускиот кондиционал е контекстот што во лингвистичката литература и во граматиците на францускиот јазик, од постарите до поновите со кои располагаме, се претставува како контекст на замислена детска игра. Формата за кондиционалот најчесто се именува како « *conditionnel du jeu* » (Wilmet 2010 :326). За илустрација преземаме пример од една ларусова граматика :

17. „*Une fillette dit à un garçon un peu plus âgé : « Tu serais un éléphant, je te donnerais du pain, tu le prendrais avec ta trompe. Tu t'agenouillerais, je monterais sur ton dos et nous partirions en voyage... »* (Gr. Larousse 1936:333-334).

Прашањето што ни се наметнува при формулирање на преводот на македонски е дали може да се употреби *би*-потенцијалот и дали е тој вообичаен за ваков контекст? Нашата претпоставка, што преку дополнителни истражувања би можела да се потврди или да се отфрли, е дека во јазикот на детската игра, при спонтан говор на македонски, формите со *ќе* добиваат предност пред формите со *би*. Анализата на значењето на *би*-потенцијалот покажува дека е носител на [+ можност] и дека неговата употреба би била граматички точна, но за формите на *би*-потенцијалот во таков контекст претпоставуваме дека се само теоретски можни. За да појасниме, ќе понудиме две преводни варијанти на македонски: едната со форми за *би*-потенцијал со цел да ја илустрираме формалната употреба на кондиционалот во францускиот јазик (17а); другата со форми со *ќе* со цел да го илустрираме однесувањето на македонскиот јазик во склад со нашата претпоставка (17б):

17а. „Едно девојче му вели на едно постаро момче од неа: „Ти *би бил* слон, *јас би ти давала* леб, *ти би го зел* со сурлата. *Ти би клекнал*, *јас би ти се качила* на грб и *би тргнале* на пат.“

17б. „Едно девојче му вели на едно постаро момче од неа: „Ти *ќе бидеш* слон, *јас ќе ти давам* леб, *ти ќе го земеш* со сурлата. *Ти ќе клекнеш*, *јас ќе ти се качам* на грб и *ќе тргнеме* на пат.“

И во примерот на француски (17), и во преводот на македонски јазик (17а.), евентуалната претпоставена можност [+ можност], како генерална семантичка компонента на потенцијалот и на кондиционалот, се реализира со акцент на хипотетичното значење: ‘говорителот претпоставува дека постои евентуална можност некој да биде слон...’. Можноста, се разбира, може да се реализира под претпоставка дека постои претходна согласност за тоа од страна на учесникот во играта. Способноста на овие два начински облици да искажат хипотетичко значење ги доведува во

врска со формите со *ке* (17б). Но не заради намерата на говорителот да искаже идно дејство, туку заради неговата намера да изврши поделба на улогите во играта, што на преден план ја става модалната, а не темпоралната употреба на потенцијалот и на кондиционалот. Тоа укажува на конвергирањето на *би*-потенцијалот, на кондиционалот, но и на формата со *ке*, кон искажувањето претпоставувано дејство, хипотеза, како модално значење. Затоа, теориски гледано, и двата превода (17а. и 17б.) ги сметаме за прифатливи, но во практиката сепак □ даваме предност на формата со *ке*, иако со неа доаѓа и до поместување на модалното значење во насока кон искажување (блага?) заповед.

3. Дивергенции во модалната употреба на македонскиот потенцијал и на францускиот кондиционал: францускиот „новинарски“ кондиционал и македонскиот јазик

Новинарскиот кондиционал (*conditionnel journalistique*⁹), познат и како кондиционал на „позајмена информација“, ја отсликува медијативната употреба на францускиот кондиционал (Kronning 2002), поточно неговата употреба за цели на прекажување. Ваквата употреба се нарекува и „евиденцијална“, „епистемична“ или „новинарска“. Се јавува во ситуации кога соопштувачот пренесува информација (сознание) до која дошол посредно, од друг извор, па со оглед на тоа, вака употребениот кондиционал во францускиот јазик се именува и како „« *conditionnel des ouï-dire* », « *de la rumeur* », « *de rapport* », « *de citation* », « *de médiation* », « *journalistique* », « *polyphonique* », « *de la non-prise en charge* », « *d’altérité énonciative* », « *de circonspection* » ...“ (Wilmet 2010 : 324). Со новинарскиот кондиционал се прекажуваат сознанија во чија вистинитост соопштувачот не е сигурен¹⁰.

⁹ Иако овој кондиционал се поврзува најчесто со новинарскиот функционален стил, него може да го сретнеме и во текстови со историска тематика во кои се прекажуваат недоволно сигурни/потврдени информации: (фр) *Ce poème est le trente et unième des quatre-vingts du «Tao-tê-king», attribué à Lao-tzeu (Lao Zi), fondateur du taoïsme, qui l’aurait écrit entre 600 et 300 avant J.-C.* (<http://www.monde-diplomatique.fr/2016/04/A/55210>)

¹⁰ Во францускиот јазик не е невообичаено да се рече: *La nouvelle est à prendre au conditionnel*. Во буквален превод: *Веста треба да се сфати во можен начин*. Тоа значи дека веста допрва треба да се провери за да се потврди или не. Или: *Il faut l’annoncer au conditionnel*. Во буквален превод: *Тоа треба да се објави во можен начин*. Значењето е дека нештото е сè уште неизвесно и дека треба да се објави како такво. Преводот на овие два изрази може да гласи: *Веста треба да се сфати како претпоставка*., односно *Тоа треба да се објави како претпоставка*.

Со медијативна употреба во францускиот јазик може да се сретнат и кондиционалот за сегашно и кондиционалот за минато време:

18. *Alors que des milliers de personnes se trouvaient sur la promenade des Anglais pour assister au feu d'artifice du 14 juillet, un camion **aurait foncé** dans la foule*¹¹.

18a. *Додека илјадници лица се наоѓаа на шеталиштето на Англичаните за да присуствуваат на огнометот на 14 јули, камион **влетал** во толтата.*¹²

Погледнато од аспект на говорната ситуација, францускиот кондиционал за минато време во примерот 18 се употребува во врска со претпоставувано дејство што се случило во минатото и што е веројатно завршено во моментот кога се соопштува за него. Соопштувачот не е сигурен во веродостојноста на информацијата зашто своето соопштение го темели врз (паушални?) информации кои индиректно допреле до него. Токму употребувајќи форма за кондиционал, тој се воздржува од дефинитивен став околу нивната вистинитост, поради што кондиционалот е маркиран по епистемична модалност.

Соопштувачот, како што се гледа од подолу дадените примери 19, 19a, може да појасни дека своето соопштение го темели врз извор (првични информации добиени од некаде или од некого), но употребата на кондиционалот за сегашно време јасно сугерира дека се работи за претпоставувана ситуација, за хипотеза на која ѝ претстои потврдување:

19. *Selon les premières informations, il y **aurait** plusieurs dizaines de morts et près d'une centaine de blessés.*¹³

19a. *Според првичните информации, **имало** / *би имало повеќе десетици мртви и близу стотина ранети.*

Резервата што ја имаме околу употребата на *би*-потенцијалот во пр. 19a нè води до прашањето дали францускиот кондиционал и македонскиот потенцијал конвергираат во ситуација на прекажување дејства? Со други зборови, дали македонскиот потенцијал може да се употреби за

¹¹(<http://www.lengadoc-info.com/3713/societe/attentat-meurtrier-a-nice-plusieurs-dizaines-de-morts/>)

¹² Преводот на оваа реченица можеби би бил најсоодветен во варијантата: *Додека илјадници лица се наоѓале на англиското шеталиште за да присуствуваат на огнометот на 14 јули, камион **ќе да има влетано** во толтата*, зашто со конструкцијата *ќе + да-конструкција* се искажува претпоставка. Но ваквата конструкција не ја чувствуваме својствена за новинарскиот функционален стил во формални пишани текстови.

¹³ (<http://www.lengadoc-info.com/3713/societe/attentat-meurtrier-a-nice-plusieurs-dizaines-de-morts/>)

прекажување настани, ако се знае дека за таа цел во македонскиот јазик се користи л-формата во т.н. прекажани времиња.

Медијативната употреба на новинарскиот кондиционал во примерите 18 и 19, значи дека тој се јавува како показател на категоријата што е традиционално позната како прекажаност. Оваа категорија е позната и како *non-конфирматив* зашто содржи семантичка нијанса на „дистанцирање на говорителот од пренесуваната порака, резерва во однос на вистинитоста на пораката“ (Тополињска 2008 : 58). Како показател на прекажаност, новинарскиот кондиционал го рефлектира степенот на вистинитост, кој не е голем, што соопштувачот му го придава на соопштението, па според тоа се карактеризира со епистемична модалност. Согласно на употребата во прекажан контекст, кондиционалот е носител и на евиденцијално значење кое според дефиницијата на Вимер „го определува (или се однесува на) изворот на информацијата врз чија основа метаборувачот го заснова своето сознание за некоја ситуација (S) и со тоа смета дека може да изјави пропозиција (P) која се однесува на ситуацијата (S)“ (Wimer, цитирано според Петроска, Тофоска 2011:523). Во случајот на францускиот новинарски кондиционал, постои извор на информација кој е различен од соопштувачот на таа информација. Соопштувачот само формулира хипотеза (претпоставена можност) во врска со ситуација за која нема лично (директно) искуство. Немањето директно искуство укажува дека овој кондиционал се карактеризира, меѓу другото, со индиректна евиденцијалност ([+ индиректна евиденцијалност]) (cf. Петроска, Тофоска 2011). Според тоа, како основни семантички компоненти на новинарскиот кондиционал би ги издвоиле : [+ можност] и [+ индиректна евиденцијалност].

Што се однесува до македонскиот *би*-потенцијал, тој ја содржи семантичката компонента [+ можност] зашто по дефиниција се употребува за дејства што се претполагаат како можни да се извршат. Таквите дејства се нефактивни, не се случиле (сè уште) затоа што реализацијата им е обусловена, што имплицира дека не може да постои ни извор кој би дал информација за нивното случување. Според тоа, *би*-потенцијалот не може да се јави како носител на семантичката компонента евиденцијалност било да е таа директна или индиректна. Значи, *би*-потенцијалот и францускиот кондиционал покажуваат дивергенција токму во однос на семантичката компонента [индиректна евиденцијалност].

Оваа дивергенција може да се согледа и од примерот што следува, во кој употребата на *би*-потенцијалот е блокирана зашто при преводот не овозможува зачувување на евиденцијалната вредност на францускиот кондиционал :

20. *Le directeur serait absent.* [+ хипотеза] [+ индиректна евиденцијалност]

20а. *Директорот **би бил** отсутен.¹⁴ [+ хипотеза] [- индиректна евиденцијалност]

Изворот на информацијата е имплицитен во францускиот пример (20), но лесно може да се реконструира, па во варијанта со експлицитно посочен извор, реченицата би гласела: *Selon la secrétaire, le directeur serait absent.* (= Според секретарката, директорот е отсутен). За да се искаже дистанцираност од пренесуваната порака и за да се укаже дека одговорноста за кажаното ја сноси друг извор, а не самиот соопштувач, во преводот на македонски би требало да се употреби дополнителен показател за евиденцијалност од типот на *наводно, се вели/зборува дека* и сл., како во примерите 20б и 21а. Имајќи го ова предвид, преводот на македонски јазик на францускиот новинарски кондиционал за сегашно и минато време може да гласи:

20. *Le directeur serait absent.* = 20б. Директорот **наводно е отсутен.**

21. *Le directeur aurait été absent.* = 21а. Директорот **наводно бил отсутен.**

Од спроведените анализи на примерите може да се согледа дека *би*-потенцијалот и францускиот кондиционал се два глаголски начина кои манифестираат меѓусебни модални конвергенции и дивергенции кога се употребени надвор од условниот период.

Конвергенциите најчесто се согледуваат кога овие начини искажуваат хипотетично и оптативно значење во врска со дејство чија реализација се сместува во доменот на евентуалната претпоставена можност што ја селектираваме како нивна заедничка семантичка компонента. Со тоа ја остваривме нашата прва цел. Со други зборови, конвергираат кога искажуваат претпоставувано или посакувано дејство кое може да се реализира под услов што го „крие“ имплицитна протаза. Модални конвергенции согледаваме и при употребата на *би*-потенцијалот и на францускиот кондиционал при љубезно формулирано обраќање. Овие два начина, макар и теоретски, може да конвергираат и кога се работи за т.н. кондиционал на детската игра.

Дивергенциите се забележуваат при темпорална употреба на кондиционалот, како и при медијативна употреба на францускиот т.н. *новинарски кондиционал* со оглед дека тој, за разлика од *би*-потенцијалот, се развил и како показател на индиректна евиденцијалност. Индиректната евиденцијалност ја селектираваме како семантичка компонента во однос на

¹⁴ Реченицата е неприфатлива за цели на прекажување, но е прифатлива ако со неа се формулира став на соопштувачот.

која дивергираат овие два начина при искажување евиденцијално значење. Со тоа ја остваривме нашата втора цел. За медијативни цели во македонскиот јазик се употребува л-формата на прекажаните времиња како и лексички показатели од типот на *наводно*, додека употребата на би-потенцијалот за вакви цели ја сметаме за блокирана.

Библиографија

- BERARD, Evelyne, LAVENNE, Christian (1996) *Grammaire utile du français. Modes d'emplois*. – Paris : Hatier, Didier ; Plovdiv: Lettera-NF.
- DENDALE, Patrick, TASMOWSKI, Liliane (2001) (éds) *Le conditionnel en français*. Paris: Klincksieck (Recherches linguistiques 25).
- GAIFFE, Félix et alli. (coll.) (1936) *Grammaire Larousse du XXe siècle*. Paris : Librairie Larousse.
- ГАЈДОВА, Убавка (2008) *Условиот период во дијалектите на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- GREVISSE, Maurice (1988) *Le bon usage*. Paris : Duculot.
- КОНЕСКИ, Блаже (1986) *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- КОНЕСКИ, Блаже (1987) *Граматика на македонскиот литературен јазик*. – Скопје: Култура.
- KRONNING, Hans (2012) « Le conditionnel épistémique : propriétés et fonctions discursives », *Langue française* 2012/1 (n°173), 83-97.
- KRONNING, Hans (2002) „Le conditionnel « journalistique » : médiation et modalisation épistémiques“ in *Romansk Forum*, Nr. 16 – 2002/2, 561-575.
- ПЕТРОСКА, Елена, ТОФОСКА Станислава-Сташа (2011) „Лексички показатели за прекажана евиденцијалност во македонскиот и во полскиот јазик“ in *Folia philologica Macedono-Polonica*, Том 8. Скопје: Филолошки факултет „Блаже конески“, 521-531.
- ПИПЕР, Предраг et alli. (2005) *Синтакса савременога српског језика*, Институт за српски јазик САНУ, Београдска књига, Београд, Матица српска, Нови Сад.
- RIEGEL, Martin, PELLAT, Jean-Christophe, RIOUL, René (1994) *Grammaire méthodique du français*, Paris : PUF.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана (2008) *Полски-македонски, Граматичка конфронтација 8. Развоток на граматичките категории*. – Скопје: МАНУ.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана (2009) *Полски-македонски, Граматичка конфронтација 9. Негација*. – Скопје: МАНУ.

- WILMET, Marc (2010) *Grammaire critique du français*. – Bruxelles : De boeck, Duculot.
- VELEVSKA, Margarita (2012) « L'atténuation en français et ses corrélatifs en macédonien » in Zvonko Nikodinovski (dir.) *Langue, littérature et culture françaises en contexte francophone*. Skopje : Département de langues et littératures romanes, Faculté de philologie « Blaze Koneski », Université « Sts. Cyrille et Méthode ».
- ШОПТРАЈАНОВ, Георги (1971) *Општа француска граматика*. Дел II: Синтакса, книга 1. – Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“.

Ексерпирани дела:

- Павловски, Божин (2001) *Вест Ауст.* – Скопје : АЕА.
- Pavlovski, Bozin (1979) *Western Australia. (traduit du macédonien par Maria Bežanovska)* – Paris: Les Editeurs Français Réunis.
- Čingo, Živko (1980) *La grande eau*. – Lausanne : L'Age d'Homme.
- Чинго, Живко (1984) *Големата вода*. – Скопје: Мисла.
- (http://www.2015.gbsk.mk/images/stories/eknigi/zivko_cingo_golemata_voda.pdf)

Résumé

CONVERGENCES ET DIVERGENCES ENTRE LE POTENTIEL MACÉDONIEN ET LE CONDITIONNEL FRANÇAIS EN CONTEXTE VERBAL INDÉPENDANT

Nous nous proposons dans ce texte d'analyser l'emploi du potentiel macédonien, représenté par la forme *bi + participium perfecti activi secundum* et le conditionnel français, représenté par les formes du conditionnel présent et du conditionnel passé, dans un contexte verbal indépendant. Conformément à notre objectif, l'analyse détaillée des exemples proposés nous permet de dégager le trait sémantique commun, la possibilité éventuelle [+ possibilité], qui favorise la convergence vers des emplois modaux communs aux deux modes. Cette analyse nous permet aussi de distinguer le trait sémantique de l'évidencialité indirecte [+l'évidencialité indirecte] qui n'est propre qu'au conditionnel français (conditionnel journalistique).

Les convergences sont repérables lorsque ces deux modes s'emploient pour exprimer une hypothèse, une volonté, pour marquer l'atténuation par politesse où dans les jeux d'imagination des enfants.

Les divergences sont liées à l'emploi temporel du conditionnel, aussi bien qu'à son emploi journalistique qui, à la différence du potentiel macédonien, est susceptible de marquer l'évidencialité.

Елени Бужаровска
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
elenibuzarovska@t-home.mk

Функцијата на *би* за изразување обусловени дејства во македонскиот јазик

1. Вовед

Во оваа статија се разгледува употребата на *би* во условните реченици во современиот македонски јазик. Условната реченица се состои од синтаксички зависна реченица која изразува предуслов за остварување на настанот во главната реченица. Нефактивните настани А и Б се поврзани со причинско-последична релација: ако А тогаш Б, или Б само ако А. Условниот настан се изразува во протаза, а главниот настан се кодира во аподоза. Во стандардниот македонски јазик зависната реченица се акомодира кон главната преку неколку сврзнички предикати кои изразуваат услов: *ако*, *доколку*, *кога* и формантот на субјунктивниот модус *да*. Нивната дистрибуција зависи од типот на условните реченици и стилот, па така се смета дека употребата на *доколку* е ограничена на административно-новинарски стил (Минова-Ѓуркова 1990: 91) и на говорот на помладата популација.

Зависно од епистемичката проценка на говорителот за остварливоста на настанот изразен во главната реченица се употребуваат неколку конструкции во аподозата: *ќе*-конструкција, конструкции со модални глаголи (*Ако врне ќе земам/треба да земам чадор*), *би*-конструкција (*Да врне би земал чадор*) или т.н. идно-минато (*Да врнеше ќе земев чадор*).

Семантички, *би* изразува хипотетичност и претставува главен експонент на модалниот можен начин – потенцијал.¹ Честичката *би* во македонскиот јазик потекнува од стариот оптатив на глаголот **byti* која релативно рано станала неменлива во македонските дијалекти (Тополињска 2008: 50). Во средниот век *би*-конструкцијата се повлекувала од

¹ Според Тополињска (Topolińska 2009: 306), словенските балкански јазици денес „располагаат со три серии парадигми за изразување нефактивни настани: наследената словенска парадигма во функција на *potentialis* со формант *би*, новоизградениот по балкански модел *velle-conditionalis* со две парадигми (*praesentis* и *praeteriti*), и *da-subjunctivus* (*praesentis* и *praeteriti*)“.

народниот јазик под влијание на новите балкански конструкции со *ќе* (градени со помошниот глагол *velle*), па затоа „функционалната граница меѓу *би*-потенцијалот и *ќе*-кондиционалот не е остра“, но под влијание на другите јужнословенски јазици таа „повторно се воведува во стандардот“ (ibid, 51).

Во несловенските балкански јазици *ќе*-конструкцијата, експонент на *velle*-кондиционалот, е единствена кондиционална конструкција, но во бугарскиот и во македонскиот јазик паралелно се користи потенцијалната *би*-конструкција, иако втората повеќе се употребува во литературниот јазик (Конески 1987: 500, Gołąb 1964: 31, Асенова 2002: 228). Гајдова (2008: 197) го поврзува оживувањето на кондиционалната употреба на *би*-потенцијалот во стандардот со граматикализацијата на *сум*-перфектот со значење на дистанца на говорителот. Забелешката на многумина лингвисти за „враќањето“ на потенцијалната *би*-конструкција (на пр. Конески 1987: 500) се потврдува и во денешната честа употреба на оваа конструкција во кондиционални реченици паралелно со балканската конструкција *ќе*+имперфектна глаголска форма.² Се поставува прашање дали словенскиот потенцијал го истиснува балканскиот кондиционал и дали ширењето на потенцијалната *би*-конструкција предизвикува промени во кондиционалниот систем на македонскиот јазик. Во оваа статија ќе се обидеме да одговориме на ова прашање. Нашата хипотеза е дека повторното оживување на *би*-конструкцијата во стандардот, и посебно во разговорниот јазик, се должи на неколку причини кои може да ги поделиме на внатрешнојазични и надворешнојазични. Во првите спаѓа посебната семантика на *би*-потенцијалот и тенденцијата за транспарентност меѓу форма и функција присутна во македонскиот јазик³, додека вторите се однесуваат на влијанието на соседните словенски јазици и постоењето на *би*-конструкција во дијалектниот јазик.

2. Употреба на *би*-конструкцијата во стандардот и во дијалектите

Според Лант (Lunt 1952: 100), *би* во улога на експонент на потенцијалниот начин изразува посакувано и возможно дејство. Конески (1987: 500) смета дека *би*-конструкциите означуваат дејства чие извршување се смета за возможно (*би сакал, би ти кажал*), а во македонскиот јазик тие се

² Понатаму во текстот, поради економичност, ќе го користиме терминот *ќе*+имперфект. Конески (1982: 202) ја нарекува ‘футур во минато’, од кои понатаму се развиле форми *ќе*+*л*-форма за изразување прекажани дејства.

³ Повеќе за тоа кај Lindstedt (во печат), кој смета дека во македонскиот, како „најбалканизиран“ јазик, постои изразена тенденција за аналитичко маркирање на семантичките и синтаксичките релации.

употребуваат за изразување желба, услов и можност. Бидејќи не се обележани по време, нивната временска рамка се определува само од контекст, односно истата форма може да се однесува на иднината, сегашноста и минатото. Во условните *би*-реченици потенцијалното дејство може да се реализира само ако претходно се исполни друго дејство, а оптативните *би*-конструкции изразуваат желби: *Да би куриум те удрил!* (ibid, 500). Оптативното и потенцијалното значење на *би* ги обединува една заедничка модална основа на хипотетичност присутна и во оптативните конструкции: желбите се идни, потенцијално остварливи настани што ги посакува говорителот, но нивното остварување не зависи од некој претходен услов. Од друга страна, условеноста и потенцијалноста се семантички поврзани, па може да се смета дека дел од потенцијалните *би*-конструкции претставуваат неполни условни реченици во кои условот во протазата е нереализиран на површината на текстот, како на пр. *Би одел сега на одмор* (да можев).

Во поглед на дистрибуцијата на значењата на *би*-конструкциите, во народниот јазик *би* почесто се употребува во оптативното отколку во потенцијалното значење (Конески 1987: 500), иако денес во говорниот јазик оптативното *би* е застарено и маргинално. Во статијата се придржуваме до ставот дека во современиот македонски јазик потенцијалната *би*-конструкција има две главни употреби: за изразување на потенцијални⁴ и на обусловени дејства. Во условни реченици, според Конески (1987: 501), *би* се среќава или само во главната реченица (*Да може да прозборува би ти рекло*), или во двете реченици на сложената условна реченица (*Кога би ме оставиле да се расправам со тебе, брзо би свршил*). И Кепески (1950: 54) ја спомнува употребата на *би* во аподозата на нереалниот кондиционал (*Тој би дошол вчера да знаеше дека имавме работа*). За Ускова (1974: 109) тоа се конструкции на *conditionalis potentialis*, чие значење во аподозата на иреалниот услов зависи од *да*-конструкцијата (*subjunctivus praesentis*)⁵ во протазата: *Да може бебето да прозборува, би ти рекло наспроти Да можев би сум ја решил*.⁶

Употребата на кондиционалните *би*-конструкции во народниот јазик е претставена во Гајдова (2008), која дава детален преглед и анализа на условниот период во македонските дијалекти. Според авторката (ibid, 197), *би*-потенцијалот има свој историски континуитет во македонските

⁴ За овие конструкции види Митковска во овој зборник.

⁵ Наспроти модалната конструкција *subjunctivus praeteriti* (*да можеше*).

⁶ Ускова смета дека ако не се употреби *сум*, не е јасно кој е субјект. Претпоставуваме дека ова покажува дека во таквите *би*-конструкции неменливата л-форма со *би* се реанализирала како *сум*-перфект.

говори, со исклучок на јужните. Гајдова покажува дека *би* редовно се употребува само во северните говори, а во другите дијалекти е зачувано во поговорки и народни песни, што зборува за неговото постаро потекло (ibid, 145).

Во северните дијалекти *би* се среќава најчесто во аподозата: *А да си сакаја би ми учинија најголему добрину* (Гајдова 2008: 195), но го има и во протазата симетрично со аподозата: *Кат би ја бија так'в не би га признаваја за сина* (ibid,152), со значење дека говорителот не верува во можноста настанот да биде остварен бидејќи условот не може да се исполни. Исто така, илустративна е симетричната употреба на *би* во двата дела на условната реченица во поговорките од Струшко: *Да би мирно одело, не би чудо видело* (ibid,165).

Покрај симетричната употреба на *би*, која е карактеристична и за другите словенски јазици,⁷ во македонските постари текстови се среќава условната конструкција *ако би да* со наизглед редувантна употреба на двете модални честици *ако* и *да*, а на кои им се додава *би* за поголем степен на хипотетичност.⁸ Значењето на конструкцијата може да се толкува 'ако случајно А тогаш Б': *Ако би да се вџрниме назат, еден нема да остани от нас* (ibid, 70). И изолираниот постар пример од голобрдски говори сведочи за чувањето на *би* во протазата на иреалниот хипотетички услов и комбинацијата на *ако* со *да*: *Ако би да бевме со Битуше, ка бевме појаки* (ibid, 162).

Употребата на *би*-конструкцијата во уметничката литература подетално е испитувана од К. Конески (1999), кој смета дека „формите на можниот начин имаат доста широка употреба во различни модални употреби, и надвор од условната реченица и од условот воопшто“ (ibid, 115). Во голем корпус примери ексцерпирани од прозни дела на 24 македонски писатели авторот докажува дека склоноста кон користење на оваа конструкција е индивидуална: некои писатели ја користат често, а некои многу ретко.⁹ Сепак, интензитетот на ширењето на *би*-конструкцијата во кондиционалите во разни стилови треба да се утврди со посебно истражување.

Што се однесува до употребата на *би*-конструкциите во стандардот, Конески (1987: 500) смета дека во литературниот јазик потенцијалното *би* се шири за сметка на *ке* под влијание на словенските јазици.

⁷ Тука пред сè се мисли на западните и источните словенски јазици, на пр. рускиот каде постои ист модел *если бы... бы*+ л-форма за сите типови кондиционали.

⁸ Оваа конструкција веројатно претставува контаминација меѓу балканскиот *subjunctivus praeteriti* (да +имперфект) и наследената *ако би* во протазата.

⁹ Многу ретко кај Славко Јаневски, а многу често кај Димитар Солев.

Затоа е корисно да се спореди оваа конструкција со соодветните корелати во другите соседни словенски јазици за да може појасно да се определат карактеристиките на македонската *би*-конструкција и евентуалното меѓу-јазично влијание.

Познато е дека неменливата честичка *би* е синтаксички зависна бидејќи секогаш се врзува со л-форма. Вториот компонент на составот, л-формата, која потекнува од старословенскиот активен минат партицип (*participium praeteriti activi secundum*), не е финитна со оглед на тоа што не е категоријално маркирана за време и лице. Врската меѓу двата компонента не е нераскинлива затоа што меѓу нив може да дојдат проклитичките кратки заменски форми; следствено, граматикализираното *би* во глаголската низа зазема иста синтагматска позиција како *да* или *ќе* (Kramer 1986: 104), на пр. *не би/ќе/да му го* + глаголска форма. Таквата поврзаност со одредена глаголска форма дава основа да се третира составот *би*+л-форма како потенцијална конструкција во која *би* е лексички маркер на модалност (Hacking 1997, 1999).

Неменливоста и фиксната проклитичка позиција го разликуваат македонското *би* од генетски сродните експоненти на потенцијалот во другите јужнословенски јазици. Во српскиот јазик тоа е *бих*, *би*, *би*, *бисмо/би*, *бисте*, *би*, и *бих*, *би*, *би*, *бихме*, *бихте*, *биха* во бугарскиот, што значи дека тие ја задржале категоријата лице од првобитниот старословенски глагол *бити*. Исто така, овие менливи честички се разликуваат и синтаксички затоа што во овие јазици тие може да стојат поствербално: *хтео бих* наспроти (*ја*) *не бих хтео* (српски) и *казал му бих* наспроти (*аз*) *не бих му казал* (бугарски), а во српскиот се дозволува вметнување на повеќе елементи меѓу *би* и глаголот.

На семантички план, *би*-конструкцијата изразува хипотетичност во трите јазици. Но постојат и значајни меѓусебни разлики на кои укажува Крамер (Kramer 1986: 107–108): во српскиот таа може да изразува хабитуални минати настани. Бугарската *би*-конструкција е послична со македонската, но во некондиционална употреба е стилски поограничена (Kramer 1988: 270). И во двата спомнати јазици нејзината дистрибуција е условена од „повисокиот“ стил со оглед на постоење на конкурентната кондиционална конструкција *ќе*+имперфект, на пр. *ќе кажеше* (во бугарскиот *щеќе да каже*) настаната под влијание на грчкиот јазик (Илиевски 1988: 219, Асенова 2002: 222).¹⁰

¹⁰ Таа е настаната во рановизантискиот период (3–5 век) кога многубројните грчки футурални перифрази составени од глагол ‘може’, ‘треба’ или ‘сака’ и лексички глагол во имперфект добиле условна функција. И Голомб (Gołąb 1964) ја подвлекува модалната примарност кај минато идно време и сличното типолошко

За да се добие поверодостојна слика за современата употреба на македонскиот *би*-потенцијал во условниот период треба да се даде осврт на претходните проучувања на кондиционалите во македонскиот јазик, како и нивната класификација во рамките на кондиционалниот систем. Прво ќе понудиме објаснување за условните реченици, по што ќе следи преглед на досегашните проучувања на оваа тема.

3. Класификација на условните реченици

Во лингвистичката типолошка литература основната семантичка опозиција во условните реченици во јазиците во светот се спроведува меѓу реалниот и иреалниот услов (Thompson et al, 2007: 255). Во реалните кондиционали говорителот претскажува што може да се случи ако условот се исполни, па затоа тие главно се однесуваат на идни ситуации. Во иреалните, говорителот претпоставува што можело да се случи ако условот се исполнил. Затоа тие се однесуваат на некоја замислена ситуација во сегашноста или во минатото. Тие што можат да се реализираат се познати како хипотетички или можни (2007: 256), а оние што не се случиле затоа што условниот настан не се остварил се контрафактивни. Првите импликуваат идност што обично се маркира со футур во аподоза (Givón 2001: 331), додека вторите се маркираат со комбинација на две семантички некомпатибилни глаголски морфеми: експонентите за минато време се комбинираат со експонентите за идно време, субјунктив, кондиционал или модалност (ibid, 333). Меѓу овие две крајни модални точки на епистемичката скала – можни и контрафактивни настани – во некои јазици граматички се маркираат настаните што се помалку можни (low probability conditionals), и тоа најчесто со истите средства како контрафактивните (ibid, 334). Треба да се истакне дека Гивон (2001: 331) го употребува терминот ‘иреални’, наместо реални,¹¹ па така разликува иреални и контрафактивни кондиционали.

Тополињска (1997: 80) ја илустрира опозицијата реален: иреален услов во македонскиот јазик преку разликата во значењето меѓу *Ако дојдеш ќе ти ја дадам книгата* наспрема *Да дојдеше ќе ти ја дадев книгата*. Таа разлика формално се изразува со балканската кондиционална конструкција (*ќе дадев*) во аподозата на иреалните кондиционали.

потекло на кондиционалот од *futurum praeteriti* во разни јазици (види Асенова 2002: 229).

¹¹ Терминот ‘реални’ кондиционали не е логичен со оглед на иреалната семантика на кондиционалите: сите се однесуваат на неактуализирани настани.

За да можеме да ги споредиме досегашните таксономии на условните реченици во македонскиот јазик прикажуваме две општоприфатени класификации предложени од познати типолози. Првата е на Томпсон и др. (Thompson et al, 2007: 255), а втората на Гивон (Givón 2001: 331–334). Во првата се разликуваат две категории: реални (1) и иреални кондиционали, кои од своја страна се делат на хипотетички (2) и контрафактивни (3) зависно од временската ориентација на импликуваниот настан.

(1) *Ако стигнам навреме, ќе се видиме пред пат.* (има можност да се видиме)

(2) *Да беше таму ќе знаеше/би знаел.* (ама не знаеш бидејќи не си таму/не беше таму)

(3) *Да стигнев навреме, ќе го сретнев.* (ама не го сретнав бидејќи не стигнав навреме)

Претпоставуваме дека поделбата на иреалните на хипотетички и контрафактивни е спроведена под влијание на англискиот јазик каде што има посебни форми за сегашни и минати иреални кондиционали. Од друга страна, како што е спомнато погоре, Гивон (2001) ги дели кондиционалите на иреални и контрафактивни. Сметаме дека во македонскиот јазик треба да се примени оваа поделба бидејќи се заснова на семантички критериум: дали има или нема пречки за исполнување на условениот настан. Опозицијата реален – иреален (контрафактивен) условен период може да се објасни со епистемичката разлика што ја прави говорителот меѓу претскажување и претпоставка.¹² Претпоставката може да се однесува на сегашноста или минатото, но темпоралната референца не влијае врз формализацијата на кондиционалот. Така, од примерите (2) и (3) се гледа дека во македонскиот јазик контрафактивните кондиционали се оформуваат со ист начин: со моделот *да... ќе+имперфект*. За да ја избегнеме термилошката збрка и да го надминеме проблематичниот термин ‘реален’ за кондиционали предлагаме реалните да се наречат ‘возможни’, а иреалните (контрафактивните) ‘невозможни’.

А) Возможните (реални) кондиционали изразуваат реален услов „што треба да се исполни во сегашноста или иднината; за неговото исполнување нема пречки“ (Минова-Ѓуркова 1994: 264). Говорителот претскажува (а не претпоставува) случување на некој настан Б ако настанот А е вистинит. Според тоа, овој кондиционал типично упатува на идни настани кои имаат реална основа да се остварат (4).

¹² Иреалните кондиционали се однесуваат на еден замислен свет на говорителот, а не на проектирана идност. Тоа се гледа од експлицитната примена на *замисли* во примерот: *Замисли он да го земе детето и месец да не го видиш во живо дали би издржала?* (<http://forum.femina.mk/>)

(4) *Ако надвор вrne, подрумот ќе се поплави.*

Неактуализираниот условен настан може да се однесува на генерични и минати настани. Во генеричните реченици, како во примерот (5) и условот и последицата се омнитемпорални настани, така што вистинитоста на А секогаш повлекува реализација на Б. Поради повторливоста или „временска сопоставеност“ на настаните (Минова-Гуркова 1994: 264) каузалната релација избледнува и *ако* се интерпретира како темпорално.

(5) *Ако/кога надвор вrne, подрумот се поплавува.*

Минатите можни кондicionали (6) изразуваат претпоставена вистинитост на некој минат настан (Б), кој логички следи од друг реализиран минат настан (А). Всушност, комуникативната цел на говорителот во искажувањето на овој кондicionал е да даде заклучок за веројатноста на настанот Б поради тоа што настанот-услов А е вистинит. Говорителот заклучува дека настанот-последица Б исто така се остварил, но не е сигурен во тоа.

(6) *Ако беше на забавата, тогаш го виде Марко.*

Б. **Невозможните (иреални) кондicionали** упатуваат на замислени настани. Во нив „се искажува претпоставка за последицата на еден услов за кој се знае дека не е исполнет“ (Минова-Гуркова 1994: 264). Врз условот, спротивен на фактичката ситуација (оттука терминот ‘контрафактивен’), се прави замислена претпоставка, а не претскажување. Самата (мината) глаголска форма сугерира дека говорителот има дистанциран став спрема исполнувањето на условот. Претпоставката може да се однесува на сегашен или минат хипотетички настан, а таа разлика во македонскиот (и во другите балкански јазици) не се маркира со посебна форма (види пример 7), што не е случај во другите јазици.¹³

Во контрафактивните реченици се изразува претпоставка дека (не)реализирањето на сегашен настан Б е предизвикано од неисполнувањето на условот А, па затоа се создава контрафактивна импликација спротивна на реалната состојба. Примерот во (7) импликува дека сегашната ситуација, во овој случај, менталната состојба на адресатот, Б не е вистинита (*ама не знаеш*) бидејќи условот А не е исполнет. Главната реченица се однесува на состојба (знаење), која упатува на сегашност, иако не може да се исклучи и мината интерпретација (*тогаш не знаеше*). Неостварливоста на настанот во аподозата е изразена со моделот

¹³ На пр. во англискиот постојат посебни конструкции за изразување на реални кондicionали (*I will go there if I have time*), контрафактивни сегашни (*I would go there if I had time*) и контрафактивни минати (*I would have gone there if I had had time*) познати како прв, втор и трет кондicionал.

да+имперфект... ќе+имперфект/би-конструкција, а разликата меѓу сегашна или мината референца произлегува од контекстот.

(7) *Да беше таму ќе знаеше/би знаел.* (ама не знаеш бидејќи не си/не беше таму)

Но ако се работи за динамичен предикат во аподозата, временската рамка на контрафактивниот настан почесто се интерпретира како мината (8). Примерот импликува жалење дека настанот Б (на пр. средбата со некој) не се остварил бидејќи условот А не е исполнет.

(8) *Да беше таму ќе го видеше/би го видел.* (ама не го виде бидејќи не беше)

Во контрафактивните кондиционали со сегашна или идна интерпретација може да се користи и мешан модел *да+презент... ќе+имперфект/би-конструкција*, ако условот во протазата е некоја состојба (*сум, има, сака* и сл).

(9) *Да сакам/можам/знам ќе му кажев/би му кажал.* (ама не сакам/можам/знам)

(10) *Да имам пари ќе патував/би патувал.* (ама немам пари)

(11) *Да сум на твоето место не ќе одев/би одела.* (ама не сум на твоето место)

Од гореизложеното произлегува дека контрафактивните се делат на две класи во зависност од темпоралната ориентација: кај неминатите кондиционали главниот настан Б не може да се оствари сега или во иднина бидејќи условот А не може да се исполни, па говорителот замислува хипотетична ситуација со исполнет услов. Крамер (Kramer 1986: 119) ги нарекува таквите кондиционали „неостварливи хипотетички“, а минатите контрафактивни „неостварливи очекувачки“ бидејќи очекуваниот услов не се исполнил во минатото.¹⁴ Таа забележува дека степенот на очекување на говорителот (т.е. епистемичката проценка) дека настанот ќе се реализира се однесува на идни настани, а во минатото веројатноста станува ирелевантна и се неутрализира. Но дали може да стане збор за „степен на очекување“ кај невозможните кондиционали? Таква градација постои само кај можните. Од друга страна, не може да се пренебрегне темпоралната разлика меѓу контрафактивните кондиционали, па се поставува прашање дали таа разлика се маркира со потенцијалната *би*-конструкција. Претпоставуваме дека семантичките нијанси по кои се разликуваат двете категории се кодираат преку различни конструкции („модел“) во протазата и во аподозата.

¹⁴ “Unfulfillable expectative conditions are those conditions which could have been, but which were not fulfilled in the past.” (Kramer 1986: 119)

4. Проучувањата на кондиционалите во македонскиот јазик

Во предметната литература посветена на кондиционалите во македонскиот јазик постојат неколку класификации на условните реченици. Тие главно се разликуваат според тоа каде авторите ги сместуваат иреалните кондиционали што се однесуваат на сегашноста наречени „потенцијални“ или „возможни“, што е неприфатливо бидејќи се неостварливи. Ако им се дава посебен статус, поделбата е тричлена, додека двочлена поделба има ако сите контрафактивни кондиционали се групираат заедно. Голомб (Gołąb 1964) спроведува поделба од прв тип разликувајќи реални, потенцијални и иреални условни реченици. Во однос на дистрибуцијата на формите за кондиционален начин (*ќе+имперфект*) и потенцијален начин (*би+л-форма*), авторот (1964: 31) заклучува дека и двете форми се можни во аподозата на иреалниот услов, со тоа што првата е почеста, а втората се употребува во поформалниот стил.

Тричлена класификација има и кај Мишиќ (1975, 1990), која ги дели на реални, можни и нереални. Меѓусебно тие се разликуваат според епистемичкиот став на говорителот према реализирањето на настанот во аподозата. Реалните кондиционали се разновидни по форма и кај нив нема пречка за реализација на настанот, додека кај можните реализацијата на настанот е ставена под сомневање. Тие имаат иста форма со нереалните и се разликуваат само од контекст. Посебно внимание е обрнато на дистрибуцијата на условни сврзници во голем примерок со примери од литературата. Утврдено е дека како најчест сврзник се јавува *ако* со 80%, по него следи субјунктивното *да*¹⁵ со 10%, а на сите останати сврзници им отстајува 10%. Интересна е забелешката дека составот *кога+би* во протазата станува сè почест.

Минова-Ѓуркова (1994) спроведува бинарна поделба на реални и иреални условни реченици. Реалните најчесто се изразуваат со *ако* во протазата и *ќе*-конструкција во аподоза (*ако...ќе+презент*), но можна е употребата и на потенцијалната *би*-конструкција во аподозата. Така, реалните го содржат дополнително овој тип на потенцијални реченици (*ако можам би дошол*), покрај т.н. „евентуални“ во кои се јавува *доколку* „како за еднократни, така и за повторливи дејства“ (Минова-Ѓуркова (1990: 92). Иреалните кондиционали најчесто се изразуваат со моделот „минато несвршено во зависната и минато-идно во главната: *Да учев, ќе научев*“ (Минова-Ѓуркова (1994: 266), а навлегува и моделот *кога би...би* преземен од српскиот/хрватскиот јазик (ibid, 267).

¹⁵ Мишиќ го смета *да* како сврзник, за разлика од нашиот став дека *да* е дел од субјунктивна конструкција (*да+сегашна глаголска форма*).

Крамер (Kramer 1986) ги дели кондиционалите на две големи класи: остварливи и неостварливи (што одговара на реални и иреални). Тие од своја страна содржат по две поткласи: „очекувачки“ и хипотетички во чија реализација говорителот се сомнева. Може да се оспори терминот „очекувачки“ кај иреалните бидејќи тие по дефиниција се неостварливи. Во остварливите условни реченици дистрибуцијата на кондиционалните форми има семантичка мотивација, па така *ќе* се употребува во очекувачките остварливи, а *би* во хипотетичките остварливи кондиционали. Таа забележува дека во очекувачките неостварливи повеќе се употребува *ќе*, а во хипотетичките неостварливи *би* (ibid, 121).

Марш-Стефановска (1990) се држи до семантички пристап во својата бинарна класификација. Во првата класа спаѓаат реалните или можните кондиционали, а во втората хипотетичките. Секоја класа се дели на повеќе поткласи. Во веројатните има три вида условни реченици: идни, омнитемпорални (*Ако ме боли заб одам на забар*), „нефактивни“ (*Ако живеел во Лондон ќе ја знаеше таа улица*), кои одговараат на идни, генерички и минати во класификацијата на Томпсон и др. (Thompson et al., 2007). Хипотетичките кондиционали содржат две поткласи: остварливи (возможни) и неостварливи (невозможни), а вторите од своја страна на сегашни и минати. Моделот *кога би...би* се употребува во сегашни додека *да+л-форма...би-конструкција* во минати „хипотетични“ како во: *Да разбрал не би те прашал* (ibid, 54). Но се поставува термилошко прашање: дали неостварливите кондиционали може да се наречат ‘хипотетични’? Вториот проблем во оваа класификација е недоволното семантичко нијансирање меѓу различните форми односно модели со кои „оперира“ една иста категорија.

Класификацијата на Хекинг (Hacking 1997: 101–119) се базира врз ревидираната поделба на Крамер (Kramer 1986) во која основна дистинкција се спроведува меѓу реални „очекувачки“ и иреални „неочекувачки“. Се разликува од класификацијата на Крамер по тоа што реалните не се делат на поткласи, туку опфаќаат конструкции со разни комбинации на честиците со свршен или несвршен глагол. Иреалните кондиционали се делат на три вида според темпоралната рамка: идни (потенцијални), сегашни (неостварливи хипотетички) и минати (иреални). Идните иреални кондиционали се традиционално познати како потенцијални. Маркерот за потенцијалноста *би* е во аподоза и може да се комбинира со сите сврзници, вклучително *да* (*И да го убијат не би рекол ни збор*). Во сегашните иреални реченици протазата може да се воведи само со *да*, а аподозата се формира со кондиционален (*ќе+имперфект*) или потенцијален (*би+л-форма*) начин, како во *Да сум птица би летнал/ќе*

летнев. Тоа се должи на својството на *да*, кое за разлика од *ако*, се употребува во „помодални“ контексти. Минатите иреални реченици најчесто се изразуваат со комбинацијата *ќе+имперфект* во аподоза и *да/доколку* во протаза. Во протазата се јавуваат и други конструкции со *би*: *ако би*, *доколку би*, *да би*, кои се маргинално прифатени за разлика од општоприфатеното *кога би*.

Во оваа класификација проблематичен е терминот ‘потенцијални’ за идни иреални кондиционали. Штом се иреални, тие по дефиниција се неостварливи, односно не се потенцијални. Исто така посебниот статус на т.н. сегашни иреални кондиционали може да се стави под прашање со оглед на нивната видско-темпорална семантика: *Да сум птица би летнал* (ibid, 117) се однесува на идност, но *Да сум птица би летал* е омни-темпорално.

5. Дистрибуција на модели по семантичките категории на условните реченици

Сите автори што ги анализирале условните реченици во македонскиот стандарден јазик подвлекуваат дека постои корелација меѓу двете семантички категории со одредени кондиционални модели. Така, можните најчесто го користат моделот *ако+subjunctivus praesentis* во протаза со *ќе+презент/би-конструкција* во аподоза, додека невозможните *subjunctivus praeteriti* (*да+имперфект*)¹⁶ во протаза со балканската кондиционална конструкција *ќе+имперфект* во аподоза.

Се наметнува прашањето за местото на *би*-конструкцијата во условните реченици. Погоре кажавме дека неколку автори го поврзуваат *би* со контрафактивните (сегашни) кондиционали. Ќе го провериме тоа преку примери кои имаат иста пропозиционална содржина со цел да го елиминираме лексичкото влијание на глаголите во главната и зависната реченица врз изборот на моделот. На тој начин пообјективно ќе ги утврдиме моделите оформени со потенцијален начин.

Би-конструкцијата се користи во аподозата на **возможните кондиционали** како замена на *ќе+презент* (во комбинација со *ако*+сегашен субјунктив во протаза) за изразување на потенцијални идни (12) и омнитемпорални настани (13). Формантот *да* потешко се прифаќа, посебно во (13). Позајменото *доколку* може да го замени *ако* во протазата во случај настанот во аподозата да има идна проекција (14), но замената не е прифатлива ако условната реченица има омнитемпорална интерпретација

¹⁶ Наизменично ќе употребуваме превод за овие латински термини: сегашен субјунктив и минат субјунктив.

(15). Во овие примери можна е замената на *ќе*-конструкцијата со *би*-конструкција, но втората внесува поголем степен на сомневање дека настанот (во овој случај, прошетката) ќе се оствари. Тука говорителот се дистанцира од кажаното и со *би*-потенцијалот го ублажува својот предлог за да не се наметнува на соговорникот.

(12) *Ако/?да дојдеш порано, ќе одиме/би оделе на прошетка денес.*

(13) *Ако/?да доаѓаш порано, ќе одиме/би оделе на прошетка.*

(14) *Доколку дојдеш порано, би оделе/ќе одиме на прошетка денес.*

(15) *?Доколку доаѓаш порано, ќе одиме/би оделе на прошетка.*

Примерите од разговорниот јазик покажуваат дека *би* сигнализира незнаење (16) или помал степен на сигурност на говорителот во можноста за реализација на настанот.¹⁷ Така, замената на *би* со *ќе* во (17) во аподозата означува дека говорителот со сигурност претскажува идно дејство,¹⁸ а со *би* – изнесува претпоставка (*целата фамилија ќе отиде/би отишла во неповрат*).

(16) *Дали би удриле туѓо дете ако го нападне вашето?* (ЦБ)

(17) *Цела фамилија би отишла во неповрат ако не е мајка ми тука да не врати во нормала.* (Ф)

К. Конески (1999), забележува дека во литературниот јазик *би*-конструкцијата во кондиционална употреба се користи со *ако* и *да*: *Би згрешил ако не ти го раскажам нејзиниот крај; И да се врати...не би жалел*, истакнувајќи дека двојно почесто (96 наспрема 44) се користат реченици воведени со сврзникот *да* (ibid, 111). Примерот *И да се врати...не би жалел* спаѓа во иреалните, со што се илустрира дека *да* поретко се појавува во можните кондиционали.

Доколку навлегува во зоната на *ако*, но се чини дека со *доколку* повеќе акцент се става на условот за реализација на настанот (*Доколку дојдеш порано, би оделе/?ќе одиме на прошетка сега*). Крамер (Kramer 1989: 144) забележува дека *доколку* не е вклучен во Тритомниот речник на македонскиот јазик и дека многумина образовани говорители решително го отфрлаат. *Доколку* обично се комбинира со *би*-конструкција во аподо-

¹⁷ Примерите се најдени на блоговите на интернет: <http://forum.crnobelo.com> (ЦБ), <http://forum.femina.mk> (Ф), <http://forum.kajgana.com> (К).

¹⁸ Функцијата на сигурно претскажување во македонскиот јазик ја презеде модалната неменлива конструкција *има да*, на пр. парафразата на истиот пример е: *има да оди во неповрат, ако...* (Митковска, Бужаровска 2012, Mitkovska, Bužarovska 2014).

зата кога говорителот изразува учтивост (18), претпоставка во сегашна темпорална рамка (19) или претпоставка која без контекст може да се однесува и на минатото (20).

(18) *Доколку сте имале слична ситуација би замолил за совет.* (К)

(19) *Доколку тој не е во можност да дојде од било која причина би отишла сама, но на ден два.* (ЦБ)

(20) *Зошто би те повредил доколку му значиш толку многу?* (ЦБ)

Кај **невозможните иреални кондиционали** би-конструкцијата во аподозата се комбинира со моделот *subjunctivus praeteriti* (да+имперфект), но може поретко и со *ако*: *да/ако+имперфект... ќе+имперфект/би-конструкција*. Примерите укажуваат на извесна тенденција: би-конструкцијата во аподозата тежнее кон сегашна контрафактивна интрепретација (22), за разлика од конструкцијата *ќе+имперфект*, која се употребува и за мината и за сегашна контрафактивност (21), независно од тоа дали условниот период (23) има омнитемпорална видска конфигурација.

(21) *Да/ако дојдеше порано, ќе одевме на прошетка.* (вчера/денес)

(22) *Да/ако дојдеше порано, би оделе на прошетка.* (денес/?вчера)

(23) *Да/ако доаѓаше порано, често ќе одевме/би оделе на прошетка.* (годинава/?лани)

К. Конески (1999) утврди дека таквите условни реченици се многу ретки (само 15 во неговиот корпус) во литературниот јазик: *Тој никогаш не би се решил на тоа ...ако гладните усти на децата не бараа да се наполнат; Ивчо, наорлен и лут, да можеше би го здробел со раце и нозе* (ibid, 112).¹⁹

Во разговорниот јазик, се користат и двата модела на *да/ако* со минат субјунктив во протаза и со *би* во аподоза: *Да/?ако доаѓаше порано, би оделе на прошетка секој ден* со тоа што *ако* поретко се употребува од *да*. За контрафактивна интерпертација на би-конструкцијата во аподоза (која може да се замени со балканскиот кондиционал *ќе-имперфект*) потребна е употребата на *да* во протаза (примери 24 и 25).

(24) *Другарче, да си ти на мое место како би изреагирал.* (ЦБ)

(25) *Да е во депресија и за викенди би се влечел по дома и би спиел по цел ден.* (Ф)

За кодирање на контрафактивни условни реченици паралелно се употребуваат и три понови модела со „симетрично“ *би*: *доколку би, кога би*

¹⁹ К. Конески (1999: 112) наведува два контрафактивни примери со модел *ако/да+свршен глагол...би+л-форма*: *Ако размислил какви последици може да има оваа кражба сигурно не би се решил на еден ваков дрзок чекор; Никогаш не би си простил да не сум го направил!* Во протазата треба *ако/да+несв.вид*: *ако размислел* наместо *ако размислил*.

и *ако би* во протаза и *би*-конструкција во аподоза. Се чини дека се однесуваат повеќе на минатото, но не е исклучена сегашна интерпретација што може да се види од примерите (26–29). *Доколку би* во протаза се употребува и во идна и во омнитемпорална рамка.

(26) *Доколку би* дошол порано, *би* оделе на прошетка. (сега, вчера)

(27) *Доколку би* доаѓал порано, *би* оделе на прошетка. (годинава, лани)

(28) *?Кога би* дошол порано, *би* оделе на прошетка. (сега, вчера)

(29) *Кога би* доаѓал порано, *би* оделе на прошетка. (годинава, лани)

Моделот *кога би...би* е поприфатлив во омнитемпорална временска рамка наметната од семантиката на временското *кога*. Конструкцијата *кога би* е погодна за искажување хабитуелни настани кои не се актуализирани во моментот на зборување (Гајдова 2008: 197), но во разговорниот јазик се употребува и за замислени единечни настани (30).

(30) *Кога би* правела пак свадба, *сè би* било исто, буквално *сè*. (ЦБ)

К. Конески (1999) истакнува дека моделот е преземен „по литературен пат од српскиот јазик“ (ibid, 113): *Би* било добро, *кога би* дошле сега; *Кога би* останал жив, *би* спровел анкета за тоа што е страв. Овој модел е многу чест во литературниот јазик (143 примери во прозните дела), а се шири во разговорниот.

Примерите од разговорниот јазик (31, 32) покажуваат дека овие два модела се користат претежно за изразување на контрафактивни настани со идна или сегашна ориентација. Таквите примери може да се најдат и во новинарски текстови (33).

(31) *Кога би* живееле во Леденото доба, *би* живееле најмногу до 40 години. (www.motika.com.mk)

(32) *Што би* се случило *кога би* паднал целиот Интернет? (gsm.mk/shto-bi-se-sluchilo)

(33) *Со специјални очила студентите* видео како *би* било *кога би* возеле под дејство на алкохол. (www.time.mk/.../rsbsp-so-specijalni-ocila-studentite-vi)

Моделот со *доколку би...би* се употребува за изразување на замислени настани во кои акцентот се става на обусловеноста на замислениот иден настан од нереалниот услов.²⁰

(34) *Доколку би* објавил било каков политички коментар веднаш за тоа *би* добил најмалку 500 лајка.

²⁰ Крамер (Kramer 1989: 145) дава пример преземен од К. Конески на моделот *доколку* со *ќе+имперфект* во невозможен условен период: *Доколку не бевме хендикепирани... верувам досега Керамика ќе се натпреваруваше во повисок ранг.*

<https://www.facebook.com/.../10205914329811074>

(35) *Доколку би го започнала животот повторно, би си дозволила повеќе да грешам следниот пат, би живеела поспокојно. Би патувала повеќе...*
<http://runway.mk/lajfstajl/lajfstajl-features/>

Во разговорниот јазик сретнавме мешани модели со нарушена симетрија на *би* во двата дела на условниот период: *би* само во протаза (кога *би*), а во аподозата се наоѓа балканскиот кондиционал *ќе+имперфект*.

(36) *Доколку би се одвојувало поголем процент од буџетот за високо образование дали и тогаш ќе се бараше од студентите на пмф уплатница за лабораториски трошоци за да можат да добијат потпис?*
<http://memegenerator.net/instance/60991047>

Во разговорниот и во новинарскиот јазик најдовме контрафактивни кондиционали со моделот *ако би...би*, веројатно под влијание на моделот *кога/доколку би...би*.

(37) *Ако би им се остварило барањето на жителите да се постават дополнителни наплатни рампи проблемот би се решил.*
<http://vecer.mk/makedonija/>

(38) *Како би реагирале ако би го виделе крајот на светот!* (zase.mk/video-kako-bi-reakirale-ako-bi-go-videte-kraj)

Примерот (39) е на граница меѓу можните и невозможните: се дава една замислена ситуација која има шанси да се обистини.

(39) *Ако би донирал секој граѓанин по 10 денари, би собрале повеќе од 20 000 000 денари.* <https://twitter.com/toodup/.../597482648085336064>

Еден чест мешан модел претставува *ако/да+сегашен субјунктив... би+л-форма*, посебно ако условот е некоја состојба, а не активност. Условот се кодира со состојбен глагол во протаза, како на пр. *да сум на твоето место.../да имам сега 20 години.../да знам... Јас да сум на вашето место би го примила Цими* (К. Конески 1999: 111). Нив треба да ги сместиме во невозможните кондиционали со сегашна референца (40), но ако истите глаголи градат минат субјунктив во протаза (*да бев/да имав/да сакав...*) темпоралната референца на контрафактивниот услов се интерпретира и како мината.

(40) *Да сум помлада би патувала/ ?ќе патував.* (сега)

(41) *Да бев помлада би патувала/ќе патував.* (сега и тогаш)

Во народниот јазик во приказните на Цепенков (Мишиќ 1990), *би-*конструкцијата се среќава во сегашни (42) и минати контрафактивни

условни реченици (43), последните често со предминато време во протаза.²¹

(42) *Да знаеш ти Арапо колку е јунак и ти би се зачудил.* (ibid, 31)

(43) *Да беше сакала жената царството, би му го зела, арно ама не је текнало.* (ibid, 27)

Може да се заклучи дека би-конструкцијата е „поприродна“ во сегашните контрафактивни кондиционали, што го поткрепува мислењето на спомнатите автори, а прашањето колку често се употребува треба да се испита во посебен труд. Во понудениот преглед на инвентарот на моделите во условните реченици во македонскиот стандард и разговорниот јазик се покажа дека моделот со би-конструкцијата е прифатлив во аподозата на двата типа условни реченици, а разликата во значењето произлегува од формата во протаза: сегашен субјунктив во можните, минат субјунктив во невозможните. Од ова следи дека епистемичниот статус на би-конструкцијата во аподозата зависи од степенот на остварливоста на условот во протазата, па затоа со да е помалкувозможен отколку со ако.

Дополнително се употребуваат модели со симетрична употреба на би во двете реченици на условниот период (со кога, доколку и ако). Условните реченици во кои условот е состојба, би-конструкцијата типично има идна или сегашна темпорална рамка, но мината рамка не е исклучена ако контекстот тоа го посочува.

Ако условот е „динамичен“ настан реализиран со да+имперфект (минат субјунктив) тогаш би-конструкцијата во аподоза има мината контрафактивна интерпертација (44).

(44) *Да ја купеше/купел колата во готово би платил/ќе платеше помалку.*

Моделот кога би...би се употребува и за контрафактивни сегашни кондиционали, но во „минат“ контекст може да се однесува на минат настан.

(45) *Кога би ја купил колата во готово би платил помалку.* (во една замислена идна ситуација тоа е возможно; контрафактивна мината ситуација – ама ти не плати помалку кога ја купи лани)

Ако пак ја ставиме би-конструкцијата во протаза, а во аподоза балканскиот модел ќе+имперфект како на пр. во **Кога би ми помогнал ќе положев* не добиваме граматички точна реченица, што ни покажува дека

²¹ За изразување на мината контрафактивност кај Цепенков се користи ако да+предминато со ќе+имперфект: *Ако да беше му бил коња тука ќе го јавнеше и ќе одлеташе* (Мишиќ 1990: 27), што може да укажува на тенденцијата за формално мармирање на семантичките разлики.

потенцијалното *би* примарно се употребува во аподоза, а неговата интерпертација зависи од временската рамка на условот во протазата.

6. Статусот на *би* во условни реченици

Во нашата бинарна класификација се гледа дека моделот *subjunctivus praeteriti* во протазата во комбинација со балканската кондиционална конструкција во аподоза се употребува за кодирање на можниот и невозможниот услов. Тенденцијата за навлегување на *би* во функционалната зона на „хипотетичките“ кондиционали ја забележа Голџб (Gołąb 1964: 31) уште пред пола век велејќи дека *би*-конструкцијата навлегува во аподозата на сегашни контрафактивни кондиционали („иреални хипотетички“), а *ке+имперфект* тежнее да се употребува во аподозата на минати контрафактивни кондиционали. Покрај ова, *ке* и *би* внесуваат и стилска разлика: *би* се употребува повеќе во поформален стил и во јазикот на „образовани говорители“ (Kramer 1986: 123).

Во реалните кондиционали, кои изразуваат можни остварливи настани, постои варијабилност меѓу *ке* и *би* без поголема промена на значењето, а разликата меѓу кондиционалите се состои во „степенот на очекувањето“ на реализацијата на дејството. Примерите (46) и (47) од Крамер (ibid, 125) со *ке* или *би* во аподозата ја илустрираат разликата во епистемичниот став на говорителот.

(46) *Ако ми се јавите ќе дојдам.*

(47) *Ако ми се јавите, би дошол.*

Крамер смета дека во примерот (46) се изразува очекување дека дејството *ке* се оствари, а примерот (47) изразува претпоставка за остварувањето на дејството во аподозата: *да* тежнее да се употребува во хипотетични контексти. Значи употребата на „очекувачкото“ (expectative) *ке* и потенцијалното *би* во овие кондиционали зависи од степенот на очекувањето на реализацијата на дејството во протазата. Но терминот *очекување* за реални кондиционали се чини проблематичен бидејќи подразбира позитивни идни настани. Така, со реченицата *Ако вrne подрумот ќе се поплави* говорителот го претскажува поплавувањето, но не значи дека го очекува. Затоа терминот *претскажување* е попрецизен за идни дејства маркирани со *ке*, а *претпоставување* за оние маркирани со *би*.

Можеме да резимираме со ставот на Крамер (ibid, 125) дека во македонскиот јазик *би* типично се употребува да изрази хипотетички остварливо дејство во чие исполнување говорителот се сомнева. Се чини дека семантиката на *би*-конструкцијата е многу погодна за кодирање на (а) можни кондиционали каде што говорителот не е сигурен во искажаното претскажување, и на (б) контрафактивни сегашни кондиционали

(„хипотетички“) од следни причини: од една страна *би* не е маркирано за неостварливост, а од друга страна е временски неопределено (Конески 1987: 499, Гајдова 2008: 197). Крамер (Kramer 1986: 125) истакнува дека во реалните кондиционали *би*-конструкцијата не може секогаш да се замени со *ке*-конструкција во реалниот услов (како во примерите 46 и 47). Таквата варијабилност е возможна во рамките на иреалниот „потенцијален“ (сегашен) услов, додека во иреалниот контрафактивен услов таа е помалку возможна.

За да ја провериме оваа хипотеза собравме примери со *би*-конструкција од разговорниот јазик од три интернет портали: <http://forum.crnobelo.com/>, <http://forum.femina.mk/>, forum.kajgana.com/ и ги класифициравме според форма (модел) и модална функција. Меѓу 160 кондиционали не најдовме ниеден со контрафактивна мината семантика, а само по еднаш, односно двапати се јавуваат мешаните модели *ако би...ке*, и *иштом...би*, кои не ги вклучивме во анализата.

На Табелата 1 е прикажана фреквенциска дистрибуција на моделите употребени во 157 примери: доминира моделот *да...би* со контрафактивна сегашна семантика, додека *ако...би* може да кодира и можни кондиционали. Симетричниот модел *кога би...би* е употребен во невозможни сегашни кондиционали, но поретко се забележува појава на мешани модели со замена на *ке* и *би*: *кога би...ке* се можни (48), а *кога ке...би* се контрафактивни (49). Моделот со *доколку* во протеза најчесто се употребува за можни кондиционали.

(48) *Енивеј, сакав да кажам дека би ми било многу тешко кога ке го нема некогаш.* (К)

(49) *Јас кога би имала ќерка, макар да дојде и да ми се пожали дека и е тешко, ке си ја земам и нема да дозволам некој да се изживува врз неа.* (Ф)

Табела 1: Фреквенциска дистрибуција на модели во кондиционални реченици во разговорниот јазик

Модел	Возможни	Невозможни сегашни	Вкупно
<i>да...би</i>		56	56
<i>ако...би</i>	6	35	41
<i>кога би...би</i>		25	25
<i>кога би...ке</i>	1	5	6
<i>кога ке...би</i>	4		4

доколку...би	9	4	13
доколку би...би	2		2

Се забележува навлегувањето на *би* во протаза дури во моделот *ако...ќе* (50) и *да...би* (51): се добива впечаток дека хипотетичноста на условот во протазата се засилува со вметнувањето на *би*.

(50) *Јас ги гледав само "Млади бунтовници" интересни ми беа, тинејџерска серија беше, дури ако би имало продолжение ќе ја гледам повторно.* (К)

(51) *Еее татко ми е најдобар татко за мене... Се би дала да би можела да го видам барем уште еднаш.* (К)

Наизменичноста (а со тоа и нестабилноста) во употребата на балканскиот *ќе*-модел и словенскиот *би*-модел може да се види од следниот пример.

(52) *Мислам дека кога би дошла на форумов сите би ја советувале да се смири малку, ама ќе се најдеа и такви што ќе речеа "убаво му направи, си заслужил типот".* (Ф)

Во минатите контрафактивни кондиционали, каде неостварливоста се изразува само со помош на контекст (Kramer 1986: 123), а *би* носи значење на временска неопределеност и хипотетичност, разбирлива е тенденцијата да се избегнува *би*. Крамер (ibid) наведува дека во своите истражувања Хаусман и Голомб дошле до заклучокот дека *би* само по себе не може да изрази неостварливост, но само со помош на контекст. Тоа може да се провери на засведочениот пример (53), изразен со балканската конструкција во аподоза, и кој без контекстуална поддршка упатува на минат нереализиран настан. Ако го замениме балканскиот кондиционал со словенскиот *би*-потенцијал и употребиме *ако* во протаза во (54), интерпретацијата на условната реченица е сегашна, а поретко мината. Од друга страна, интерпретацијата на (55) со *да* во протаза, е мината и поретко сегашна. Значи говорителите покажуваат тенденција да ја маркираат темпоралната разлика меѓу условните реченици со потенцијалното *би* употребувајќи различна конструкција во протазата (како што спомнавме во претходната глава). Таа „помага“ во разграничувањето, и затоа употребата на *кога би* (56) или *доколку би* внесува јасност дека се работи за контрафактивно сегашно значење.

(53) *Да врнеш ќе купев чадор.* (вчера)

(54) *Ако врнеш би купил чадор.* (сега; ?вчера)

(55) *Да врнеш би купил чадор.* (вчера; ?сега)

(56) *Кога би врнело би купил чадор.* (сега; ?вчера)

Од овие примери, како и од прегледот на класификацијата на условни реченици во делот 4, произлегува претпоставката дека полисемијата на балканската кондиционална конструкција (*ke+имперфект*) во кодирањето на контрафактивни условни периоди е една од причините за повторниот продор на *би*-конструкцијата во аподозата на условниот период. Повторното навлегување на потенцијалната конструкција беше овозможено од неколку надворешни фактори: влијанието на српскиот јазик, кое треба подетално да се испитува, и чувањето на *би*-конструкцијата во дијалектите. Таа најчесто е присутна во аподозата на поговорки (пример 57 од Демир Хисар), а поретко ја има во протаза и во аподоза (пример 58 од Разлошко).

(57) *Да била арна кавгата, во бафча би ја посеале.* (Гајдова 2008: 160)

(58) *Ако би сека муа мед брала б'баре би набрал најфного.* (ibid, 187)

7. Заклучок

Можеме да заклучиме со една условна реченица: денес *би*-конструкцијата не би се употребувала и не би се ширела во стандардот и во разговорниот јазик, ако за тоа немало внатрешни фактори кои делувале заедно со надворешните. Како јазични фактори се јавуваат темпорално неопределената семантика на *би* и тенденцијата за транспарентност меѓу форма и функција карактеристична за македонскиот јазик. Тие делуваат во поволни услови создадени од надворешните фактори: соседното влијание на словенските јазици (пред сè српскиот) и зачувувањето на *би*-потенцијалот во дијалектите.

Преку прегледот на досегашните трудови покажавме дека *би*-конструкцијата поседува посебна модална нијанса што не е присутна во конкурентната полисемична балканска конструкција *ke+имперфект*. Оттука произлегува семантичката мотивација за формалното разграничување односно маркирање на разликите меѓу двете иреални значења, а таа улога ја презела на себе потенцијалната *би*-конструкција. Нејзината честа употреба за изразување на неминат иреален услов постепено доведува до регуларизација и зацврстување на можниот начин во возможните (реалните) и сегашните контрафактивни кондиционали. Затоа сметаме дека *би*-конструкцијата нашла специфична „ниша“ во македонскиот кондиционален систем. Тоа од своја страна придонело за поголема формална транспарентност на кондиционалниот систем во македонскиот јазик, иако тој процес сè уште не е целосно завршен.

Користена литература

- Givón, Talmy (2001). *Syntax: An Introduction*, Vol. II, rev. edition. Amsterdam: Benjamins.
- Gołąb, Zbigniew (1964). "The Problem of Verbal Moods in Slavic Languages." *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 8, 1–36.
- Hacking, Jane F. (1997). *Coding the Hypothetical: A Comparative Typology of Russian and Macedonian Conditionals*. Amsterdam: Benjamins.
- Hacking, Jane F. (1999). "Grammaticalization Theory and the Particle bi/by in Bulgarian, Macedonian and Russian." *Canadian Slavonic Papers/Revue Canadienne des Slavistes*, Vol. 41, No. 3/4, 415–430.
- Kramer, Christina E. (1986). *Analytic Modality in Macedonian*. Munich: Verlag Otto Sagner.
- Kramer, Christina E. (1988). "Towards a Comparison of Conditionals in Albanian, Bulgarian and Macedonian." *Македонски јазик XXXVII*, 263–270. Accessed April 6, 2016: <http://sites.utoronto.ca/slavic/kramer/Kramer%20PDF/ComparisonOfConditionals.PDF>
- Kramer, Christina E. (1989). "The Intersection of Mood and Status." *Zeitschrift für Balkanologie* 25/2, 140–153. Accessed April 6, 2016: <http://sites.utoronto.ca/slavic/kramer/Kramer%20PDF/MoodAndStatus.PDF>
- Lunt, Horace (1952). *A Grammar of the Macedonian Literary Language*. Skopje.
- Lindstedt, Jouko (in press). Diachronic regularities explaining the tendency towards explicit analytic marking in Balkan syntax.
- Mitkovska, Liljana, Eleni Bužarovska (2014). "Deontic or Epistemic? *Habēre* as a Modal Marker of Future Certainty in Macedonian." In *Modes of Modality: Modality, Typology, and Universal Grammar*, E. Leiss and W. Abraham (eds), 193–218. Amsterdam: John Benjamins.
- Thompson, Sandra A., Robert E. Longacre, Shin Ja J. Hwang, (2007). "Adverbial clauses." In *Language typology and syntactic description*, 2nd edition, Vol II, T. Shopen (ed), 237–300.
- Topolińska, Zuzanna (2009). „Балканското во граматичката структура во словенските балкански јазици.“ Во *Z Polski do Macedonii. Studia językoznawcze*, Tom II. Kraków: Lexis, 303–312.

-
- Асенова, Петя (2002). *Балканско езикознание: Основни проблеми на балканскиот јазиков сџюз*. Велико Търново: Фабер.
- Гајдова, Убавка (2008). *Условниот период во дијалектите на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Илиевски, Петар Х. (1988). *Балканолошки лингвистички студии*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Кепески, Круме (1950). *Македонска граматика*. Скопје: Државна книга.
- Конески, Блаже (1982). *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Блаже (1987). *Грамматика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Кирил (1999). „За односот на глаголските конструкции со *ќе* и можниот начин.“ Во Конески, Кирил, *За македонскиот глагол*. Скопје: Детска радост, 107–121.
- Марш-Стефановска, Патриша (1990). „Семантичките функции на условните реченици во современиот македонски јазик.“ *XVI Научна дискусија. Семинар за македонски јазик, литература и култура*, 53–62. Скопје: УКИМ.
- Минова-Гуркова, Лилјана (1990). „Неколку белешки во врска со условните реченици во македонскиот јазик.“ *XVI Научна дискусија. Семинар за македонски јазик, литература и култура*, 91–95. Скопје: УКИМ.
- Минова-Гуркова, Лилјана (1994). *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.
- Митковска, Лилјана, Елени Бужаровска (2012). „Типови модалност во неменливите *има да*-конструкции.“ *Македонски јазик LXIII*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 83–103.
- Мишиќ, Мирка (1975). *Изразување на условноста во македонскиот и англискиот јазик*. Магистерски труд. Филолошки факултет, Скопје.
- Мишиќ, Мирка (1990). „Носители на условност во македонските зависно-независни условни реченици.“ *XVI Научна дискусија. Семинар за македонски јазик, литература и култура*, 85–90. Скопје: УКИМ.
- Тополињска, Зузана (1997). *Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Синтакса*, II дел. Скопје: МАНУ.
- Тополињска, Зузана (2008). *Полски-Македонски граматичка конфронтација. Развоток на граматичките категории* (8). Скопје: МАНУ.

Eleni Bužarovska

THE FUNCTION OF *BI* IN MACEDONIAN CONDITIONAL CLAUSES

Abstract

The paper investigates the use of the potential mood marker *bi* in conditional sentences in standard Macedonian. Its historic development exemplifies a “cyclic” process in which the language reintroduces a lost inherited feature into its grammatical system. Namely, the marker of potential mood – the indeclinable *bi*, which originated from the optative form of the OCS verb **byti*, withdrew from the majority of Macedonian dialects in the middle ages under the onslaught of the imported conditional *velle*-construction (*ke*-constructions). However, since the second half of the 20th century the use of the potential *bi* is on the rise in conditional sentences in Macedonian standard. It is assumed here that this spread is prompted by the specific modal meaning of *bi*-constructions absent in the rival Balkan construction *ke+imperfect*, as well as by the influence of neighbouring Slavic languages. The temporal indeterminacy of the potential *bi* makes it suitable for all types of conditionals, but it seems that nowadays it is preferred to express non-past counterfactual conditions. The analysis of blog examples has confirmed our hypothesis that *bi*-constructions tend to formally mark the divide in expression of counterfactual conditionals along temporal lines thereby contributing to greater transparency of conditional marking in Macedonian.

Елена Ю. Иванова

Санкт-Петербургский государственный университет, Россия
eli2403@yandex.ru

Частица *by/bi*: значение, употребление, синтаксис (русско-болгарские параллели)¹

В статье предлагается краткий обзор форм, в состав которых входит русская частица *бы* и болгарская *бих*, представлены их функции (разделы 1 и 2) и синтаксис данных частиц в каждом из языков (раздел 3). Поскольку сфера употребления болгарского *бих* значительно сужена по сравнению с русским языком, анализ материала начинается с русского языка.

Раздел 1. Русская частица *БЫ* и функции сослагательного наклонения

1. Русская неизменяемая частица *бы* входит в состав аналитической формы сослагательного наклонения (далее СН). Основной формой СН является сочетание *бы* с глаголом на *-л*²: *Я и сам бы сейчас с удовольствием на балкончике чайку попил, вместо того чтобы здесь вариться* (М.Булгаков); *По одному с ним никто из нас не справился бы* (З.Прилепин)³.

Как СН иногда трактуется и сочетание частицы *бы* с некоторыми другими глагольными и неглагольными формами. Наиболее частотное употребление *бы* с инфинитивами: *А вам бы умнее быть, вам бы справки навести, а уж после строить* (А.Слаповский) и предикативами (*хорошо,*

¹ Исследование проведено в рамках проекта 14-04-00580 при финансовой поддержке Российского гуманитарного научного фонда.

Благодарю Исследовательский центр ареальной лингвистики Македонской Академии наук и искусств и лично акад. Зузанну Тополинску за приглашение опубликовать материал в данной коллективной монографии.

² Так называемая «форма на *-л*» в составе СН не имеет темпорального содержания и лишь совпадает с формой прошедшего времени на *-л*.

³ Русский материал собран из Национального корпуса русского языка (<http://www.ruscorpora.ru/>).

лучше, можно): **Надо бы** как-то об этом подумать, как-то осознать это! (Е.Гришковец). Грамматический статус этих форм в русской лингвистике активно обсуждается в последние годы – признавать ли их формами морфологического или синтаксического наклонения⁴, см. различные решения в [Добрушина 2012а; Сай 2013; Князев М. 2014; Дымарский 2015]. Наиболее развернутое таксономическое описание инфинитивных моделей с частицей *бы* содержится в [Israeli 2013]. Мы будем считать сочетание частицы *бы* с инфинитивом формой морфологического сослагательного наклонения, а особое синтаксическое поведение *бы* в русском языке (см. раздел 3, также Иванова [2013]) может быть объяснено в рамках закономерностей поведения клитик.

Изредка фиксируется сочетание *бы* с причастными формами: *Они [коровы] хлебали нечистую воду, высовывая пупырчатые дурно-розовые языки, пялились непросвещенными зрачками из-под спутанных толстых ресниц, походивших бы на человеческие, если б не мелкие мушки, копошащиеся в коросте по границам век* (Б.Кенжеев).

Употребление *бы* с деепричастиями встречается крайне редко, см. пример из [Добрушина 2012а]: *Он не сказал ей этого потому, что княжна Марья стала бы просить отца дать свое согласие, и не достигнув бы цели, раздражила бы отца, и на себе бы понесла всю тяжесть его неудовольствия* (Л.Толстой).

В разговорной речи широко распространено употребление *бы* в составе эллиптических конструкций (*Домой бы; Тебя бы на мое место; Кофейку бы*).

Часть российских лингвистов относят к СН также формы на *-л* и формы инфинитива, употребляемые после союза *чтобы*. Эта идея была сформулирована в работе [Брехт 1985] и позже закреплена в [Молошная 1995: 99; Шелякин 1999, Добрушина 2012а]. Неодинаковый грамматический статус перечисленных форм заставляет вводить понятие «собственно СН» (*бы/чтобы* с формой на *-л*) и «несобственно СН» (в составе остальных форм), см., напр., [Добрушина 2012а].

В русском языке имеется и набор частиц, включающих *бы*. К показателям СН, согласно концепции Н.Р. Добрушиной, относятся те из них, которые сочетаются только с формами на *-л* и/или с инфинитивом: *Хоть бы ты помог мне; Только бы не пошел дождь* или же способны выступать без глагола: *Вот бы чаю* (подобно *Чаю бы!*).

⁴ Идея о синтаксических ирреальных наклонениях обосновывается в [Русская грамматика 1980: 102-104].

Сам термин СН был введен М.Г. Смотрицким, который буквально перевел латинский термин *modus coniunctivus* как «соединительное», «связывательное» наклонение, поскольку оно обычно употребляется в сложноподчиненных предложениях, см. об этом в [Шелякин 1999: 123-124]. Этот термин, который уже не ограничен его исходным значением, считается наиболее подходящим, поскольку может быть использован обобщенно для разных типов употреблений форм с *бы* [Князев Ю. 2009: 424]⁵.

2. Основные функции СН в современном русском языке – выражение ирреальных событий, оптативности, а также прагматические употребления⁶.

Что же является общим семантическим компонентом, объединяющим формы СН, выражающие значения ирреальности и оптативности (если не учитывать переносные, прагматические употребления)? Прежде всего это указание на ситуации, не существующие в реальном мире – контрафактические и гипотетические. В случае оптативности речь идет о таких ирреальных ситуациях, которые говорящий «оценивает положительно или отрицательно» [Добрушина 2012а], в том числе считает их целесообразными или нет. Однако оценка ситуации, по-видимому, не входит в значение самого СН, а создается контекстом [Там же] и, как мы увидим далее, более характерна для несобственно СН.

Подобную трактовку высказывают и другие исследователи СН. Так, М.А.Шелякин видит инвариантное значение СН в «ментальном допущении событий, замещающих реальные или реально отсутствующие события»... «В сослагательном наклонении как системно противопоставленном другим наклонениям, всегда имеют место два семантических плана: имплицитный план наличия или отсутствия реальных ситуаций и эксплицитный план мыслимых событий, замещающих имплицитные реальные или отсутствующие события» [1999: 125-127].

⁵ Между тем в русской лингвистике представлены и альтернативные мнения, из которых обратим внимание на концепцию «Русской грамматики» [1980: 102-105]. Ее авторы называют сослагательным наклонением формы с *бы* при выражении возможности в неопределенном временном плане, а условным наклонением – формы с *бы* в сложных условных структурах. Эта позиция не является общепринятой.

⁶ Предлагаемая классификация во многом опирается на идеи из работ [Шелякин 1999; Князев Ю. 2009: 422-424, Добрушина 2012а].

Толкование форм СН, действительно, всегда предполагает указание на то, что описываемая ситуация существует в «альтернативном мире» [Добрушина 2012a]. Это значение проявляется даже в свернутых указаниях на альтернативный мир, напр. *Без меня* ('в альтернативной ситуации') *ты бы не справился*; *При другой власти* ('в альтернативной ситуации') *мы жили бы иначе* или даже имплицитно: *Ты бы мог быть хорошим переводчиком*.

2.1. Сфера ирреальности.

2.1.1. **Выражение гипотетических и контрафактических ситуаций** с помощью СН осуществляется как в сложных условных конструкциях («условных периодах»), так и в синтаксически независимых предикациях.

2.1.1.1. **«Условный период».** Собственно сослагательное употребление данных форм связывается с выражением гипотетического и контрафактического условия в сложных предложениях, которые состоят из главного предложения («аподозис», «заклучение», «следствие») и придаточного («протазис», условие).

Сразу оговоримся, что при реальном условии формы СН используются в главной части сложных предложений только в оптативном или прагматическом значениях (см. п. 2.2 и п. 3 ниже), ср. соответственно: *Раз у нас есть немного времени, я бы приготовила что-нибудь поесть*; *Если ты готов, я попросила бы тебя помочь мне*.

Контрафактические условно-следственные предложения – основная область использования СН (подробнее о всех вариантах этого употребления имеется богатая литература, см. [Храковский 1998, Шелякин 1999 и др.]. СН используется как в условии, так и в главной части: *Если бы встал из гроба Добролюбов, я бы с ним поспорил* (Ф.Достоевский); *Если бы я была на твоём месте, ни одной минуты не стала бы этого терпеть!* (И.Муравьева).

СН в главной части употребляется и тогда, когда сказуемое в условии стоит в форме «квазиимператива»: *Явись перед ними умерший в прошлом году экзекутор <...> и дыхни он на них холодом могилы, они не побледнели бы так, как побледнели, узнав Пересолина* (А.Чехов); *Случись это на пару лет позже, я бы не особо удивился* (Б.Акунин).

В безглагольно выраженном условии используется отрицание, маркирующее альтернативную ситуацию отсутствия объекта, при котором указанное следствие оказалось бы возможным: *Если б не красный крест на борту, не надпись „Реанимобиль“; Марфа ему шину бы проткнула* (Б. Акунин); *Большое тебе спасибо за посылку. Едва мы её дотащили.... Если бы не тележка, не знаю, что бы делали* (А.Волос).

Обратим внимание, что даже если наименование объекта в условии осуществляется предметными именами, они должны прочитываться пропозиитивно. Так, в предыдущих примерах речь шла о ситуациях существования (наличие красного креста, тележки), а в следующем примере, – о ситуациях, в которых именуемое лицо является важным участником: *Хирургом был твой отец. Я попала в автомобильную катастрофу на Кавказе. Если бы **не он**, я бы потеряла ногу* (Л. Улицкая); *Тысячу лет они здесь гнили и, если бы **не герцог**, гнили бы еще тысячу лет* (А.Стругацкий, Б.Стругацкий).

При выражении **гипотетических** ситуаций обе части предложений могут оформляться как индикативными формами, так и СН. При этом СН «вносит признак менее вероятного, более проблематичного осуществления условно-следственных событий» [Шелякин 1999: 128]: *А что, Пульхерия Ивановна, – говорил он, – Если **бы** вдруг **загорелся** дом наш, куда **бы** мы **делись!*** (Н. Гоголь); *Если **бы** ее **исключили** из школы, она **бы** только **радовалась*** (А. Рыбаков). Ср. с индикативными формами: *Если загорится дом наш, куда мы денемся?; Если ее исключат из школы, она будет только радоваться.*

2.1.1.2. Ирреальные ситуации вне «условного периода». «Альтернативный мир», с которым соотносится ирреальная ситуация, выраженная СН, не обязательно представлен эксплицитно в «условном периоде». Он может быть имплицитен или как-то обозначен в ближайшем контексте.

Имплицитное условие «не сформулировано говорящим в явном виде, и сослагательное наклонение оформляет только ситуацию, существование которой в альтернативном мире воображает говорящий» [Добрушина 2012а], и тем самым – по контрасту – утверждает реальность противоположного положения дел [Князев Ю. 2009: 423]: *Прогулка **принесла бы** тебе большую пользу* (М.Булгаков); *Такой мужчина ей достался, а она... Только мучает вас. – Секретарша вздохнула, обвела шефа лучистым взглядом – сверху вниз и опять вверх. – Эх, я **бы** вас на руках **носила*** (Б.Акунин); *...Проще всего **было бы** изгнать с балкона этого странного разбойника, произнеся только два слова: «Повесить его»* (М.Булгаков).

В рамках контекста (или даже одного предложения) «альтернативный мир», с которым соотносится ирреальная ситуация, чаще всего задан какими-н. средствами. Регулярно выступают в качестве указателей свернутого условия:

а) обстоятельства условия, прежде всего конструкции с предлогами *без* и *при* (которые вводят соответственно отсутствующее или наличное

условие): *Не умер бы без вашей посылки...*, другие студенты обходятся (А.Рыбаков); *При домашнем воспитании почерк был бы мягче и небрежнее, а тут почти каллиграфия* (Б.Акунин);

б) лексемы, указывающие, что условие выражено в предтексте. Наиболее характерны в этой функции наречия *иначе, тогда* ('в таком случае'): *Пришлось взять целое купе, иначе не уместились бы узлы и коробки* (В.Токарева); *Надо было, чтобы кто-то помог, чуть подтолкнул, и тогда оцепенение отпустило бы* (В.Пелевин);

в) локализирующие обстоятельства, указывающие на альтернативное место или время: *В Москве бы с вас за такой портсигарчик четыре рубля взяли, а я ни копейки* (А.Чехов); *Хотя в другой деревне вам было бы спокойнее* (А.Рыбаков); *На следующей неделе было бы поздно*, в том числе с частотным выражением *на месте X-а* ('Если бы Y был на месте X-а'): *На его месте Руночкин махнул бы рукой и уехал* (А.Рыбаков).

Указание на ситуацию альтернативного мира может быть выражено лексемами, которые способны к имплицитному противопоставлению, как *иной* в первом примере ниже, *нипочем* ('ни за что') во втором примере: *Он был до того худо одет, что иной, даже и привычный человек, посоветился бы днем выходить в таких лохмотьях на улицу* (Ф.Достоевский); *Порфирий Петрович нипочем бы не выдал своего сугубого интереса к личности подозреваемого* (Б.Акунин) или конструкциями⁷, условный характер которых легко выявить при трансформации: *И бабки никакой у окна не было, а то высунулась бы и заорала* (Б.Акунин), ср. *Если бы у окна была бабка, она бы высунулась и заорала*.

Разновидностью ирреального употребления форм СН вне эксплицитного условия является использование их в относительных и изъяснительных придаточных предложениях, где сказуемое главной части создает контекст снятой утвердительности (далее маркеры выделены):

а) относительные придаточные, в основном с гипотетическим значением: *Нужен человек, который мог бы нас провести туда; Разве есть люди, которые бы поступили иначе?; Наверное, сложно встретить человека, который бы никогда не обижался*, см. подробнее в [Добрушина 2011];

б) изъяснительные придаточные с союзом *чтобы*, подробно исследованные в работе [Добрушина 2012б], где выделяются

⁷ Ср. разбор всех возможных типов условных конструкций в русском языке в [Храковский 1998].

сентенциальные дополнения целевого типа, всегда присоединяющие *чтобы*-предложения, и эпистемического типа, которые присоединяют *чтобы*-предложения лишь в контексте снятой утвердительности: *Хочется, чтобы все было приготовлено вовремя; Прикажи, чтобы все были на месте.*

Ср. в одном контексте СН сначала в изъяснительном, затем в относительном придаточном гипотетического значения: *Милостивый государь, милостивый государь, ведь надобно же, чтоб у всякого человека было хоть одно такое место, где бы и его пожалели!* (Ф.Достоевский).

2.1.1.3. Бы в составе подчинительных союзов. *Бы* входит в состав других подчинительных союзов, кроме изъяснительного *чтобы*, также придавая ирреальное значение последующей предикации. Если глагол при этом употребляется только в форме инфинитива или в атемпоральной форме на -л, то допустимо говорить о том, что перед нами форма СН, напр.:

а) условно-сравнительные предложения с «симулятивным» союзом *как если бы*: *Они [шаги] приближались и делались чаще, как если бы вошедший брал разбег* (Б.Акунин);

б) уступительные предложения с местоименно-союзным комплексом (*как бы ни, что бы ни, какой бы ни* и др.): *Сколько бы я ни расспрашивал, она больше ничего не сказала;*

в) целевые предложения с союзом *чтобы*: *С болезненным выражением лица затыкал он уши, чтобы не слышать уличного крика и хохота* (Д.С. Мережковский);

г) предложения ограниченного количества: *Спросил, лишь бы что-то сказать;*

д) заместительные предложения: *Вместо того чтобы меня наградить, меня судят.*

2.2. Сфера оптативности.

2.2.1. Собственно оптативное значение связано с выражением желания субъекта речи.

Значение готовности к совершению действия выражается СН с формой на -л, ср. *Мне хочется играть... Я бы сыграла что-нибудь* (А.Чехов) (пример из [Князев Ю. 2009: 423]). В типичном случае собственно желание выражает субъект 1 л.: *Я так голоден. Я съел бы что-нибудь*; возможно оно также в косвенной речи: *Он набрался смелости заявить, что он голоден и съел бы что-нибудь* либо при обобщенном субъекте: *Пищу необходимо вкушать таким образом, чтобы выходить из-за стола чуть-чуть голодным, с ощущением, что съел бы что-нибудь еще* (Интернет).

Предложения с СН и инфинитивной формой, где подразумевается совпадение субъекта речи и агенса, также выражают желание, но значение субъективной готовности к действию здесь выражено слабее: *Поспать бы теперь* (А.Чехов); *Эх, садануть бы ему промеж ушей, да ведь не достанешь* (А.Стругацкий, Б.Стругацкий). Часто инфинитивные предложения с *бы*, сообщая об отдаленных событиях, обретают значение «заветной мечты»: *Сызнова бы жить... – думает токарь. – Инструмент бы новый завести, заказы брать... деньги бы старухе отдавать... да!»* (А.Чехов); *Приехать бы сюда с экспедицией, изучать местные диалекты или прийти с геологами, в этой земле неисчислимые богатства* (А.Рыбаков).

При направленности желательного действия к собеседнику или другому лицу значение желательности комбинируется с другими или, подкрепляясь частицами, трансформируется (см. далее).

2.2.2. СН может выражать и **апрехенсивное** значение (беспокойство о возможности наступления нежелательной ситуации, см. [Добрушина 2006]). При совпадении агенса и субъекта речи употребляется СН с отрицательным инфинитивом – без указания на лицо: *Безобразно дрожали руки. "Стакан бы не выронить..."* (С.Довлатов). В ином случае используется СН с формой на *-л*, ср. *Следи за ним: чайник бы не выронил*. См. о частице *как бы не* как показателе этого значения в 2.2.6.

2.2.3. Желание говорящего, совмещенное с **побудительностью**, выражается формой СН на *-л*, при этом субъект речи не совпадает с агенсом: *Убрал бы ты комнату; Вы бы поели чего-нибудь; Место бы уступили, молодой человек; А ты бы меня отпустил, игемон, – неожиданно попросил арстант, и голос его стал тревожен, – я вижу, что меня хотят убить* (М.Булгаков). Такие употребления иногда рассматриваются как транспозиции в рамках наклонения (ср. *Убери комнату; Поешьте что-нибудь; Уступите место; Отпусти меня*).

2.2.4. Предложения **целесообразности, деонтической модальности** ('следует', 'нужно'), особенно характерны для частицы *бы* с инфинитивом: *Поесть бы тебе что-нибудь; ...Тебе бы стерпеть, а ты гоноришься* (А. Рыбаков). Возможна и форма на *-л* *Поспали бы, хоть часок, – успел крикнуть Александр Григорьевич до того, как его окончательно вытихнули на лестницу* (Б.Акунин).

2.2.5. Как выражающие желание субъекта речи трактуются **эллиптические конструкции**. В основном они организованы существительным в родительном или винительном падеже, обозначающим объект желания: *Арчибальд Арчибальдович, водочки бы мне...*

(М.Булгаков); *Сигарету бы мне сейчас. — Рано тебе еще курить, — не поворачивая головы, отозвался Слепой* (М.Петросян).

Другая группа эллиптических предложений содержит обстоятельство со значением места-цели. Выражается либо желание субъекта речи: *Домой бы; На море бы сейчас*, либо, при введении пациенса, целесообразность ситуации для пациенса (далее подчеркнут): *В тюрьму бы тебя, дурака!; Эту вещь бы в Эрмитаж.*

2.2.6. В сочетании с частицами СН выражает более усиленное желание, чем без частиц, и характеризуется дополнительными семантическими оттенками. Наиболее точное толкование форм СН с частицами содержится в [Шелякин 1999]. С опорой на эту работу представим основные значения.

Частица **чтоб / чтобы** вносит значение «побудительно-категорического желания»: *Чтоб туда ни ногой!; Чтоб никогда я об этом больше не слышала!* Интересно, что в этом значении используется преимущественно сокращенная форма частицы, т.е. *чтоб*.

Частица **хоть (хотя) бы** вносит значение «усиленного желания / нежелания ожидаемого, возможного или обязательного события в данной ситуации» М.А. Шелякин отмечает оценочность конструкций с этой частицей: усиленное желание сопровождается «чувством огорчения, недовольства, досады»: *Толкнула и пошла, хоть бы извинилась; Ну что он за мужик, хоть бы чемодан предложил понести!*

В другом варианте «усиленное желание выделяет соответствующий компонент события как компенсирующий отсутствие другого ожидаемого события, имея ограничительный характер»: *Ну, вы, мужчины, хоть бы анекдот рассказали!*

Частица **если бы** вносит «значение сильной степени желания, наиболее отдаленного от его реального осуществления и поэтому имеющего характер воображаемой, трудно осуществимой цели, мечты» (ср. также «предложения «заветной мечты» в [Иванова 2015]): *Если бы можно было поменьше думать!* (А.Гончаров); *Если бы вы знали, с какой очаровательной женщиной я познакомился в Ялте* (А.Чехов). Можно согласиться с М.А. Шелякиным в том, что для данных предложений допустимо предположить главную часть, в которой содержится высокая оценка желаемого (*было бы хорошо, как хорошо*), в таком случае данные высказывания можно рассматривать как содержащие имплицитную главную часть с положительно-оценочным значением: *О, как было бы хорошо, если бы у нас был свой, народный, русский театр!* (В.Белинский); *Как было бы хорошо, если бы все прекрасные истории имели счастливый конец!* (Ю.Казаков).

Частицы **только бы**, **лишь бы** усиливают ограничительное желание – желание единственно необходимого, важного события в данной ситуации: *Только бы поезд не опоздал!*; *Только бы не пошел дождь!*; *Лишь бы все кончилось миром!* В подобном употреблении частица **только** встречается также в составе семантически контаминированных частиц *если бы только*, *пусть бы только*, *хоть бы только*.

Частицы **пусть бы**, **лучше бы**, как отмечает М.А. Шелякин, вносят значение «усиленного желания предпочтительного события вместо существующего»: *Пусть бы он уехал побыстрее*; *Чем сидеть без дела, лучше бы ты что-нибудь почитал*.

Частица **скорей (поскорей) бы** подчеркивает желательность быстрого осуществления события: *Скорей бы лето!*; *Скорей бы он пришел!* Эта частица также может быть контаминированной: *хоть бы скорей*, *пусть бы скорее*.

Частица **как бы** различается по значению в зависимости от того, выступает ли она с положительной формой СН или отрицательной. При положительной форме она формирует предложения со значением сильного желания, «заветной мечты»: *Как бы мне его увидеть!* (как и *Вот бы мне его увидеть!*), при этом чаще употребляется с глаголом *хотеться* (Шелякин 1999): *Как бы мне хотелось его видеть!* – сказала Лиза со вздохом (А.Пушкин).

При отрицательной форме можно предполагать особую частицу **как бы не**, которая как показали исследования Н.Р.Добрушиной [2006], является частицей с апрехенсивным значением, т.е. выражает обеспокоенность по поводу нежелательного события: *Как бы не простудиться!*; *Он еще раз и еще проверяет, крепко ли завернута пробка. Крепко. Как бы не сорвать резьбу* (А. Иличевский), ср. и в придаточном предложении: *Близ ветхой арки ворот Иуда Гросман прибавил шагу – как бы не рухнула на голову, такое может случиться* (Д.Маркиш), см. также в сравнении с инфинитивной моделью в [Дымарский 2015].

3. Прагматические употребления (часто квалифицируемые как транспозиции). Это употребление форм СН для снижения категоричности утверждения, смягчения иллокутивных намерений говорящего путем введения субъективно-авторской позиции.

3.1. Прагматические употребления особенно характерны для следующих групп глаголов:

а) глаголы желательности, возможности, долженствования, смягчающие категоричность утверждения или косвенного побуждения, ср.: *Хочу поспать. – Хотелось бы поспать*; *Можно уже и поужинать. – Можно бы уже и поужинать*; *Нужно купить хлеба. – Нужно бы купить*

хлеба, ср. и: *Мне, напротив, следовало бы сначала усыпить подозрения ваши, и виду не подать, что я об этом факте уже известен* (Ф.Достоевский);

б) глаголы, обозначающие речевые акты. Одни из них получают побудительную трактовку, ср. *Я попрошу вас не мешать.* = *Я попросил бы вас не мешать*, другие выступают как глаголы мнения, см. п. (в): *Я бы сказал ('я думаю'), что это картина написана в конце прошлого века;*

в) глаголы «профессиональной оценки», глаголы «экспертной оценки», вводящие авторские научные мнения и выводы, – *определить, датировать, охарактеризовать*: *Таково вкратце содержание «Человека ниоткуда», жанр которого я бы определил как «комическую ненаучную фантастику»* (Э.Рязанов). Подобные употребления встречаются не только в научном стиле речи: *Зная послеперестроечные денежные возможности ефимовской конторы, я бы охарактеризовал наш завтрак как загул: к кофе Ефим выбрал по пирожному на брата...* (В.Скворцов).

В той же функции могут выступить и глаголы речи (*я бы сказал*) и глаголы именованья, прежде всего *назвать*: *Все виды наркоманий имеют свои особенности, но есть у них и такие симптомы, которые можно назвать общими или главными.... Главным я бы назвал зависимость от любого вида наркотика* (Интернет).

Глагол *назвать* в СН часто используется в научной речи, отражая авторское понимание термина или вводя новый термин, как в следующем примере: *«Встречаются такие выражения, как «дискурс расистов»: люди могут говорить что-то абсолютно невинное, но при этом разоблачают себя, демонстрируют, что у них есть расистские взгляды. Я бы назвал это философски-политически-журналистским пониманием термина «дискурс»* (А.А.Кибрик, <http://postnauka.ru/faq/10456>).

При оценочной номинации глагол *назвать* в форме СН смягчает категоричность номинации. Так, в примере *Я бы назвал это поведение хамским* форма СН показывает, что говорящий хочет уйти от резкости суждения (ср. *Я считаю это поведение хамским*), представляя оценку лишь как субъективную.

3.2. Инфинитивные вопросы при добавлении частицы *бы* превращаются из прямых в непрямые – в рефлексивные высказывания, в вопросы-раздумья: ср. *Где купить такой мобильный? – Где бы купить такой мобильный?; Как это узнать? – Как бы это узнать?; Интересно бы знать, кто ему это посоветовал?*

Раздел 2. Болгарская частица **БИХ** и функции условного наклонения

1. В болгарском языке частица *бих* представляет собой изменяемую по лицам и числам (*бих, би, би, бихме, бихте, биха*) форму вспомогательного глагола, входящую в состав аналитической формы условного наклонения (УН)⁸, напр. *Аз не бих позволил другиму да ми говори така* (Д.Димов); *...Според мене старата броня и ръждивият илеш повеќе биха му подхождали от синия костюм и вратоврзката* (Б.Райнов).

2. Основные функции УН в современном болгарском языке – выражение оптативности и прагматические употребления. Сфера обозначения ирреальных событий, особенно в рамках «условного периода», по сравнению с русским, значительно сужена. Рассмотрим все значения по той же схеме, что была использована для русского языка.

2.1. Сфера ирреальности.

2.1.1. Выражение гипотетических и контрафактических ситуаций.

2.1.1.1. «Условный период». УН используется в современном болгарском языке только в главной части сложных условных конструкций, т.е. в «аподозисе» («заклучении, «следствии»): *Да съм на негово място, аз не бих я оставил да живее самичка в Пловдив* (А.Гуляшки); *Знам много добре, че в такава нощ бих загинал, докато ме намерят, ако тая скърцаща катафалка внезапно спре* (П.Вежинов); *Ако научеше за планете ми! Не би се поколебал да ми сложи белезници* (Ц.Марангозов).

В предшествующие этапы развития языка УН употреблялось не только в главной, но и в придаточной части (условии), но потом было вытеснено индикативными формами (см. о них далее). Сейчас УН в придаточной сохранилось лишь в устойчивых конструкциях: *Да би мирно седяло, не би чудо видяло* и в текстах авторов прошлого: *Да би бил неприятелят по-смел, тая паника би се превърнала в катастрофа* (И.Вазов), ср. и при потенциальном условии: *Може би <...> брат му да си е жив и здрав. О, да би било така, Еньо ще се откаже от всичката своя*

⁸ Несмотря на то, что часть функций формы с *бих* соответствуют функциям русского СН, мы будем использовать для них термин «условное наклонение» (УН), принятый в болгарской лингвистике.

Формы простого УН типа *явам, пиввам* в данной статье не рассматриваются, см. о них, напр., [Пантелеева 1998].

земя, ще я даде на брата си (Елин Пелин). Болгарский исследователь кондиционала Х.Пантелеева подчеркивает, что употребление кондиционала в протазисе (в условии) связывается прежде всего с союзом *да* [Пантелеева 1998: 39-41], что подтверждают и данные выше примеры.

Хотя формы УН возможны лишь в главной части сложных условных конструкций болгарского языка, они, как известно, испытывают конкуренцию со стороны индикативных форм, прежде всего будущего в прошедшем.

1) Говоря об этой конкуренции, следует отдельно упомянуть случаи, где УН не может быть заменено будущим в прошедшем – это предложения с возможным **условием настояще-будущего плана**: *Той заговори на френски бавно и отчетливо, както се говори с чужденци, когато предполагаш, че не биха те разбрали, дори и да знаят твоя език, ако говориш бързо* (П.Спасов).

В таких случаях возможна замена индикативными формами будущего времени (*не биха те разбрали / няма да те разберат*). На фоне форм индикатива употребление УН выражает обычное гипотетическое значение УН, как в примере выше, а также оптативное или прагматическое употребление, как в примере: *Ако се освободиш, бих ти предложил да излезем заедно* (см. далее п. 2.2. и п. 3).

Еще один фактор, обеспечивающий употребление УН при возможном условии, замечен М.Костовой [2011: 268] – это недосказанность или неясность формулировки условия. Так, при потенциальном условии предложение с формой УН на фоне предложений с будущим временем показывает, что существуют и иные (помимо указанного в придаточной) варианты условия. Об этом свидетельствуют и специфические контексты их появления, показывающие недоговоренность условия:

- *Ако имам пари, бих дошъл на тази екскурзия.*

- *Само парите ли са проблем?*

- *Е, не съвсем. Трябва да искам и разрешение от шефа.*

При выражении **реального** (фактического) условия, как и в русском языке, формы СН используются в оптативном и прагматическом значениях. В этих случаях конкуренции с будущим в прошедшем тоже нет: *Ако ти е скучно, бихме могли да излезем заедно*, ср. рус. Если тебе скучно, мы могли бы куда-нибудь вместе пойти.

2) Будущее в прошедшем выступает как конкурент УН при **гипотетическом условии прошедшего плана и нереальном условии**, ср. соответственно: *Те не искаха да влязат в двора на факултета, тъй като последният щеше да се превърне в безизходен капан, ако дойдеше полиция*

(Д.Димов); *Ако не се беше разплакала, **щях** отново да я нахокам* (П.Вежинов).

Принято считать, что употребление форм УН в болгарском языке на фоне форм индикатива (изъявительного наклонения) показывает меньшую уверенность говорящего в том, что данная ситуация имела бы место, ср. показательное употребление УН в контексте вероятности (см. лексемы *вероятно* и *навярно* ниже) и в контексте вопроса (*какво всъщност бих направил...*): *Невинната ми бележка произвежда такъв ефект, че ако беше седнал, вероятно Димов **би** *скочил* (Б.Райнов); *Във всеки случай през ума ми мина мисълта: какво всъщност бих направил, ако тя се появи внезапно на стъклената врата, такава, каквато си е – боса, с омачкана рокличка. Навярно тайничко **бих се** *измъкнал* през задния вход (П.Вежинов).**

В свете этого различия можно, казалось бы, соответствующим образом (т.е. с учетом степени большей или меньшей убежденности говорящего) прочитывать и истолковывать совместно употребленные формы, ср.: *Ако аз се ръководех от материални съображения, днес **нямаше да съм** тук в тая хралупа и целият ми живот **би** *протекъл* другояче (Б.Райнов).*

Однако это известное различие форм не всегда находит подтверждение. С одной стороны, и УН не обязательно коррелирует с коннотациями неуверенности и колебания, с другой, – и будущее в прошедшем может появиться в предположительных и вопросительных контекстах (т.е. контекстах, где «убежденность» отсутствует). Ср. будущее в прошедшем (при наличии отрицания в протазисе), которым не обозначается убежденность говорящего, – это даже позволяет использовать при переводе на русский язык модальные глаголы предположительности, см. наблюдения и примеры из [Китина 1991: 103-104]: *Щеше да умре жената, ако не бяха ме повикали (Елин Пелин). – Матушка-то твоя *могла помереть* тогда, кабы за мной не послали; *Това смущение щеше да има по-печална сетнина, ако Странджата да се не бе намесил (И.Вазов).* – Все это могло бы привести к печальным последствиям, если бы не вмешался Странджа.*

Р.Ницолова [1998: 139-140] в связи с этим заметила, что наличие лексических модальных индикаторов является более сильным маркером оценки, чем глагольная форма, ср., напр., сочетание модального слова невысокой степени уверенности с формой будущего в прошедшем: *Ако нямаше да *лаптоп или телефон, може би **щях да се** *наспивам* вечер.* Если руководствоваться этим правилом доминирующей семантики модального слова, в приведенном предложении необходимо прочитывать значение*

неуверенности ('Если бы у меня не было ноутбука или телефона, я, может быть, и высыпáлась бы вечером').

Трудно сказать, действительно ли в болгарском языке происходит в таких случаях «борьба» между лексическим маркером неуверенности и категоричностью будущего в прошедшем. По-видимому, добавка эпистемических маркеров выполняет роль показателя ирреальности, которая в болгарском языке, использующем индикативные формы, не столь эксплицирована, как в русском с его параллельной сослагательностью. Заметим, что и переводы на русский язык, сделанные профессиональными переводчиками, обычно не принимают во внимание наличие модального слова неуверенности. Иначе говоря, в русском языке само употребление СН достаточно для указания на ирреальность ситуации: *Надали щях да се слисам повече, ако внезапно ме беше ухапала* (П.Вежинов). – Если бы она меня укусила, я был бы меньше поражен (пер. М.Тарасовой), а болгарский язык маркерами ирреальности оказывает лексическую поддержку временам индикатива.

2.1.1.2. Ирреальные ситуации вне «условного периода». Как было отмечено выше, в русском языке ирреальные ситуации в виде СН часто выражаются и вне условных периодов. В болгарском языке эта сфера также представлена (хотя и здесь имеется конкуренция форм индикатива): *Отърча мишката при стъпките на елена, погледна ги, не ѝ се видяха дълбоки, лесно би ги напълнила* (Елин Пелин); *Едва ли бих могъл да формулирам по-любезно въпроса* (П.Вежинов); *Много е дребен, два крака му липсват и се движи бавно, като нас... Не, Мокси, човекът ме разочарова. Ония зверове биха го схрускали като нищо* (Б.Априлов).

Как и в русском языке, имеется широкий набор средств свернутого или контекстного выражения условия [Ницолова 1998; Пантелеева 1998: 41-42]. Свернутое условие чаще всего обозначено обстоятельствами условия, а также локативными и временными: *При такова положение не би трябвало да има проблеми; Представете си какво би било едно детство без асфалтови площадки и летни кънки* (Б.Априлов); *Тая ваша проповед би заблудила мнозина, но преди повече от двайсет и трийсет години* (Д.Талев); *Повярвай, дори пред смъртна опасност бих останала да узная какво чакаш тук* (Б.Априлов).

Широко используется и наречие *иначе* как указатель на условие в предтексте: *Съжалявам, че не разполагам с пари, иначе бих си купил един такъв часовник*. Те же способы обозначения свернутого условия встречаются не только в независимых предикациях, но и в зависимых, прежде всего относительных: *Тя [групата] просто насочва излъчванията си към един свой член и събужда в него дарби, които биха останали*

дремеци и потиснати **вън от нея** (Б.Димитрова); *Въздържам се от всички ония действия, които **при други условия** бих предприел незабавно* (Б.Райнов); *Има на света хора, **без които** колелото на живота не би вървяло правилно* (Елин Пелин).

Таким образом, способы указания на свернутое условие в обоих языках схожи.

Гипотетические ситуации в относительных и изъянительных русских придаточных предложениях, где сказуемое главной части создает контекст снятой утвердительности, в болгарском языке выражаются обычно не с помощью УН, а другим средством с нефактическим значением – частицей *да*, ср. болгарские предложения и их русские переводы: *Нямаше човек, който **да** го спаси.* – Не было человека, который бы его спас; *Имам нужда от такъв приятел, който **да** ми вярва и да не ме мисли за лош човек* (А. Гуляшки). – Я нуждаюсь в таком друге, который бы мне верил и который бы не считал меня плохим человеком; *Исках **да** го направи веднага.* – Я хотел, чтобы он это сделал сразу, см. подробнее в [Иванова 2015].

Болгарское УН появляется в тех относительных придаточных, которые содержат в себе свернутое условие, ср. русско-болгарскую параллель: *Независимый, рисковый, обаятельный, он добивается того, чего другие добиться не **могли бы*** (А.Рыбаков). – *Независим, влюбен в риска, той постига неща, които другите хора не **биха постигнали*** (пер. З.Петрова).

2.2. Сфера оптативности.

2.2.1. Собственно оптативное (желательное) значение.

Собственно оптативное (желательное) значение – готовность к совершению действия – основное значение форм УН в болгарском языке. Как и в русском языке, это значение в чистом виде выражается формой 1 л.: «в данном случае категория лица грамматически релевантна для оптативного (желательного) значения болгарского письменного кондиционала» [Пантелеева 1998: 27]: *Бих **изпушила** една цигара; С удоволствие **бих се върнал** там, да си ям, да си ям, ям... ям* (Б.Априлов), ср. и с отрицанием: *Не **бих се самоубила**; Виж, на теб не **бих се наел** да го обяснявам* (К.Топалов).

Однако обратим внимание, что, по сути, речь должна идти не просто о 1 л., а о совпадении субъекта речи и агенса, ср. желание эмпатического персонажа в 3 л.: *Колбаску **би** он **сейчас** **тоже** **ломанул**, **хороший** **кусище!*** (А.Рыбаков). – *Сега **би** **нагънал** и някое **голямо** **парче салам*** (пер. З.Петровой).

Х.Пантелеева отмечает новую релевантную особенность кондиционала в болгарском языке – сочетание УН модального глагола с последующей *да*-конструкцией в примерах типа: *Той обичаше работата си и при една беседа сподели, че като лекар би искал да има един необикновен пациент* [Пантелеева 1998: 27]; *Бих могъл да се прибера още на обяд, но нарочно се размаивам у Беба чак додето дойде време за редакцията* (Б.Райнов).

Такие употребления УН, характерные и для русского языка, можно рассматривать как использующиеся в прагматических целях (ср. *би искал да сподели* и *искаше да сподели*; *бих могъл да се прибера* и *мога да се прибера*).

Однако и в сфере оптативности в болгарском языке высока роль индикативных форм, ср. рус. СН и болг. *да*-конструкцию:

Эх, были бы у меня эти деньги! – *Ех, да имах сега тези пари!*

Вот бы мне петь, как ты! – *Де да можех да пея като теб!*

Эх, вернуться бы нам тогда. – *Да бяхме се върнали тогава.*

2.2.2. Апрехенсивное значение. УН само по себе в болгарском языке не может выражать апрехенсивное значение, т.е. беспокойство от наступления нежелательной ситуации. Однако апрехенсивное значение часто выражает болгарская составная частица *да не би*: *Да не би пак да съм се объркал!*; *Да не би да изглеждам странно*; *Да не би да съм ви подвела?*

Эту частицу обычно рассматривают как элемент составного союза *да не би да*, но она способна употребляться не только с *да*-конструкцией: *Повечето линейки карат болните точно в Пирогов, да не би защото повечето от другите просто ги връщат*; *Живее нашироко в САЩ и Италия, с чии пари, да не би от наследството на баща си* (примеры из Болгарского национального корпуса).

В работе [Иванова 2014] доказывается статус этой частицы как показателя апрехенсива. Кроме частицы *да*, в апрехенсивный маркер входят отрицательная частица *не* и частица *би* – застывшая неизменяемая форма показателя кондиционала.

В болгарском языке в диалектах и фольклоре сохранились свидетельства того, что у *да не би* был и положительный вариант – частица *да би* с оптативным значением [Речник на българския език 1981: 522]. Л. Илиева, рассматривая конструкции с грамматикализованным “магическим отрицанием” (к которым относит и формы с *да не би*), приводит старинные болгарские конструкции, являющиеся “утвердительным соответствием” *да не би*, сохранившиеся в народных

заклинаниях типа *Убил те Марен, да би те; Набабнала ти кожата, да би* [Илиева 1995: 25-26].

В современном болгарском языке *да не би* уже является единой нечленимой частицей. Все ее элементы неразрывны и обязательны.

2.2.3. Желание говорящего, совмещенное с побудительностью, а также значение целесообразности выражаются в болгарском языке, в основном, средствами изъявительного наклонения (индикатива), см. подробнее [Иванова 2015], Напр.:

Пойти бы нам уже. – Да бяхме тръгнали вече.

Лег бы ты уже / Лечь бы тебе уже. – Да беше вече си легнал.

Чтоб я такого от тебя больше не слышал! – Да не съм те чул втори път да приказваш така!

Болгарское УН активно только в косвенных речевых актах, которые мы рассматриваем как прагматические употребления (см. ниже): *Бихте ли ми услужили със запалката си?*

Итак, в зоне оптативности функции УН сужены, по сравнению с русским языком, несмотря на то, что желательность – основное значение форм болгарского УН в сфере выражения ирреальности.

3. Прагматические функции.

Формы УН служат для смягчения иллокутивной задачи и снижения категоричности утверждения в тех же условиях, что и русское СН:

а) смягчение иллокутивной задачи (вежливая просьба, вежливый запрос, вежливое начало при изложении собственного мнения и под.): *Бих ви помолил за съвет; Бихте ли се представили с няколко думи?; Какво още бих могъл да направя за вас?; Бих искал да кажа няколко думи на баща ви във връзка с това* (Д.Димов).

б) снижение категоричности утверждения, см. примеры из художественной литературы, научной речи и публицистики, представляющие те же значения, что и для русских глаголов речи, именования, «профессиональной оценки»: *Това не бих казал, че е диета, а нов хранителен режим; Ето защо към мнението, според което единствената поука от историята е, че никой не си взима поука от нея, аз бих добавил — особено жената* (К.Топалов); *Къде отиваме? – попита тя. – В "Юнион". – Бих предпочела ресторанта, в който се храня всяка вечер* (Д.Димов); *Слушам го търпеливо и, бих казал, внимателно, защото оттук нататък тънкостите на бранша ще ми бъдат необходими* (Б.Райнов); *Да преминем към картината, която бих датирал между 1850 и 1870 година; Бих го характеризирал като едно правителство на политическия калабалък; Това не бих го характеризирал като грешка; Ето защо бих го квалифицирал като откровена проява на груб*

популизм; *Може би вие смятате това за любов, но аз бих го нарекъл егоизъм.*

Раздел 3. Синтаксис частиц БЫ и БИХ

1. Частица *бы* является одной из трех частиц (*ли, же, бы*), сохранившихся в современном русском языке из прежней богатой системы энклитик древнерусского языка.

Бы в статусе клитики была самой «молодой» частицей в списке энклитик древнерусского языка⁹. Ее положение в цепочке клитик (после всех частиц и перед местоимениями) объясняется именно позднейшим вхождением *бы* в состав клитик: установлено, что более поздние клитики присоединялись к цепочке клитик справа с учетом их таксономического (морфологического) статуса [Циммерлинг 2012а, б]. Таким образом, *бы* заняла свое место в последовательности клитик после более древних частиц: *...было же бы ми чимъ заплатити; ...гдѣ ли бы обрѣсти его* [Зализняк 2008: 30-31].

Движение современного русского *бы* как клитики нелегко объяснить синтаксическими правилами, отсюда и «пессимистический» подход к попыткам выявить закономерности в ее перемещении: «В русском языке царит некий хаос [в движении приглагольных клитик]...» [Николаева 2008: 95].

И все же позиция современного русского *бы* во многом подчиняется предшествующим («вакернагелевским») закономерностям.

Излюбленное место русского *бы* – сразу после акцентно выделенного начального компонента в коммуникативно окрашенных предложениях, напр.:

а) после акцентного выделения темы: *Тебе ничего, – с упором на слово "тебе" произнесла Мариша. – Со мной бы такого не было. Я бы вот так держала, – она сжала перламутровые пальцы в кулак и показала, как* (И.Муравьева); *Ральфа бы такое внимание к себе приятно поразило* (М.Петросян);

б) после акцентного выделения ремы (при инверсии): *Прямо-таки видел его ликующую рожу: руку бы дал на отсечение, что он сидит,*

⁹ Другие лично-числовые формы этого вспомогательного глагола в древнерусском языке не проявляли себя как энклитики столь последовательно, как форма 3 л. ед. ч. Да и последняя не всегда вела себя как энклитика. «Следует полагать, что процесс превращения этого *бы* [*бы* как показателя сослагательного наклонения] в энклитику полностью осуществился в древнерусском языке только в народной речи» [Зализняк 2008: 33].

развалиясь, за накрытым утренним столом перед недопитой чашкой кофе (А.Волос). Акцентно выделенным компонентом может быть и сам глагол – опорное для энклитики *бы* слово: *Взяла **бы** ты с собой собаку!*; *Написала **бы** ты ему, наконец.*

Хотя рус. *бы* «тяготеет к контактному положению с глаголом» [Циммерлинг 2001: 225], оно хорошо переместимо в рамках от левой границы предложения до сказуемого. Так, начальный акцентированный глагол легко допускает несколько возможностей позиционирования *бы*, ср.: *Шли **бы** вы, ребята, домой!* – *Шли вы, ребята, **бы** домой!*, *Шли вы, ребята, домой **бы**!*, *Шли **бы** вы, ребята, домой **бы**!* [Там же].

Следуя за акцентно выделенным компонентом в группе существительного, русское *бы* обычно расщепляет эту группу: *Конечно, не в такой **бы** постели, не в этом логове, но не одни мы нынче такие бесприютные* (В.Астафьев), хотя допустимо и перемещение частицы в ее конец. Ср.: *А ведь счастья много, так много, парень, что его **на всю** **бы** **округу** хватило, да не видит его ни одна душа!* (А.Волос) при возможностях: ... ***на всю округу** **бы** хватило / **на всю округу** хватило **бы**.*

В коммуникативно-нейтральных предложениях *бы* тоже может занимать вторую, послеударную позицию в предложении, таким образом сдвигаясь от глагола влево: *Ты **бы** взяла с собой собаку / Ты **бы** завтра взяла с собой собаку / Ты **бы** написала ему, наконец.* При значительном отдалении глагола возможна его поддержка дублирующим *бы* в постглагольной позиции (но только в разговорном языке): *Ты **бы** ему, наконец, написала (**бы**).*

Последний пример, как и пример выше *Шли **бы** вы, ребята, домой **бы**!* с дублированием *бы* в рамках предложения демонстрирует двойную функцию русского *бы*: как частицы уровня предложения и как формообразующей частицы. Примеры, казалось бы, противоположного плана, когда *бы* выступает одиночно при двух сказуемых: *А то плавал **бы** и думал, что на берегу меня очень ждут* (М.Панин), хотя они достаточно редки, также доказывают, что «сферой действия частицы является вся предикация в целом» [Добрушина 2012а].

Однако в коммуникативно-нейтральных предложениях *бы* может оказаться довольно далеко от начала предложения, если сам глагол тоже далеко смещен: *Наш язык не различает таких тонкостей. Есть языки, где множество различных времён. Меня они всё равно не **спасли** **бы** от путаницы* (И Грекова); *Я этому поляку всё вернула и просила Мареку передать, чтоб он нас поберёг и ничего **бы** нам не **слал*** (Л.Улицкая). Такие случаи смещения клитик вправо от начала предложения (т.е. на некотором расстоянии от «второго», т.е. послеударного, места) в

подавляющем большинстве случаев хорошо объяснимы с привлечением понятия ритмико-синтаксического барьера – условной границы внутри предложения, после которой отсчет позиции начинается заново. В работах А.А. Зализняка [1993 г. и 2008] г. были описаны виды барьеров, которые влияли в древнерусском языке на порядок клитик. Оказалось, что ими можно истолковать многие случаи расположения клитик и в современных славянских языках, а именно постановку клитик значительно правее второго (послеударного) места в предложении, что раньше объяснялось паузой и – шире – интонационными и коммуникативными причинами.

«Наличие во фразе барьера означает, что вопрос о положении энклитик решается уже в рамках послебарьерного отрезка» [Зализняк 2008: 90]. «Всякий барьер просто как бы уменьшает длину клаузы, отсекая от нее слева некоторый начальный отрезок», при этом к остающейся послебарьерной части клаузы применим закон Ваккернагеля [Зализняк 2008: 62].

В современных славянских языках можно выделить многие виды барьеров, которые действуют и по сей день. Важнейшими для объяснения позиций современных клитик являются барьеры после начальных тематических компонентов высказывания (подлежащего, детерминантов) и различных осложняющих элементов (обращений, междометий, частиц, обособленных оборотов), см. напр. компоненты, отделяемые барьером, в примерах далее (знак // показывает барьер): *Современная девушка // сказала **бы** запросто: отойди на пять шагов и отвернись* (В.Токарева); *Не будь Пушкина, // потомки // вряд ли // осудили **бы** Бенкендорфа на бессрочное заточение в аду* (Ю.Давыдов); *Эх, // Рыжий, // в России // у тебя // с женским полом // проблем **бы** не было!* (М.Валеева).

Русское *бы* сохраняет свой более низкий ранг при сочетании с *ли*: *Хотела **ли бы** я, чтобы он ко мне вернулся?*; *Не согласились **ли бы** вы?* как это было и в древнерусском языке ([Зализняк 2008: 268]).

Таким образом, русское *бы* является одной из немногих энклитик, сохранившихся в русском языке, при этом *бы* обладает значительной линейно-синтагматической свободой: она отличается отделимостью, переместимостью в рамках предложения (хотя и с некоторыми ограничениями, связанными с ее функциями как элемента грамматической формы). *Бы* может выступать однократно при двух сочиненных сказуемых, но может и дублироваться при наличии только одного сказуемого. Таким образом, русское *бы* исполняет не только функции элемента грамматической формы, но и частицы уровня предложения.

2. Частица *бих* в болгарском языке сохранила формоизменение, но утратила статус клитики. Став ударным элементом, частица может начинать предложение и возглавлять цепочку клитик: *Бих го купил, но не сега; Разбира се, би ми се искало и аз да бъда с вас*. Обычное положение *бих* по отношению к причастной форме глагола – препозиция. Важным показателем самостоятельного (неклитического) статуса *бих* является его способность служить базисом для вопросительной частицы *ли*: *Би ли ми го дал?; Не би ли се досетил и ти?*

Случаи использования однократно употребленного *бих* при двух сочиненных сказуемых (обычно семантически смежных и имеющих одинаковые валентности) фиксируются, но все же представляют собой редкий случай: *Той сам би открил и наказал престъпниците; Мисля, че бих подготвила и представила проекта до седмица*.

Дублирование *бих* в рамках одной предикации невозможно.

Частица *бих* характеризуется более тесной связью с причастной формой основного глагола, чем русское *бы*. *Бих* плохо переместимо в рамках предложения, т.е. предпочитает занимать позицию рядом с глаголом. Между элементами формы УН допускается лишь вставка клитик: *Бихте ли ми се обадили?*

Дополнительным свидетельством того, что *бих* осмысливается только как элемент глагольной формы, служит ее постановка после частицы степени *пó*: *Жената повторно се позавърта леко, за да ми даде пълна представа за тоалета. Тоя път не са божури, а някакви сиви и бели орнаменти, които според мене пó биха подождели за перде* (Б.Райнов).

Таким образом, линейно-синтагматические свойства болгарского показателя УН менее свободные, чем в русском языке, несмотря на его акцентную самостоятельность. Элемент *бих* ведет себя исключительно как формообразующая частица, не имеющая, однако, статуса клитики.

Итак, основными функциями русского СН являются собственно «сослагательное», т.е. оформление условного периода, а также прагматическое значение. Оптативное значение выражается при активной поддержке частиц. Такому обширному использованию СН способствует активное внедрение частицы *бы* в разные типы связующих средств (прежде всего *чтобы*), а также комбинация с разнообразными инициальными частицами в оптативных высказываниях.

В современном болгарском языке зона действия форм с *бих* значительно скромнее. Болгарский язык уже полностью отошел от параллельного оформления сослагательным наклонением частей сложного предложения с ирреальным условием. Если в русском языке такое

«согласование наклонений» [Добрушина 2004] в обеих частях является типичным способом построения сложных конструкций с нереальным и гипотетическим условием, то в болгарском языке УН появляется лишь в главной части условного периода, причем при конкуренции с индикативными формами.

Сфера русского СН в зависимых употреблениях охватывает также гипотетические контексты в разнообразных *чтобы*-предложениях, в относительных предложениях и других типах придаточных, – все это те области, которые в болгарском языке завоеваны *да*-конструкцией.

Расширение функций болгарской *да*-конструкции не только в зависимых предикациях, но и в независимых привела к тому, что и в императивной зоне сфера действия болгарского УН также значительно сокращена. Однако значение желания со стороны субъекта речи – это важная область применения болгарского УН.

Список сокращений

СН – сослагательное наклонение (для русского языка)

УН – условное наклонение (для болгарского языка)

Литература

Брехт Р. О взаимосвязи между наклонением и временем: синтаксис частицы *бы* в русском языке // Новое в зарубежной лингвистике, XV: Современная зарубежная русистика. М., 1985.

Добрушина Н.Р. О некоторых корреляциях между зависимыми и независимыми употреблениями ирреалиса // Исследования по типологии грамматики. Ирреалис и ирреальность. Вып. 3. 2004 .

Добрушина Н.Р. Грамматические формы и конструкции со значением опасения и предостережения // Вопросы языкознания. 2006. № 2.

Добрушина Н.Р. Сослагательное наклонение в относительных придаточных с союзом *который* // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. 2011. № 6.

Добрушина Н.Р. Сослагательное наклонение. Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики (<http://rusgram.ru>). На правах рукописи. М. 2012а.

Добрушина Н.Р. Сентенциальные дополнения с союзом *чтобы* // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодной Международной конференции «Диалог» (Бекасово, 30 мая–3 июня 2012 г.). В 2 томах. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2012б.

Дымарский М.Я. Инфинитивные высказывания с семантикой нежелательности: вид, время, лицо, типовые значения // Вопросы языкознания. 2015. С. 26–48.

Китина А. За значението "иреалност" на формите за бъдеще време в миналото в български език и техните съответствия в руските преводи // Български език. 1991. Кн.2.

Зализняк А.А. Место энклитик в предложении и их порядок // Янин В.Л., Зализняк А.А. Новгородские грамоты на бересте: Из раскопок 1984–1989 гг. М., 1993.

Зализняк А.А. Древнерусские энклитики. М., 2008.

Иванова Е. Ю. Сентенциальные клитики в русском и южнославянских языках // Молдован А. М., Толстая С. М. (отв. ред.). Славянское языкознание. XV Международный съезд славистов. Минск, 21–27 августа 2013 г. Доклады российской делегации. М.: Индрик, 2013. С. 382–407.

Иванова Е.Ю. Апрехенсив в русском и болгарском языках // *Studi Slavistici* XI. 2014.

Иванова Е.Ю. Русские параллели болгарской *да*-конструкции // Субјунктив со посебен осврт на македонските *да*-конструкции./ Уредник: акад. Зузана Тополињска. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2015. С.101-153.

Илиева Л. Отрицанието и езиковата структура: *Grammatica contra logicam*, // Съпоставително езикознание. 1995. 1.

Костова М. Изразяването на условие в български език от гледна точка на комуникативната граматика // Проф. д-р Върбан Въртов. 70 години. Юбилеен сборник, Велико Търново, 2011.

Князев М.Ю. О взаимодействии порядка слов и семантики в инфинитивной конструкции с частицей *бы* // Сай С. С., Овсянникова М. А., Оскольская С. А. (ред.). Русский язык: Грамматика конструкций и лексико-семантические подходы // *ACTA LINGUISTICA PETROPOLITANA*. Труды Ин-та лингвистических исследований РАН. Т. X. Ч. 2. СПб., 2014. С. 140–154.

Князев Ю.П. Категория наклонения // Морфология современного русского языка. Учебник / С.И.Богданов и др. СПб., 2009. С. 417-433.

Молошная Т.Н. Синтаксические способы выражения косвенных наклонений в современных славянских языках // Этюды по типологии грамматических категорий в славянских и балканских языках. М.: Индрик, 1995.

Николаева Т.М. Непарадигматическая лингвистика (История «блуждающих частиц»). М., 2008.

Ницолова Р. Условные конструкции в болгарском языке // Типология условных конструкций. Отв. ред. В. С. Храковский. Санкт-Петербург, 1998.

Ницолова Р. Българска граматика. Морфология. София, 2008.

Пантелеева Х. Кондиционалът в съвременния български книжовен език. София, 1998.

Речник на българския език. Т. 3. София, 1981.

Русская грамматика. Т. 2: Синтаксис. М., 1980.

Сай С. С. О статусе сочетаний нефинитных форм русского глагола с частицей *бы* // Глагольные и именные категории в системе функциональной грамматики: Сб. материалов конференции 9—12 апреля 2013 г. СПб.: Нестор-История, 2013. С. 266—273.

Храковский В.С. Теоретический анализ условных конструкций (Семантика, исчисление, типология) // Типология условных конструкций. Отв. ред. В.С. Храковский. СПб.: Наука, 1998.

Циммерлинг А.В. Синтаксис слабоударных элементов предложения в русском языке // Русский язык: исторические судьбы и современность. М., 2001.

Циммерлинг А.В. Системы порядка слов в славянских языках // Вопросы языкознания. 2012а. № 5.

Циммерлинг А.В. Системы порядка слов с клитиками в типологическом аспекте // Вопросы языкознания. 2012б. № 4.

Шелякин М.А. Об инвариантном значении и функциях сослагательного наклонения в русском языке // Вопросы языкознания. 1999. № 4.

Dobrushina N. Subjunctive in Russian relative clauses // A. Grønn, I. Marijanovic (eds.) Russian in contrast, Oslo studies in language 2(1), 2010, 181-210.

Israeli A. Dative-infinitive constructions in Russian. Taxonomy and semantics. Current Studies in Slavic Linguistics. I. Kor Chahine (ed.). Amsterdam, 2013. Pp. 199—224.

Резиме

ЧЕСТИЦИТЕ *ВУ/ВИ*: ЗНАЧЕЊЕ, УПОТРЕБА, СИНТАКСИС (РУСКО-БУГАРСКИ ПАРАЛЕЛИ)

Во оваа статија на материјалот од бугарскиот и од рускиот јазик се покажуваат значењата на маркерите на условниот начин, бугар. *бих* и рус. *бы*. Основните функции на руската форма со маркерот *бы* се поврзуваат главно со оформување на условниот период, како и изразување на прагматичките вредности, додека оптативноста се реализира претежно со активна поддршка на различни партикули. Во современиот бугарски јазик функционалната зона на формите со *бих* во голема мера е поврзана со зоната на оптативноста. Во статијата се разгледува и проширувањето на функциите на бугарската *да*-конструкција во зависните реченици; како нивните паралели во оваа употреба во рускиот јазик се јавуваат различни зависни реченици со глаголски форми на условниот начин или со сврзникот *чтобы*. Исто така во сферата на императивот функциите на бугарскиот условен начин се редуцирани.

Веселинка Лаброска

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
labroska_v@yahoo.com

На Убавка,
за спомен на дваесетгодишното искрено пријателство

Функциите на партикулата БИ во западното македонско наречје

Статусот на би-потенцијалот во современиот македонски јазик

Македонскиот јазик во поглед на формите и функциите на глаголските форми е во голема мера балканизиран. Притоа, како резултат на неговата интерференција со несловенските балкански јазици, албанскиот, грчкиот, влашкиот и турскиот, настанале два типа промени: од една страна постоечките парадигми наследени од нашиот стар јазик се зачувале и се здобиле со дополнителни функции по образецот на соседните несловенски јазици, од друга страна, се развиле нови парадигми кои не биле карактеристични за стариот македонски јазик, а кои се типично балкански, со функции еквивалентни на оние во другите балкански јазици (в. Конески 1981: 170-173; Демирај 1994; Илиевски 1984: 191-243). Во таа рекомпозиција на формите и на нивните функции, стариот кондиционал¹ којшто имал два типа на форми, во современиот македонски јазик ја упростил парадигмата со тоа што ги загубил формите за лице, а помошниот глагол се свел на неменлива форма – партикула *би*. Притоа, не само формално туку и функционално, овие стари форми на кондиционалот ја редуцирале својата употреба, па во современиот македонски јазик, формите со *би* + л-форма се наречени можен начин (Конески 1954: 218) и тие се користат со значење на потенцијал, односно со нив се претполага дека едно дејство е можно да се изврши, додека нивните кондиционални функции речиси целосно се преземени од страна на новиот балкански кондиционал којшто се базира на парадигмите со помошниот глагол *velle* односно на парадигмите со партикулата *ќе* (в. Gołąb 1964, Гајдова 2008). Во ваквиот процес на балканизација на македонскиот јазик на морфо-

¹ Под кондиционал подразбираме начин кој изразува обусловено дејство.

синтаксички план, формите образувани со партикулата *би* во стандардниот македонски јазик сепак не се употребуваат ретко. Освен нивната употреба како потенцијал, се повеќе доаѓа до обновување и на кондиционалната функција во условните реченици (в. Минова-Ѓуркова 2000: 283) како и нивната употреба за учтиво изразување на желба, молба, барање, односно во сферата на деонтичката модалност. Секако дека ваквото возобновување не може да се разгледува надвор од влијанието на другите јужнословенски литературни јазици (Конески 1954: 218) каде што формите со партикулата *би* имаат поширок опсег на функции (в. Малџиева, Тополињска, Ѓукановиќ, Пипер 2009).

Краток историски осврт на формите со *би* во нашиот стар јазик

Формите на кондиционалот во старословенскиот јазик се образувале перифрастички со л-партицип и со помошниот глагол **byti*, кој се јавувал со две различни форми: 1. со посебни оптативни форми: *бимь, би...* итн. и 2. со форми на аорист: *быхъ, бы...* (Конески 1965: 169, Угринова-Скаловска 1979: 108). Тие се употребувале за пренесување на /- фактивна / информација заедно со формите на императивот и со разни конструкции секундарно адаптирани за да информираат за идни настани (в. Тополињска 2014: 219). Со губењето на оптативот како начин, оптативните форми на помошниот глагол во склоп на кондиционалот постепено биле заменувани со аористните форми. Во црковнословенските текстови од македонска редакција многу рано престанале да се употребуваат првиот тип оптативни форми од помошниот глагол, а во тринаесеттиот век веќе следиме и промена на помошниот глагол во непроменлива честичка (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 63). Овде ќе наведеме дел од примерите со стариот кондиционал регистрирани во црковнословенските текстови од македонска редакција:

Григоровичевиот паримејник од крај на 12 и почеток на 13 век:

i a]e ne gospodъ bъgъ savaWtъ Wstavilъ bi namъ s5mena 5ko sodoma b7W i bi homъ Is1,9 (14r20)Grig

i a]e bi posl ou[alъ zapovJadi moi hъ b7ylъ bi 5ko r5ka mlrъ tvoъ i pravda tvoJa 5ko vlъ nъ morъ skъ Is48,18 (54v11)Grig

5ko a]e ne gospoъdъ bi b7ylъ vъ nasъ da re=ъtъ Ps123,1(64r25) Grig

Дечански псалтир крај на 13 век:

jako a]e bi vragъ ponosi lъ pr5tr6p5lъ oubo b6yh6 47r8 Dĉn

i i zъdraiъ vъ p4ti mo4 a]e bi hodi lъ 82v5 Dĉn

5ko a]e bi bъgъ pomoglъ mn5 97r4 Dĉn

Крнински дамаскин од 16 век:

jako' e povel 5 hri stos 6 jako a]e ne s7kratet 6 se d 6 n 6y t 6je ne bi sp a sl a se
v7sakaa pl 7t 6 7r1Krn (16 vek)

a]e bi hotel 6 b 6yt i n5kto c a x 6 i ' e da bori t se da dosp 5et 6 pog 8{bi }ti
c a x stvo svoe 49r6 Krn

a]e bi b 6yl 6 zde brat 6 moi ne bi oumrel 6 n 6 60r4Krn

Од примерите може да се заклучи дека кондиционалните форми во црковнословенскиот јазик се употребувале главно за изразување на условна релација претходени од сврзникот а]е којшто во голем дел од своите функции изразува различни видови услов (в. РЦЈМР I 322-323).

Интересно е дека уште во Македонското четвороевангелие од 14 век следиме замена на формите *da*+кондиционал со *da*-конструкции (*da* не *rogoubyt* 7 ego Mr9,22 од Македонското четвороевангелие (Мкд) наспроти *da i bi rogoubyl* 7 Mr9,22 од Зографското, Маринското и Асемановото) или замена на кондиционалот со лична глаголска форма во презент (*kako rogoub3t* 7 ego Mr11,18 од Мкд наспроти *kako i b4 rogoubi i i* во Зогр Мар Ас; в. Костовска 2003: 41) што е еден од показателите дека уште во тој период македонскиот јазик се карактеризирал со посебности развиени под балканско влијание што малку по малку навлегувале и во богослужбените книги. Сепак, следејќи ги текстовите од Пејчиновиќ од 19 век каде што се работи за јазик што е во голема мера близок на народниот говор, а се регистрирани форми со партикулата *би* (*Дал'и в'истина би се пока'ил ил'и л'аж'ет*. („Утѣшение грѣшным“ од Пејчиновиќ според Селишчев 434), можеме да констатираме дека стариот кондиционал со еден дел од функциите останал во употреба во македонскиот народен јазик.

Употребата на глаголски форми со партикулата би во западното македонско наречје

Каква е ситуацијата со употребата на партикулата *би* во западното македонско наречје и со кои форми и функции во нив се појавува таа? За да дојдеме до повалидни заклучоци, се потрудивме да ги анализираме дијалектите на два начини: преку пребарување на соодветни примери во дијалектните текстови, но и преку разгледување на ставовите за употребата на формите со *би* што дијалектолозите ги давале во монографските описи на одделни македонски говори.

Како што истакнува Б. Конески во *Граматиката*, во нашиот народен јазик ретко се слушаат форми на можниот начин, и тоа или со можно значење (многу ретко) или со желбено значење т.е. во клетви и благослови: *Ов да би Господ ве судил* (Цепенков, според Конески 1954:

218). Дали ќе се потврди оваа констатација на Конески дадена во далечната 1954 година ќе видиме од истражувањето што го спроведовме. За да се направи валидна анализа за употребата на партикулата *би* на целата македонска дијалектна територија би бил потребен и многу голем опсег на истражување и голем обем на анализирани дијалектни текстови, па во оваа прилика ќе се задржиме само на состојбата во западното дијалектно наречје како регион со многу иновации во смисла на балканизација, но и со зачувани архаизми.

За анализа ги користевме одделните монографии за дијалектите од западното македонско наречје или збирки на народни умотворби од овој дел на македонската јазична територија, а направивме и целосна ексцерпција на книгата *Текстови од македонските дијалекти* од Божидар Видоески (2000: 45–176). За проверка на некои податоци, посебно за оние региони за коишто имаме само монографии што се поодамна објавени, се потрудивме да направиме дополнителни испитувања на ситуацијата денес, па имаме заклучоци што се базираат на актуелните особености во даден говор.

По целосното пребарување на текстовите од западното наречје коишто се застапени во книгата „Текстови од дијалектите на македонскиот јазик“ од Божидар Видоески (Видоески 2000) имаме негативен резултат, кој може да послужи за донесување заклучок: забележавме само еден пример со *би* во текст од Марко Цепенков, и тоа во директен говор и со значење на клетва: „*м'оре, 'оти го-т'урна 'оџакот, м'ајсторе бре, да-би-'аир н'е-видел?*“ (Видоески 2000: 61; од Цепенков, СБНУ 1892 ; 228-229), и, ако судиме само според овој пример, можеме да заклучиме дека во приказните од западното македонско наречје не се употребува партикулата *би*. Но како стои состојбата во монографиите? Ќе почнеме од крајниот југозапад. Во монографијата од Марковиќ за охридскиот говор парадигмата со партикулата *би* е обележена со ѕвездичка со забелешка дека ретко се употребуваат овие форми (Марковиќ 2007: 107). Во дијалектниот материјал од градот Охрид во монографијата од Гушевска (Гушевска 1999) најдовме три примери со различна функција: 1) *dal i mojme da napraǰme neкое sostav-e koe bi svi rel o vo 'Pal as'* (со значење на претполагано можно дејство), 2) *da mo`am da najdam, bi zel a da gi pl et am so ~i ngel a}e* (во условна реченица како еден од типовите на реален условен период) и 3) *a bi sakal a da gi zemam, da gi obnovam so ~i ngel a}e* (со желбено значење).

Каква е ситуацијата во соседните преспански говори? Во описите за преспанските говори нема парадигми на потенцијал (сп. Видоески 1998, Цветановски 2010), а формите со *би* ги нема во текстовите. Божидар

Видоески во описот за горнопреспанскиот и за долнопреспанскиот говор истакнува дека можниот начин е во отстапување, а функциите на *би*-конструкцијата ги презела формата со 'ке + имперфект' (Видоески 1998: 292, 298). Од примерите кои Убавка Гајдова ги анализира во рамките на изразувањето на условниот период во македонските дијалекти, може уште да се дополни сликата за преспанските говори со податокот дека во нив се сретнува и следнава конструкција за изразување на реален условен период: *Ако би да се в'арниме н'азат, 'еден н'ема да 'остани од нас, с'ите под нош ќе ни н'омине Г'арците*². Примеров е единствен од овој тип на условен период и, како што истакнува Гајдова, претставува еден вид контаминација на протазите *ако би се вратиле* и *да се вратиме* (Гајдова 2008: 74–75). Бидејќи не располагаме со други вакви примери, а тука всушност ја имаме само формата *би*, а не целата конструкција, можеме да заклучиме дека *би*-потенцијалот не е во употреба во овој регион.

Во материјалите од XIX век од Струшко што ги обработил Крум Тошев наведени се повеќе примери со различно значење: 1) *Момиченце бело дали би ме зело* (потенцијал); 2) *Да не би дошла никога, Да би им се цајрка затворила, За ним вода да би пресекнала* (желба, клетва); 3) *Да сум стара би го посинила, да сум средна, би го заљубила, да сум моме, би си го узела.* (условен период) (Тошев 1979: 85). Во поновите материјали за струшкиот говор од проф. Видоески формите со партикулата *би* не се опфатени во анализата, а нашата проверка на терен ни ја потврди тезата дека и во овој југозападен градски говор употребата на конструкциите со *би* е сведена на минимум. За битолскиот говор имаме податоци од теренска проверка кои го потврдуваат заклучокот дека се работи за најбалканизиран градски говор во којшто глаголските форми образувани со глаголската л-форма (*сум*-перфект, плусквамперфект, идно прекажано време, *би*-потенцијал) се излезени од употреба, а доколку се употребат форми со партикулата *би*, тогаш тоа е знак за учтиво обраќање и показател на стандарден говор, а не на дијалектот. За прилепскиот говор имаме материјали од Круме Кепески напишани во 1934 година во кои под насловот 'условен начин' се разгледани примери со два типа форми (според авторот наречени сегашен и минат условен начин): *Јас би-го-з'ел, да 'имаф н'ари, Тој-би-го н'апрајл т'о-нешчо.*; *Јас б'и-сум-се ск'арал с'о-него да-н'е-сне р'однина. Тој-би се-'отепал од-б'арајне да-не-м'у-кажев.* (Кепески 1993: 88). Но, во најновиот материјал од прилепскиот говор (магистерска работа, одбранета во 2015 година во Институтот за маке-

² Примеров е од монографијата за долнопреспанскиот говор од Благој Шклифов, објавена 1979 година во Софија.

донски јазик; в. Ацевска 2015) во приложените текстови нема ни еден пример со партикулата *би*, а самата авторка истакнува дека условноста во прилепскиот говор се изразува на следниов начин: *Ако ме пѝканиш, че дѝјдам* наместо *Кога би ме поканил, би дошол.*³ (Ацевска 2015 :40). Во велешкиот говор од материјалите на Снежана Петрова-Џамбазова (материјал собиран на терен во 2006 година; в. Петрова-Џамбазова 2007: 46) најдовме само два примера со *би*-потенцијалот кај еден информатор: *Ја би рекол уште неколку зборови за луѓе исто така од нашиот град, коишто допринеле на музички план. Најпрвен би го споменал Петар Михов, тој е учител и директор на Велешка гимназија која што се спомнува од многумина велешани.* Од примериве може да се заклучи дека *би*-потенцијалот овде е употребен со значење на барање / допуштање можност да се искаже / реализира дејството изразено со *би*-потенцијалот т.е. на некој начин дистанцирано, учтиво изразување на дејството. Од погоре наведените примери и констатации за градските говори во југозападниот дел на Македонија (заедно со велешкиот), може да се заклучи дека употребата на форми со *би* на овој терен денес не е дијалектна карактеристика, туку јазична особеност што навлегува во говорот под влијание на стандардот. Од примерите кои Убавка Гајдова ги анализира во рамките на изразувањето на условниот период во македонските дијалекти, може уште да се дополни сликата со податокот дека во демирхисарскиот говор кој е на границата меѓу битолскиот и кичевскиот, има конструкции со *би* за изразување иреален условен период (*Она моето не чинеше ни за тоуку. Коуку за самарот вредеше. Тоуку би дау да го купуам.*(РЦ⁴, 123); Гајдова 2008: 201-210).

Сега преминуваме на централниот, главно планински појас на македонското западно наречје. Прво ќе наведеме примери од дримколско-голобрдскиот говор од обемниот материјал на употреба на конструкции со партикулата *би* со желбено значење, главно со значење на клетви

³ Во авторскиот јазик на Ацевска најдовме пет примери со *би*-потенцијал со значење на можност: *Во градскиот прилепски говор свршените и несвршените глаголи не претрпуваат некоја промена што би ги одвоила од стандардниот јазик.*(31); *На пример, почесто би се рекло... (40) Исто така, не станува збор за употреба на предлогот на што би се јавил како граматички показател на акузативниот однос. (64) Од примерите се гледа дека во прилепскиот говор нема некое поместување во однос на алтернативноста што би било различно од стандардниот јазик.; (74) Лексичкиот фонд во градскиот прилепски говор би одел во насока на утврдување на опитословенската лексика...(80).*

⁴ Примерот е од книгата *Сказанија демирхисарски* од Р. Цветковски, објавен во 1996 година во Битола

надградени на партикулата да: *Да би не вљегла неоља.; Да би не вљегла шамата.; Да би невљегол, во железни враќе. // Да би невљегол во железни порти.; Да би ти непанало на глае. (Мазнику, Цфарку 2009: 114-117); Мерак да би те јал.; Мерак да би те стопил. Месата да би ти капеле. Месата да би ти огњиле. Место да би не фатил. Местото да би те јало. Метла да би те смела. Младост да би не ќердосал.; Моке да би тегнал. Мољитва да би ти се не фатила. Море да би заминал, аир да би не видел.; Море да би заминал, отоде да би се не вратил.; Мошко в куќи да би не останало. (Мазнику, Која 2009: 95). Со вакво желбено значење, поточно најмногу во клетви, би партикулата ја регистриравме и во материјали од Дебарско собрани во 2014 година од Филип Василевски: *Пупунец стори се, да би пукнал.; Враг да би се сторил, од него да би изгорил.; Да би викал и рикал на живот.; Да би љељекал до века.; Да би питал, да се раниш.; Да би пукнал, да би треснал, да дајт севиниот горе.; Да би ти капнала устата. Да ти капнит устата.; Еден да не би останал, да дајт Господ.; Ко свиња дива да би завивала.; На живот да би тргал.; На колена да би се влечел.; Орман да би фатил, да би се збудалил.; Син и снаа да не би дочекале дома.; Таму да би останал, цел век да тегниш.; Кор да би шетал до века.; Ука да не/би фатил.; Црно да би те поцрнало.; Чедо да би немала, никоаш.; Уф, пусти да би оделе, иш, иш, пусти ени. Освен клетви, во материјалите од Василевски најдовме и еден благослов и една поговорка изразени со форми со би: *Колку в куќи подила, толку чедо да би родила.; Коа сите пчели би праеле мед, медот би бил без пари. Последниов пример е всушност варијација на поговорката што е ставена и во *Прашалникот за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас на Б. Видоески (2000: 211) и претставува еден од начините за изразување неостварен/неостварлив вонвременски условен период, искажан во конкретниов пример со безусловен сврзнички предикат т.е. со сврзникот за време *коа<кога. Вакви примери на условен период изразени со кога + би-потенцијал има и во соседниот струшки говор: *Го опитале гаолот: Што сакаш да бидиш, кога не би бил гаол (ако не си гаол)?(в. Гајдова 2008: 166). Овде ќе наведеме и неколку примери од галичкиот (малорекански) говор од монографијата на Белиќ, иако се работи за постар јазичен материјал: *Да зно кога ка умра, инаку би работал и инаку би живувал. Ја би работал да имат што да работа. Би работал али не би работал во празник. (Белиќ 1935: 227). Она што Белиќ го нагласува за галичкиот говор, а тоа се новите типови на перфект футур и имперфект футур (*ќе поранил, ќе поранеше*), употребени за повторливи дејства во минатото, заменувајќи ги во објаснувањето на српски јазик со потенцијал (Белиќ 1935: 226), не наведе на констатацијата дека ваквата*******

употреба, повторливост на фактивни дејства со помош на *би*-потенцијал, во западното македонско наречје е целосно загубена.

Преминуваме на реканскиот говор. Во монографијата за реканскиот говор од Аритон Поповски од 1959 година, авторот ги наведува сите можни функции на *би*-конструкциите што ги забележавме во западните говори: *И ти би викал аку (да) имаше мока. Би го изиграле рамното аку платит Дил'авер.* (условен период); *Ја би рекла да и заколеме бравине Р. Како би можле на тој свет да доеме?* ВБ. (желбено значење); *Ти шо си го клал јагнето, и тебе така да би те клале! Р. Очите на жар да би ти плуснале!* Л. (клетви); *Аку би да се фатем:т Уснија и Максут да се боре:т, кој ќе надвасат?* Т, *Аку (би) да се фатеме пријатели, ал' зноеш некоја лоба?* *Аку би да бевме со Битуше, ќе бевме појаки* Т. (условен период) (Поповски 1959: 25). Од последниве три примери се гледа дека во реканскиот говор партикулата *би* се употребувала и со *да*- конструкција со глагол во презент или имперфект во протазата на условниот период, особеност што Гајдова ја констатирала и во преспанските говори (в. Гајдова 2008: 74). Според информаторот Хелмер Рашити од Ростуше, чијшто говор припаѓа на реканскиот (в. Видоески 1998: 214) денес има употреба на *би* –потенцијалот во клетви: *Да би пукнал, да би треснал.; Да би не пошол таму кај што о(д)ет.;* и со значење на претполагана можност како во следниов пример: *Да има превоз би пошол до на пазар;* а за употребата на *би*-потенцијалот со значење на укор добивме податок дека не е карактеристична за овој говор, иако е наведена во монографијата на Поповски. Стеснувањето на употребата на формите со *би* во овој говор, можеме да претпоставиме дека се должи на 'осовременувањето' на народните говори под влијание на стандардот.

Во гостиварскиот говор којшто е соседен на дебарските од источната страна, исто во монографија од Аритон Поповски, ги најдовме следниве примери на употреба на формите со *би*: *Би не ојле в Куно: по д'арва.; Би го пратиле синот на гурбет, ама је уште малаф.; Би не седеле тамо до полноќ.* (Поповски 1970: 88). Од примерите може да се забележи дека втората реченица е пример за адверсативна релација меѓу настаните која со својата вграденост на конјункција и негација (Тополињска 1997: 34) може лесно да се трансформира и во условна релација кога вториот аргумент не ја негира пресупонираната претпоставка, туку само ја ограничува (Гајдова 2008: 56). Другите два примера се типични западно-македонски примери на употреба на *би*-потенцијалот за прекор коишто ги забележал и Видоески во неговиот роден поречки говор: *Да би ојл, зашто не си отишол! Би го зел (да би го зел) што си чекал!* (Видоески 1950: 51). Вакви употреби сретнуваме и во кичевскиот говор, без или со појава и на

помошниот глагол сум: *Би си го спремил испитот, кој ти е крив што не си го спремил!*; *Би сте си го клале житото под стреа за да не ви наврнет!* (Кичево, теренски материјал). Изразување адверсативна релација со би-потенцијалот има исто така во кичевскиот говор од примерите собрани од Б. Видоески: *...би сум нижел тутун арно ми се треса:т рацеве; Идрис би се оженал туку ептен је сиромашф: Би сме прајле кука ако ни одобра:т греди да сечеме; Може и вие би сте ојле Туркија туку своинава ви е дин овдека.* Притоа, Видоески констатира дека последниве образувања се карактеристични за торбешкиот говор. (Видоески 1957: 74). Освен со значење на услов, прекор и клетва, во поновите теренски материјали од Кичевско најдовме и употреба на би-потенцијалот со значење на можност, допуштање или учтиво обраќање: *З'ошто би-пр'ајл тет'овчанец к'ука во-Ман'астирец?* (Лаброска 2008: 305). Ќе дадеме уште неколку примери од материјалите од Поречко и Кичевско: *Би сакал да пројда докај грат, па немаат сошто, празен не се ојт. Би ојле да сакаме. А вије, али би ојле?* (Порече, Видоески 1950: 51); *(ја) би шиол, ти али би ојл, би ојле и ние* (Русјаци, Кичевско, Божидар Видоески 1957: 74); *'И-тој ко-би-'имал д'ете, тој не-би-п'осакал да-појт в-грат, з'ато-што не-ни-зн'ајт шт'о-е грат.* (Лаброска 2008: 107); *В'ерувај, до-Г'етово н'емаше к'ола да-не-пр'етициат. И-на-р'ампине, се: пом'инафме, а-с'абота, п'азарен ден, би-тр'ебало г'ужва д-'имат м'ногу.* (Лаброска 2008: 312). За поречкиот и кичевскиот говор имаме позитивна информација од информатори од терен дека и денес сите погоре наведени форми (би+л-форма, би+сум +л-форма и да+би+л-форма) се употребуваат со посочените функции, додека за градскиот гостиварски говор⁵ имаме податок дека би-потенцијалот денес се употребува без помошниот глагол сум и главно се користи за изразување услов (*Да бев на твоје место би сторила така*) и во клетви (*Да би не станал*), додека за изразување на прекор и на претполагана можност не се користи (доколку би-потенцијалот се употреби со второво значење, се смета за стандарден говор).

Преминуваме на примери од тетовскиот говор. Иако е овој говор дел од северните македонски говори, градскиот тетовски говор и говорот на околните села со повеќе особености се приклучуваат кон западното македонско наречје и тука регистриравме повеќе примери со партикулата би: *...а чим б'ила на-ќир'илица, б'аш би-с'акал да-а-прочитам т'аја-книга.* (желбено значење; Лаброска и др. 2012: 233); *Значи т'огаја смо-го-изг'убиле п'утот, тоа Ж'еданот све, Ф'ојовник и тоа н'адоле....., до-*

⁵ податоците се добиени од студенти од Гостивар кои студираат на групата за македонски јазик на Државниот универзитет во Тетово

Дв'орце ск'оро би-б'ило н'аше све. (иреален услов; Лаброска и др. 2012: 238); *Ама што-в'икамо на-едан-'остањ нат-пл'анина 'онамо ка-ке-д'ојде, да-'излезеш овде у-с'елово ќе-се-ч'удиш и н'агоре да-п'ојдеш по-т'ој-рит би-се-ч'удел, ќе-р'ечеш от-к'аде 'ољку ст'ока.* (реален услов; Лаброска и др. 2008: 242). Иако Трајко Стаматоски во својата студија за градскиот тетовски говор истакнува: „Нешто поограничена употреба имаат сложените форми со партикулата *би*, коишто се истиснати од формите со *ќе*.“ (Стаматоски 1957: 113), ние од нашите најнови теренски материјали можеме да констатираме дека во вратничко-полошките говори и околните села се користи *би*-потенцијалот со различни функции како што може да се заклучи од примерите. Тука ќе го истакнеме посебно заклучокот на Б. Видоески даден за вратничкиот говор: „Идно прекажано време се употребува мошне ретко. Таму каде што се употребува тоа во западните говори, овде ќе дојде најчесто потенцијал. Сп. *Да беше дал паре, би ти чуал патлицани. Да можев, би дошла, или Да сам можела, би дошла.*“ (Видоески 1998: 155). Оваа констатација на Видоески ќе ја поткрепиме со уште неколку примери: *Ја би-н'апраел с'ања с'еа, би-н'апраел с'ања да-тр'ебе, с'ањила, 'оплен'и, све т'оа.* (Лаброска и др. 2012: 246). *С'ин-ми с'еа го-'онади со: браќ'ајна, 'инаке он л'озјето го... и г-изв'адиа, он л'озјето со-тр'акторче би-о-к'опау и би-о-р'аботау.* (Лаброска и др. 2012: 262); *Ја-би-р'аботал све с'амо да-те-з'еем за-ж'ена,; Би-д'ошл'е до-к'еј-тебе д'ома, 'ама не-зн'аемо к'ако ќе-реаг'ираа твојте,; 'Охоо, он-би-д'онел и м'узика, ако тр'еба.* (Деспотовски 2014: 69). *П'обргу би изр'аботал со-м'отика, н'его-л'и ти со-тр'акторон.* (Деспотовски 2014: 93). Од наведените примери може да се констатира дека во вратничко-полошките говори има честа употреба на *би*-потенцијалот со условно и со потенцијално значење. Употреба во клетви и укор овде не забележавме, а од нашите информатори имаме потврда дека таква употреба нема.

За каршијачкиот скопски говор како дел од западното македонско наречје којшто се наоѓа на пограничјето со поречкиот говор од една страна, а со тетовскиот од друга страна, карактеристична е исто така употребата на *би* во клетви и со потенцијално значење: *Да би не пукнал!; Ал ' би дошол?* (Цветановски 2004).

На крајот ќе наведеме само дел од повеќето примери со *би*-потенцијалот кои се дадени како карактеристични за горанските говори според материјалот на Младеновиќ: *Да сом знала би удрила брата; а би га зеле; да сом дрво би изгорел; Да 'учиш, би си п'оложиш; би си га з'еф, шо не си г'а-зеф; да зн'ате тога би сме ћ'иниле м'уабет..., а ќе би сте 'остајле— р'еко; би сте ме з'еле, в'ие би сте д'онесле, н'е би сте ураб'отаље* (Младеновиќ 2001: 436-437). Во поглед на употребата на овие

форми Младеновиќ го дава следниов коментар: „Потенцијал типа *би*+радни придев знатно је обичнији него у ЗПМ (западномакедонским) говорима, у којима се замењује новијим конструкцијама са *ќе*, непознатим у ГГ (горанским говорима)“ (Младеновиќ 2001: 436). Оваа констатација на Младеновиќ укажува на фактот дека се работи за стара конструкција која се чува во горанските говори како поархаични, а во позападните региони се заменува со балканскиот кондиционал.

Тоа е всушност и основниот заклучок што можеме да го изведеме: сите поизолирани дијалектни региони во западното наречје го зачувале и сè уште го чуваат *би*-потенцијалот, иако не секаде со сите функции. При тоа, она што треба да го нагласиме е дека според наведениот материјал од Дебарско, Голо Брдо, Кичевско, Поречко, Гостиварско и Гора, со формите на *да*+*би*-потенцијал се изразува и деонтичка модалност (клетви, благослови), иако овие форми вообичаено не се дел од списокот форми во современиот македонски јазик кои се способни да изразат ваква модалност (в. Тополињска 2014: 225).

Заклучок

Од сè досега што изложивме во поглед на разните функции на партикулата *би* во западното македонско наречје може да се донесат неколку заклучоци: 1) иако дошло до намалување на функциите на стариот *би*-кондиционал и негова замена со *ќе*-кондиционалот како резултат на јазичната интерференција на балканскиот јазичен простор, во македонскиот јазик во ниеден момент не дошло до целосно исчезнување на формите со *би*: нивната употреба во затврдените обрати како што се клетвите, благословите и поговорките се доказ за континуираното опстојување на оваа глаголска форма; 2) самиот факт дека глаголските форми со *би* спаѓаат во сферата на нефактивното и можат да изразуваат различни модални семантички категории, на терен како што е западното наречје како центар на балкански иновации, каде што јазичниот светоглед се изразува со цела лепеза на субјективни маркери, на лексичко, но пред сè на граматичко рамниште, не било можно вакви форми сосем да се изгубат затоа што со тоа *ќе* се намалела можноста за специјализирани показатели за цела низа субјективни оценки како што е укорот, оптативот, потенцијалот; и 3) два вида речиси постојани контакти, од една страна со јужнословенските литературни јазици, од друга страна со црковнословенската традиција која, да не заборавиме, била доминантна во пишувањето во Македонија до почетокот на 19 век, посебно на теренот на западна Македонија, придонесле глаголските форми со партикулата *би* да опстојат на овој терен, а потоа преку стандардниот јазик и да ја прошируваат својата употреба. Ова посебно важи за регионите кои се поизолирани (со повеќе архаични јазични црти и во именскиот и во

глаголскиот систем), а такви се регионите на Дебарско-Голобрдско, Кичевско, Поречко и регионот на Гора каде што единствено се зачувани *би*-конструкциите со сите значења кои се карактеристични за овие форми во македонскиот јазик: услов, клетва/благослов, укор и можност. Колку проширувањето на употребата на овие форми денес е во духот на македонскиот јазик, тоа е друго прашање⁶, но останува заклучокот дека партикулата *би* како составен елемент на парадигмата на можниот начин т.е. на потенцијалот, се употребува во современиот македонски јазик и има свое одделно место во сложениот систем на глаголски форми и функции.

Користена литература

- Ацеска Гордана 2015: *Развојни тенденции во градскиот прилепски говор*, (одбранет магистерски труд), ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Белић Александар 1935: *Галички дијалекат*, Београд – Сремски Карловци.
- Василевски Филип, *Фразеологија на македонскиот говор во Дебар и Дебарско*, (во печат).
- Видоески Божидар 1950: *Поречкиот говор*, Филозофски факултет на Универзитетот во Скопје, Катедра за јужнословенски јазици, дипломски работи, книга I.
- Видоески Божидар 1957: *Кичевскиот говор*, МЈ, VIII, Скопје.
- Видоески Божидар 1984: *Охридско-струшките говори* (обид за класификација), Прилози, IX, 1, Одделение за лингвистика и литературна наука, МАНУ, Скопје, 5-40.
- Видоески Божидар 1998: *Дијалектите на македонскиот јазик*, том I, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 1999: *Дијалектите на македонскиот јазик*, том II, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

⁶ Овде се мисли на употребата на *би*-потенцијалот во целни реченици, нешто што не му е својствено на нашиот јазик, и што Блаже Конески го истакнува како грешка уште во својата прва граматика во 1954 година (Конески 1954: 219), а што денес, за жал, сè почесто се сретнува; сп. *Мора да ги откриете своите скриени способности и да ги искористите на уникатен начин како би го достигнале успехот*. <http://www.crnobelo.com/mesecen-horoskop/504-devica#годишен-хороскоп>

-
- Гајдова Убавка 2008: *Условниот период во дијалектите на македонскиот јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков, Скопје.
- Гушевска Лилјана 1999: *Така се зборува во Охрид*, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, Филолошки факултет, Скопје.
- Демирај Шабан 1994: *Балканска лингвистика*, Логос –А, Скопје.
- Деспотовски Душко 2014: *Говорот во селото Сиричино, Тетовско*, (одбранет магистерски труд), ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Илиевски Петар 1984: *Балканолошки студии*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Кепески Круме 1993: *Прилепскиот говор (1941)*, приредил Васил Дрвошанов, „Култура“, Скопје.
- Конески Блаже 1954: *Граматика на македонскиот литературен јазик*, дел II, „Просветно дело“, Скопје.
- Конески Блаже 1965: *Историја на македонскиот јазик*, Кочо Рацин, Скопје, Просвета, Белград.
- Костовска Весна 2003: *Македонско четвороевангелие*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Лаброска Веселинка 2008: *Кичевскиот говор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Лаброска и др. 2012: Веселинка Лаброска, Убавка Гајдова, Светлана Давкова-Ѓоргиева, Гоце Цветановски, Дарко Томовски, *Вратничко-полошкиите говори – духовна ризница*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Марковиќ Марјан 2007: *Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-струшкиот регион (во балкански контекст)*. Скопје: МАНУ.
- Минова-Ѓуркова Лилјана 2000: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, „Магор“, Скопје.
- Малцијева Вера, Тополињска Зузана, Ђукановиќ Маја, Пипер Предраг 2009: *Јужнословенски јазици: граматичке структуре и функции* (у редакцији Предрага Пипера), „Београдска књига, Београд.
- Младеновиќ 2001: Радивоје Младеновиќ, *Говор шарпланинске жупе Гора*, САНУ, Институт за српски јазик, Београд.
- Петрова-Џамбазова Снежана 2007: *Така се зборува во Велес*, Скопје.
- Поповски Аритон 1959: *Реканскиот говор* (ракопис).
- Поповски Аритон 1970: *Македонскиот говор во гостиварскиот крај*, Општинско собрание Гостивар.
- РЦЈМР 2006: *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција I*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Тополињска Зузана 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија I*, МАНУ Скопје.

Тополињска Зузана 1997: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија II*, МАНУ Скопје.

Тополињска Зузана 2014: „Организација на не-фактивната зона на вербалниот систем во македонскиот и во полскиот јазик“, *Субјунктив со посебен осврт на македонските да-конструкции*, МАНУ, Скопје 2014, 218-229.

Тошев Крум 1979: *Струшкиот говор* (според материјали од XIX век), ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Угринова-Скаловска Радмила 1979: *Старословенски јазик*, Универзитетска печатница „Кирил и Методиј“, Скопје.

Угринова-Скаловска Радмила, Рибарова Зденка 1988: *Радомирово евангелие*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2004: *Карчијачкиот говор – Скопско (со посебен осврт на синтаксата)*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2010: *Говорот на Македонците во Мала Преспа (западнопреспански говор)*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Golaб Zbigniew 1964: *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich (ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego)*, Wrocław – Kraków – Warszawa.

Mazniku Cvetan Z., Cfaraku Velo S. 2009: *Gollobordski folklor 1*, Poslovici i pogovorki, Botimet "Dita 2000", Tirana.

Mazniku Cvetan Z., Koja Vita B. 2009: *Gollobordski folklor 2*, Dove, kletvi, gatanki, Botimet "Dita 2000", Tirana.

Mazniku Cvetan Z., Koja Vita B. 2011: *Gollobordski folklor 4*, Poslovici, pogovorki, posllovični i frazeolloski izrazi, Botimet "Dita 2000", Tiranë.

Summary

The object of analysis in this article is the use of the *БИ* particle in the Western Macedonian dialect, the verbal constructions in which it is used and the functions it performs. From the examples which are registered in the collections with material from this Macedonian region and also from new field research, one can conclude that in the regions of: Poreche, Kichevo, Debar, Golo Brdo and Gora, the periphrastic constructions with *би* (*би+л-verb form*, *би+сум+л-verb form*, and rarely *да не би + да-construction*) are preserved and used with multiple functions: condition, expressing desire, reproach, a meaning of assumed possibility. The meaning of possibility is also present in the other dialects of the western region, but influenced by the standard Macedonian language.

Марјан Марковиќ

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
markovic@ukim.edu.mk

Околу некои аспекти на би-конструкциите во македонскиот јазик

Во рамките на конструкциите кои навлегуваат во опфатот на нефактивната семантичка зона¹ можеме да ги вброиме и *би-конструкциите*, при што тие се маркирани по /–фактивност/.

Би-конструкциите во минатото ја покривале модалноста во однос на стариот словенски оптаив (**byti* + минат активен партицип), а во повеќето словенски јазици станале основни показатели на кондиционалот и потенцијалот.

Македонскиот јазик, развивајќи се во мултикултурна и мултијазична средина, во голема мера ги реструктурирал граматикализираните показатели на одредени семантички категории, при што основна цел била тие показатели да се подигнат на повисоко/потранспарентно ниво.

Така, во рамките на вербалниот систем, се издвоиле два вида показатели во однос на разликување на индикативот (особено сложените минати времиња) и модалноста (субјунктивот, кондиционалот, потенцијалот). На тој начин, како основни показатели на сложените минати времиња се издвоиле формите на помошните глаголи *esse* и *habere* (*сум* и *имам*), додека пак од друга страна, како основни показатели на модалните категории се издвоиле партикуларизираните форми – *да*, *ќе* (<**xъtěti*), *би* (<**byti*).

Постојаната адаптација на македонскиот јазик кон балканската јазична средина довела и до поместување на показателите на кондиционалот и негово кодирање со партикулата *ќе*, повторно со цел да се подигне транспарентноста и оваа категорија повеќе да се доближи до балканското сфаќање. На тој начин, повеќето балкански јазици го градат

¹ Тополињска З., *Организација на не-фактивната зона на вербалниот систем во македонскиот и во полскиот јазик*, Субјунктив – со посебен осврт на македонските да-конструкции, Морфосинтаксички студии 3, МАНУ, 2015

кондиционалот (praesentis, praeteriti/irrealis, non-confirmativus) со помош на партикуларизираната форма на помошниот глагол *velle* и лична глаголска форма во соодветна временска парадигма².

Во дијалектите на македонскиот јазик *би-конструкциите* во голема мера биле истиснати од конструкциите со партикуларизирана форма на помошниот глагол *velle*. Сепак, во стандардниот македонски јазик, конструкциите со *би* не исчезнале сосема, туку го стесниле своето поле на употреба и најчесто се употребуваат како маркери на потенцијалот (можниот начин). Тоа значи дека *би-конструкциите* во стандардниот македонскиот јазик најчесто ги изразуваат оние дејства чие остварување хипотетички е можно во иднината.

Во понатамошниот текст ја разгледуваме употребата на оние *би-конструкции* кои како свој основен член имаат модални глаголи коишто во рамките на пропозицијата претставуваат надредени предикати од втор ред.

Најпрвин ќе наведеме неколку примери во коишто *би-конструкцијата* е составена од *л-формата* на модалниот глагол *може*:

1. Вечерва *би можел* да ги напишам најтажните стихови.
2. Кога импулсивниот Овен *би можел* да го врати времето,...
3. На Ленон *би можела* да му биде одземена наградата Грими.
4. Ова дете *би можело* да излезе на крај со Брус Ли!
5. Ова *би можело* да биде крај на ЕУ.
6. Научниците *би можеле* да го изненадат светот со големо откритие.

Во сите примери може да се заклучи дека се работи за посакувано, хипотетичко дејство чие остварување е можно во неопределен момент од иднината. Интересно е што модалната глаголска форма се јавува маркирана по род со што сè уште ја чува конгруенцијата со субјектот. Од друга страна пак, во македонскиот јазик кај овие модални глаголи е сè позачестена нивната употреба во најнемаркираната форма (*л-форма* од среден род еднина) со што се доближуваат до нешто што би можеле да го дефинираме повеќе како *нон-конфирмативна* отколку *финтина* форма.

² Gołąb Z., *Conditionalis typu balkanskiego w językach południowosłowiańskich*, Wrocław : Ossolineum, 1964

Примери:

1. Излезот на Грција од еврозоната *би можело* да биде добро за регионот.
2. Еве како утре *би можело* да почне третата светска војна.
3. Скопје *би можело* да биде убав град.
4. Американскиот секретар за одбрана изјави дека САД се загрижени дека Русија *би можело* да ги нападне умерените ...
5. Германската економија *би можело* да оствари поголема стапка ...
6. *Би можело* да се држиме до вербална комуникација ...

Во наведените примери модалните глаголски форми не одговараат на родот на субјектот туку се во среден род (како најнемаркиран) при што на некој начин уште повеќе ја намалуваат "одговорноста" на субјектот во однос на можноста за остварување на дејството во иднина.

И следниве примери со *л-формата* од модалниот глагол *треба* ја покажуваат таа двојност во однос на кодирањето на родот во самата глаголска форма со цел за согласување со субјектот.

Примери:

а.) согласување по род:

1. Берлин *би требал* да помогне за барањата на босанските демонстранти.
2. Баркли не *би требал* да зборува за титули.
3. Сандра Булок во "Гравитација" *би требала* да носи пелени.
4. Зошто луѓето *би требале* да го почитуваат законот?
5. Најбогатиот човек на светот смета дека *би требале* да работиме само три дена во неделата ...

б.) немаркирана (по род) л-форма

1. Секој родител *би требало* да го види ова видео.
2. Овој октомври беше најтоплиот во историјата, но *би требало* да не загрижи она што допрва следи!
3. Често се прашувате колку калории дневно *би требало* да внесувате?
4. Емигрантите во САД *би требало* да „зборуваат американски“ ...
5. САД во 2016 година *би требало* да примат меѓу 5.000 и 8.000 сириски бегалци.
6. Следниот Генерален секретар *би требало* да биде жена.
7. Според замислата на Танге, Скопје *би требало* да изгледа вака:...

Доколку се осврнеме на наведените примери, повторно можеме да заклучиме дека постои двојност во употребата на овие конструкции во однос на согласувањето по род што покажува дека се работи за процес кој сè уште е во тек, но сепак јасно се гледа тенденцијата за доближувањето до безлична употреба, односно нивно надоврзување на *нон-конфирмативот*.

Истата тенденција може да се види и кај *би-конструкциите* чиј основен член е *л-формата* од модалниот глагол *мора*:

а.)

1. Секој обвинител *би морал* да се заинтересира кој е одговорниот...
2. Па така, тој *би морал* да работи цели четири дена
3. Независна Шкотска *би морала* да аплицира за членство во ЕУ.
4. И Хрватска *би морала* да бара помош од ММФ
5. Астронаутите *би морале* да останат на Марс.

б.)

1. Конечно САД *би морало* да исчекорат напред со добар пример.
2. Во нападот *би морало* да учествуваат најмалку 16 американски авиони.
3. Скопје *би морало* да има градска мудрост, логика што ќе препознава
4. Во преговорите *би морало* да биде вклучен и неговиот сегашен тим.
5. Времето на вашето будење ќе го одреди оптималното време на спиење, па ако станувате во 6:30 *би морало* да бидете во кревет околу 23ч.

Од друга страна пак, *би-конструкциите* чиј основен член е *л-формата* од модалниот глагол *сmee*, најчесто може да се сретнат во негирана форма:

а.)

1. Билатералниот спор *не би смеел* да влијае на преговорите.
2. Тој човек никогаш *не би смеел* да остане меѓу нас
3. Најважната европска берза *не би смеела* да биде сместена надвор од ЕУ.
4. Дознајте каква храна *не би смееле* да носите на плажа

б.)

1. Камерон рече дека Британија *не би смеело* да ја одделува својата безбедност...
2. Во Законот за судска служба има бројни нелогичности и грешки кои *не би смеело* да постојат во еден закон,
3. Овој лондонски весник предупреди дека *не би смеело* да се дозволи дестабилизација на земјата.
4. Лекот *не би смеело* да се користи подолго од 5 дена.
5. *Не би смеело* да биде заборавена ниту Златка Поповска, потпретседател на Владата
6. Работното време *не би смеело* да почнува пред 10 часот наутро.

Сметаме дека ова не е поврзано со функциите на би-потенцијалот, туку се работи за функционалната зона на модалниот глагол *сmee*. Доколку се погледнат и примери со субјунктивни конструкции чиј основен член е овој модален глагол, може да се забележи дека фреквенцијата на негирани форми е многу поголема.

И во оваа серија примери се јавуваат двојни форми (усогласени по род и форми во среден род еднина) при што единствената нијанса е насоченоста односно ненасоченоста кон субјектот во однос на одговорноста за извршување на дејството.

Заклучни забелешки:

Од овој краток преглед на некои аспекти на функционалните зони на *би-конструкциите* со л-форма на модален глагол како составен дел, можеме да извлечеме неколку констатации:

- Употребата на *би-конструкциите* во зоната на модалноста е во голема мера намалена поради влезот на конструкциите со партикуларизирана форма на предикатот *velle* како заеднички показател на дел од балканските јазици. Тие во најголема мера влегуваат во зоната на кондиционалот.

- *Би-конструкциите* остануваат во употреба во зоната на потенцијалот и тоа најмногу во рамките на стандардниот јазик и во незначителна мера во дијалектите. Тие секогаш може (посебно во дијалектите) да се заменат со конструкции со партикуларизираната форма на предикатот *velle-* и/или со *да-конструкциите*. Нивната употреба е карактеристична за повисокиот стилски регистар.

- *Би-конструкциите* чиј основен член е модален глагол во функција на надреден предикат од втор ред во рамките на пропозицијата најчесто покажуваат двојност во однос на согласување на *л-формата* по род.

Имено, може да се забележи дека кај оние конструкции каде што има согласување по род, дел од можноста за остварување дејството во неопределена иднина се префрла како одговорност на извршителот/субјектот на дејството.

Кај оние *би-конструкции* каде што *л-формата* на модалниот глагол не се согласува по род (се јавува во ср. род еднина), можноста за остварување на дејството целосно се темели на надворешни фактори/услови кои се базираат на општото искуство кое не произлегува од волјата на преносителот на информацијата. Од фреквенцијата на наведените примери може да се забележи дека тенденциите одат во правец *л-формите* на модалните глаголи да се појавуваат во немаркираната форма (среден род еднина) со што се оддалечуваат од финитната форма и се доближуваат повеќе до една општа *нон-конфирмативна* форма (слично како *формите* во среден род на 'глаголската придавка' во конструкциите со *имам*: *Имам јадено. Има читано. Имаат носено...*).

Тоа овозможува, во рамките на повисокиот стилски регистар на стандардниот македонски јазик, *би-конструкциите* да ја покриваат зоната на потенцијалот, а можноста за извршување на дејството во неопределената иднина да се темели на надворешни / прагматично мотивирани фактори. На тој начин се неутрализираат личните ставови на преносителот на информацијата во однос на укажувањето на тоа дали вршителот на дејството има одговорност за можноста на остварување на дејството. Таа тенденција (на неутрализирањето на согласувањето по род кај модалните глаголи) во голема мера ја исцртува границата во однос на изразувањето личен став на преносителот на информацијата од една страна, и изразувањето на став кој се темели на општите искуства со што *би-конструкциите* со модална компонента поцврсто се вградуваат во зоната на потенцијалот.

Користена литература:

- Видоески Б., 1998, "Дијалектите на македонскиот јазик", Том 1, МАНУ, Скопје.
- Конески Бл., 1981, "Грамматика на македонскиот јазик", Култура, Скопје .
- Конески Бл., 1982, "Историја на македонскиот јазик", Култура, Скопје.
- Милењковска С., Панчевска А., *Да- конструкции како аргументи на предикати од втор и трет ред (македонски ~ полски)*, Субјунктив – со посебен осврт на македонските да-конструкции, Морфосинтаксички студии 3, МАНУ, 2015
- Тополињска З., 2008, "Полски ~ македонски, Граматичка конфронтација 8", Развитие на граматичките категории, Студии од морфосинтаксата, МАНУ, Скопје .
- Фридман В., 2001, Грамматикализацијата на балканизмите во македонскиот јазик *Македонски јазик*, бр. 51-52, Скопје, pp. 31-38.
- Фридман В., 2011, *Македонистички студии*, МАНУ, Скопје.
- Чашуле И., 1989, "Синтакса на македонската глаголска именка", Студентски збор, Скопје.
- Kramer Ch., 1986. "Analytic modality in Macedonian". Verlag Otto Sagner, Munchen.
- Topolińska Z., 1996, "Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System", *BPTJ* LII, Warszawa.

Лилјана Митковска
Универзитет ФОН – Скопје
liljana.mitkovska@fon.edu.mk

Можниот начин надвор од условниот период во современиот македонски јазик

1. Вовед

Во модалниот систем на македонскиот јазик се вкрстуваат наследените словенски конструкции и новите модели создадени во контакт со балканските несловенски јазици. Ова особено доаѓа до израз во дистрибуцијата на формите со *би* и конкурентните конструкции со *ќе* воспоставени под влијание на балканската јазична средина. Во оваа статија ќе се задржиме повеќе на статусот на наследената *би*-конструкција и нејзиното место во глаголскиот систем на македонскиот јазик. Иако се смета дека балканската конструкција во голема мера го истиснала словенскиот можен начин од употреба во народниот говор, тој сепак се користи во современиот јазик на сите нивоа, па дури може да се каже дека доаѓа до негово реактивирање, особено во стандардот. Повеќе автори истакнуваат дека зачестеноста на *би*-конструкциите по стандардизацијата на македонскиот јазик настанува под влијание на другите словенски јазици, особено на српско-хрватскиот (Hausman 1956: 27, Конески 1986: 198, Конески 1987: 499-500, Тополињска 2008: 51, Hacking 1998: 115, Конески К. 1999: 120, Lindstedt 2010: 414). Меѓутоа, денес, седумдесет години по стандардизацијата, можниот начин со *би* е несомнено активен дел од инвентарот на македонскиот јазик за изразувања на глаголската категорија начин и има свое место во тој систем. За да провериме дали, во која мера и како се користат *би*-конструкциите во македонскиот стандарден јазик, прегледавме два интернет портала¹ во кои сметаме дека јазикот не е формален иако се работи за пишуван текст. По случаен избор ексцерпиравме 520 примери во кои се јавува *би* во најразлични конструкции. Претпоставуваме дека тука приближно се отсликува застапеноста на формите и нивната функционална дистрибуција. Во оваа

¹ <http://forum.crnobelo.com/> (Ц-Б) и <http://forum.kajgana.com/> (К)

статија ќе ги споредиме нашите резултати со ставовите на лингвистите кои ја разгледувале оваа проблематика претходно.

Глаголската категорија начин претставува граматички експонент на семантичката категорија модалност. Според Палмер (Palmer 2001: 1) „модалноста се разликува од времето и аспектот со тоа што не упатува директно на некои карактеристики на настанот, туку на статусот на пропозицијата.“ Пораката што се пренесува може да се прикажува во два типа на опозиции: (а) како вистинита или во неа да се изразува сомневање од страна на говорителот (епистемичка модалност), и (б) само неутрално да се пренесува информација или пропозицијата да содржи дополнителна прагматична компонента: желба, молба, наредба (деонтичка модалност) (Тополињска 2008: 41). Храковски (Хrakovskij 2009: 275) смета дека во словенските јазици категоријата начин вклучува три грамеми: индикатив, императив и кондиционал.² Со индикативот говорителот ја прикажува ситуацијата како фактивна, додека другите две форми изразуваат различни видови нефактивност. „Кондиционалот ... сигнализира дека искажаната ситуација во моментот на зборување говорителот ја смета за посакувана, потенцијално можна или неможна, односно, контрафактивна.“ (Хrakovskij: ibid.)

Во македонската граматичка традиција кондиционалот се нарекува ‘можен начин’ (според Конески 1987: 499) и овде ќе го користиме тој назив.³ Прегледот ќе го започнеме со опис на формите кои се јавуваат во современиот јазик и нивната употреба во стандардот и во дијалектите (поглавје 2), а потоа ќе зборуваме за значењето и функционалната дистрибуција на тие форми надвор од условниот период (поглавје 3). На крајот ќе ги сумираме резултатите од овој преглед и ќе дадеме согледувања за потребите за понатамошни истражувања.

2. Форми и нивна употреба во стандардот и во дијалектите

Можниот начин во македонскиот јазик претставува перифрастична конструкција. Најшироко е распространета формата која се состои од немен-

² Овој став се поклопува со ставот на Конески (1987: 380) за македонскиот јазик. За поинакви ставови види кај Крамер (1986: 4-5).

³ Терминот ‘кондиционал’ се користи во источно-европската лингвистичка традиција за глаголскиот начин кој не е индикатив или императив, додека за истиот начин во западно-европската лингвистика се користи терминот ‘субјунктив’ (Van Olmen & van der Auwera 2014). Во литературата за македонскиот можен начин се користи и терминот ‘потенцијал’: ‘potential mood’ Lunt 1952, ‘Potential’ Hausman 1956, ‘potential’ Gołąb 1964 (според Крамер 1986: 4), ‘би-потенцијал’ (Гајдова 2002: 122, Тополињска 2008: 50-52).

ливата партикула *би* + л-формата од глаголот. Партикулата потекнува од стариот конјунктив на глаголот **byti*, кој со текот на времето ги изгубил наставките (за разлика од другите јужнословенски јазици, како српскиот и бугарскиот), а л-формата претставува рефлекс на *participium praeteriti activi secundum* (Тополињска 2008: 44). Партикулата *би* е во тесна врска со глаголската форма, слично како партикулата *ќе*, и меѓу нив може да се вметнат само проклитиките, кратки заменски форми (*Тие никогаш не би ти ја кажале вистината*).

Според Конески (1987: 499-500), други можни форми се:

- *би* + *сум, си, сте, се* + л-форма (*би сум дошол*) и
- *би* во комбинациите со *да*-конструкција.

Кога по *би* следи *да*-конструкција се јавуваат повеќе типови конструкции: партикулата *ако* или *да (не) + би + (да)* и сегашно време (*да не би да види пак кокошката или козата; ... ако би некое дрво да развие, големо зимо ќе има; ... едно село што се вика Кушкундалево, да не би се наоѓа во оваа пустелија*).

Хаусман (Hausman 1956: 20) дава статистички податоци за пропорционалното присуството на овие форми во неговиот корпус, прикажани во Табела 1.

Табела 1. Застапеноста на глаголските форми со *би* во корпусот на Хаусман (Hausman 1956)

	<i>би</i> + л-форма	<i>би сум</i> + л-форма	<i>би</i> + <i>да</i> -конст.
во литературниот јазик	86%	13,5%	0,5%
во народниот говор	84%	0,5%	15,5%
Вкупно	85%	7%	8%

Основната конструкција (*би* + л-форма) била застапена со 85% од сите ексцерпирани примери заедно: 84% во народниот говор и 86% во литературниот јазик. Кај другите две форми се забележува разлика во дистрибуцијата: формите со *сум, си, сте, се* биле застапени многу малку во народниот говор (само со 0,5%), а малку повеќе во литературниот јазик (со 13,5%), додека од формите со *ако/да* и сегашно време биле засведочени повеќе примери во народниот говор (15,5%), а сосема малку во литературниот јазик (само со 0,5%). Иако се ова постари податоци, јасно се покажува тенденцијата за унифицирање на формата на можниот начин во македонскиот јазик.

И самиот Хаусман вели дека формите во кои *би* се комбинира со *да*-конструкција се застарени и главно се среќаваат во народните песни (и тоа почесто воведени со *да* отколку со *ако*). За формите ‘*би сум* + л-форма’ тврди дека во литературата се јавуваат почесто, „што се чини како вештачко наметнување на една форма која се разликува од српскиот и од бугарскиот, ама која, според нашето сознание, не е прифатена во говорниот јазик“ (Hausman 1956: 27). Факт е дека оваа форма не е многу раширена во македонскиот јазик, но се чини дека Хаусман не е во право што се однесува на мотивацијата, затоа што во српскиот јазик (и во хрватскиот, покрај некои други словенски јазици) постојат такви форми, кои Храковски (Храковскиј 2009: 277) ги нарекува ‘минат кондиционал’ (Past Conditional)⁴ **Био бих дошао да сте ме звали.**, но во говорот се јавуваат и форми слични на сложените форми во македонскиот: **Када бих сам знао ријешити тај проблем, одавно бих то веќе учинил. Да су сутра избори за кога би сте гласали?**

Во нашиот ексцерпиран материјал од интерактивните интернет портали доминираат формите ‘*би* + л-форма’. Бројната и процентуалната застапеност на одделните комбинации е прикажана на Табела 2. Формите ‘*би сум* + л-форма’ воопшто не се среќаваат, веројатно поради тоа што оваа конструкција има формален, книшки призивок⁵.

Табела 2. Застапеност на различните конструкции со *би* во ексцерпираните примери

Форми	Кајгана	Црно-Бело	Вкупно	
<i>би</i> + л-форма	261	250	511	98,2%
<i>би сум</i> + л-форма	0	0	0	0%
<i>да би</i> + л-форма	1	1	2	0,4%
	1 (цел)	5 (цел)	6 (цел)	1, 2%
<i>ако би</i> + л-форма	1	0	1	0,2%
<i>ако/да би</i> + да-конструкција	0	0	0	0%
<i>да не би</i> + да-конструкција	0	0	0	0%
Вкупно	264	256	520	100%

⁴ Види и кај Жушич (Szucsich 2010: 398).

⁵ Според Конески К. (1999: 120) таа се јавува во литературни текстови.

Во комбинација со *да* и *ако* ‘*би* + л-форма’ поретко се среќава во потенцијално значење, но има неколку примери со целно значење. Формите во кои *би* се комбинира со ‘*да* + сегашно време’ не се појавија во ексцерпираниот материјал.

3. Значење и функционална оптовареност

За словенскиот кондиционал Храковски (Храковскиј 2009а: 278) забележува дека покрај прототипното значење да го изразува ставот на говорителот за можноста изразената ситуација да се оствари, тој во сите јазици има развиено и непрототипни значења со кои навлегува во сферата на императивот, како на пример молби, желби и совети. Тие вршат прагматички функции бидејќи се чувствуваат како поблаги и поучливи. Друго непрототипно значење на кондиционалот, кое е од посебен типолошки интерес, претставува употребата за изразување повторливи дејства, застапена во српско-хрватскиот и во долно лужичкиот (Храковскиј 2009б: 523).

Меѓутоа, познато е дека во балканските словенски јазици (бугарскиот и македонскиот) употребата на стариот словенски кондиционал е ограничена, бидејќи тој во говорниот јазик се заменува со конструкциите со *ќе* и со *да*, типични за балканските јазици. Иако во некои дијалекти се среќаваат само остатоци од словенскиот *би*-потенцијал (Асенова 2002: 228, Гајдова 2008⁶) не може да се каже дека исчезнал. „Во македонската писменост од 19 век, како и во денешниот македонски стандарден јазик, тој има зацврстена позиција.“ (Тополињска 2008: 51) Прифатен е еден општ став дека неговата употреба и во бугарскиот и во македонскиот има книшки призвук и стилска обоеност (Gołąb 1964: 201, Асенова 2002: 228, Конески К. 1999: 120⁷), но овие тврдења често не се поткрепени со податоци од современата јазична употреба. Наследениот словенски конди-

⁶ Во врска со употребата на *би* во условниот период Гајдова (2008: 201-210) утврдува дека такви конструкции се јавуваат во ограничен број дијалекти: (1) во реалниот условен период главно во аподозата во северните, северо-западните, охридско-струшките, кичевско-поречките, дримколско-голобрдските говори и во галичкиот и дебарскиот говор; (2) во иреалниот во аподозата во гостиварскиот, прилепско-битолските, делчевско-беровски и во северните говори, а во двете делреченици засведочени се во охридско-струшките, во северните, североисточните и во разлошкиот говор. Од ова се гледа дека, иако ограничено, *би* конструкциите се јавуваат скоро во сите дијалектни региони.

⁷ „Употребата на формите на можниот начин доаѓа во литературниот јазик како потреба за функционално диференцирање и стилско нијансирање на исказот, а се израсува, пред сè, како литературно влијание од другите словенски јазици.“ Конески К. (1999: 120)

ционал со *би* е во постојана конкуренција со балканските модели и определени негови функции се сосема заменети со новите конструкции. Меѓутоа, во некои сфери границите не се остри, а има контексти во кои *би*-потенцијалот не може да се замени со *ќе*-конструкција без промена на значењето (Kramer 1986: 125, кај Тополињска 2008: 52). И Хаусман (Hausman 1956: 52) доаѓа до сличен заклучок: „Со тоа потенцијалот е една посебна категорија којашто не е идентична со ниту една друга глаголска форма иако неговите функции често се преклопуваат со оние на другите форми. Значењето на не реално туку само евентуално можно извршување на едно глаголско дејство може во целост да се пренесе само со потенцијалот.“ Според тоа во современиот јазик тој има функции кои му обезбедуваат место во граматичкиот систем на македонскиот јазик.⁸ Крамер (Kramer 1986: 156) укажува на фактот дека во нејзината студија „се покажува дека позицијата на *би* во македонскиот модален систем е во состојба на превирање“ и таа забележува некои тенденции, од кои не сите би можеле да се потврдат сега. Според тоа, за сегашната состојба потребни се подетални студии на современ јазичен материјал и од стандардот и од дијалектите.

Описите на значењето на македонскиот можен начин во досегашната теориска литература упатуваат на фактот дека основното значење на словенскиот кондиционал е сè уште актуелно во употребата на *би*-потенцијалот во македонскиот јазик. Кај Лант (Lunt 1952: 100) ја наоѓаме следната дефиниција: „Општото значење на можниот начин е изразување потенцијално дејство: на настанот се гледа како можен или посакуван, но сè уште неостварен.“ Конески (1987: 500) дава слично објаснување за значењето на формите со *би*: „едно дејство се претполага како можно да се изврши“. Тој експлицитно укажува на фактот дека не се работи за глаголска форма која го лоцира настанот, туку за ставот на говорителот во однос на неговото остварување: „Притоа со овој начин не се укажува на времето, тој може да се однесува и на минатоста и на сегашноста и на идноста“ (ibid.). Во таа смисла Тополињска (2008: 52) истакнува дека конкуренцијата со формите со *ќе* доведува до „една динамична состојба со јасно изразена тенденција употребата на *би*-потенцијалот да се ограничи на изразување можни, но несигурни дејства проектирани во иднина“. Во таа смисла Гајдова (2002: 122) истакнува дека *би*-потенцијалот има „нагласена модална маркираност на можност/желба да се оствари/остварело посоченото дејство“, а во однос на временската рамка, „означува идна временска перспектива во однос на моментот на зборување или во однос

⁸ Истиот став го дели и Асенова (2002: 228) за бугарскиот.

на некој друг момент од временската оска, вклучувајќи и идност во однос на некој момент од минатото“. Ова е во согласност со заклучокот на Крамер (Kramer 1986: 115) донесен врз основа на прегледот на литературата: „*Би* е маркирано за хипотетичност, се употребува да изрази настани кои биле или се можни и посакувани, а кои не се оствариле. За разлика од дејствата изразени во *ќе*-конструкции, кои се прикажуваат како очекувани, проектирани настани, ... дејствата изразени во *би*-конструкции се маркирани по статус.“

Бидејќи конструкциите со *би* во македонскиот јазик се јавуваат во три различни форми, се поставува прашањето дали тие и функционално се разликуваат. Хаусман (Hausman 1956: 31) доаѓа до заклучок дека не се разликуваат и ги разгледува заедно. Може да се согласиме дека општото модално значење што *би* го внесува во конструкцијата е исто, т.е. дека се работи за став на говорителот кон можноста ситуацијата да се оствари. Сепак, функционалната дистрибуција на конструкциите со *л*-форма и на оние со *да*-конструкција *ќе* ги разгледаме одделно, бидејќи постојат разлики и во честотата на употреба и во значенските модални нијанси што се изразуваат со нив.

3.1. Функциите на формите ‘*би* + л-форма’ и ‘*би сум* + л-форма’

Конески (1987: 501-502) наведува три употреби на можниот начин, кои се чини се однесуваат главно на конструкцијата ‘*би* + л-форма’:

1. Во главната реченица во состав со подредена условна реченица: *Да може да прозборува, би рекло ...* (В. Иљоски)
2. Во подредена реченица каде што е искажан условот: *Кога би дошол порано ... би свршиле порано и би стигнал кај неа.* (К. Чашуле)
3. Надвор од состави со условни реченици, „да изразува можност на дејството без точно претставување на неговиот услов“.

Можниот начин не е обичен, и препораката на Конески е дека не треба да се употребува, во финални реченици со и без *за*: *Тој дојде во Скопје (за) да би се видел со мене.* Овие конструкции се обични во српско-хрватскиот (Szucsich 2010: 398), па нивната употреба се смета за српско влијание. Во современиот јазик ретко се среќаваат, главно во скопскиот колоквијален јазик: *... доволно е да се чуе тишината во саботното утро во поголемите градови да би сватиле дека повторно не лажат,*

(<http://utopija.mk/17102015-stanari-skopje-zgrada-burmasina/>), но има примери и во уметничката литература (види Конески К. 1990: 120-121).

Уште една функција на словенскиот кондиционал која не е карактеристична за македонските *би*-конструкции е итеративно-хабитуалната, функција што е во жива употреба во српско-хрватскиот: *Отац би ме водио у џамију сваког дана* (Szucsich 2010: 402). Вакви примери не се среќаваат во македонскиот јазик, бидејќи оваа функција сосема ја презеле *ке*-конструкциите, главно *ќе* + имперфект: *Кога одев кај дедо ми, тој ќе ме седнеше до него и ќе ми читаше приказни со саати*; и имперфектот: *Кога одев кај дедо ми, тој ме седнуваше до него и ми читаше приказни со саати*. Но Конески К. (1990: 121) забележува дека во литературата има примери, иако ретки, на употреба на можниот начин и во оваа функција.

Во нашиот материјал од интернет портали ‘*би* + л-форма’ се јавува трипати поретко во условниот период отколку во потенцијална функција надвор од условниот период, што се гледа јасно од податоците во Табела 3. Употреба на *би* во целни реченици најдовме и во нашиот корпус, но тие се застапени со многу мал процент, што укажува на фактот дека *би* не е обично во целни реченици. Со оглед на тоа што не најдовме примери со хабитуално значење, сметаме дека оваа употреба не заживеала во современиот стандард.

Табела 3. Застапеност на конструкциите ‘*би* + л-форма’ различни конструкции во ексцерпираниите примери

	Кајгана	Црно-бело	Вкупно	
Условни реченици	56	52	108	20,77%
Потенцијални надвор од условниот период	207	198	405	77,88%
Целни реченици	1	6	7	1,35%
Хабитуални	0	0	0	0 %
ВКУПНО	264	256	520	100%

Од ова произлегува дека за подобар увид во употребата на конструкцијата ‘*би* + л-форма’ во современиот македонски јазик треба да разгледаме како се користи во условните реченици и во какви функции се јавува со потенцијална семантика надвор од овие реченици. Притоа се поставуваат две важни прашања кои ги засегаат и двете употреби: временската рамка и релацијата со конкурентните конструкции. Во овој преглед ќе се осврнеме

на функциите на *би*-конструкциите во состави кои не градат условни реченици.⁹

3.1.1. Конструкциите ‘*би* + л-форма’ надвор од составот на условни реченици

Иако за можниот начин се смета дека е типична употребата како дел од условниот период, и во таа функција е најмногу испитуван, нашите податоци покажуваат дека тој почесто се појавува и во други синтаксички структури, како во самостојни реченици така и во различни зависни и независни сложени реченици. Притоа може да го изразува прототипното значење на потенцијално, хипотетичко дејство или состојба без експлицитно да се упатува на условот од кој зависи неговото остварување. Уште покарактеристично за овој тип на *би*-конструкции е тоа што се јавуваат со проширените значења на изразување желба (оптативни), намера, совет, молба, кои, особено во стандардниот јазик, добиваат функција на прагматичко дистанцирање. Детален преглед на употребата на можниот начин во вакви синтаксички структури, илустриран со многу примери од литературниот јазик наоѓаме кај Конески К. (1990: 114-120), кој прави споредба со конкурентните *ќе* конструкции и со состојбата во народниот јазик. Слична анализа наоѓаме во постарата студија на Хаусман (Hausman 1956: 32-53). Овој преглед се базира на тие два извора, чиешто резултати ги споредуваме со нашите ексцерпирани примери.

А. Хипотетичко значење

Надвор од условниот период, можниот начин се јавува често во основната функција на претпоставена, евентуална можност при што не изразува глаголско дејство коешто вистински се случува во сегашноста, минатото или иднината, туку со него само се потенцира можноста, дека едно дејство може или можело да се исполни.¹⁰

- (1) Изразот ‘*bogatye toni*’ **би се превел** со „полни мрежи“ ...
(Hausman 1956: 32)

⁹ Употребата на *би*-конструкциите во кондиционалните реченици ја разгледува Бужаровска во овој зборник.

¹⁰ Хаусман (Hausman 1956: 32) забележува дека „во литературниот јазик и во разговорниот потенцијалот далеку најчесто се јавува во оваа функција“ кога се користи надвор од условниот период, додека во народната поезија тоа е ретко.

(2) Ништо тука нема што **би било** за срамење ... (Конески 1978:501)

Со ова значење го наоѓаме можниот начин во некои сложени конструкции. Конески К. (1990) ги издвојува квалификативните релативни рестриктивни реченици (3), повеќе типови на прашални реченици (4) и декларативните со хипотетичка семантика (5). Се јавува и за изразување став во декларативни реченици со глаголите *мисли*, *верува* (6). Во сите тие синтаксички позиции среќаваме ‘*би* + л-форма’ и во нашите ексцерпирани примери.

(3) ... и секој час исчекувајќи да се случи некое големо чудо, што **би ги предупредило** неверните луѓе за да се вратат на правиот пат. (Конески К. 1990: 114)

(4) Да те прашам: **би учел** ли за судија? (116)

(5) Јас не знам што **би правел**, рече Илко. (115)

(6) Јас **би те познал** веднаш, мислам. (Hausman 1956: 37)

Во вакви контексти можниот начин може да се однесува на идна (4), сегашна (2) и мината ситуација (3). Без повеќе контекст не е сосема јасно за кој временски план се однесуваат примерите (1), (5) и (6). Крамер (1986: 114-115) ги исклучува од анализата минатите хипотетични надвор од условниот период, затоа што повеќето од нејзините информанти не ги прифаќале примерите како (7).

(7) Мислата ме гореше, решетките со раце **би ги искршил**.

Во нашиот корпус на примери доминира идна ориентација во однос на сегашниот момент, но има примери кои јасно се однесуваат на сегашни (8) или на минати (9) ситуации, па според тоа може да заклучиме дека тие не се исклучени, туку само се поретки. Самата природа на хипотетичноста налага најприродно овие конструкции да се поврзуваат со идни ситуации.

(8) А се **би дала** за сега да го имам, да го читам и да се смеам, ... (Ц-Б)

За тоа не **би знаела** да ти одговорам, но сигурно имала некокои свои причини штом го направила тоа. (Ц-Б)

(9) Девојката е пронајдена гола и во затворен резервоар, што веднаш ја предизвикува логиката да се запрашаме зошто **би се соблекла** гола. (Ц-Б)

Освен тоа **би оставиле** некаков траг на движење, сепак се работело за скоро 3.000 луѓе. (Ц-Б)

Често можниот начин се јавува да изрази претпоставка за последица од, или реакција на некоја ситуација која не е прикажана во условна реченица

туку е изразена со некоја поинаква конструкција, лексичка или синтаксичка. Постојат многу можности, но често условната семантика е импликувана преку адверсативна реченица (10), споредбена конструкција (11), негативен израз (12), прашална реченица (13) и други. Во такви состави ги среќаваме овие *би*-конструкции и во примерите од интернет порталите (примерите под б.).

- (10) а. Тој **би решил/решавал**, ама не знае како. (Lunt 1952:101)
б. И најголемите атеисти се верници, инаку не **би биле** атеисти. (Ц-Б)
- (11) а. Јас поарно од вас **би се одродила**, отколку со неа да се засватам. (Hausman 1956: 38)
б. Мразам бош муабети, **попрво** би седел во тишина отколку да правам муабет за времето денес. (Ц-Б)
- (12) а. Каков **би изгледал** Крлежа без својата Хрватска. (46)
б. Без нив мислам поубаво **би изгледал**, но тоа не е проблем тие лесно може да елиминираат. (К)
- (13) а. Е, зар **би го сторил** ти тоа? (46)
б. А зошто едно конфронтирање на директори **би вознемирувало** министри или претседатели на партии? (К)

Во (10а) и (11а) претпоставката се однесува на иднината, но во (12а), бидејќи се работи за личност од минатото, секако дека и претпоставката треба да биде за минатото. Сепак, можниот начин може да асоцира и претпоставка за сегашноста (како сега би го перцепирале Крлежа). Се чини дека ако говорителот сака да се осврне на минатото попрво ќе употреби *ке*-конструкција: *Каков ќе изгледаше Крлежа ...* Кај можниот начин не е битна временската рамка.

Б. Желба

Оптативната функција, за изразување клетви и благослови, е една од повеќезастапените функции на можниот начин во некои народни говори¹¹: *Да би куришум те удрил! Да би волци те јале!* (Конески 1987: 500). Тоа е забележано кај сите автори што ги испитувале овие конструкции во македонскиот јазик. Засведочени се и примери од народните умотворби (14).

¹¹ Според Лаброска, лична комуникација, тоа е жив и продуктивен модел во кичевскиот говор.

- (14) Ох да **би** Господ ве **судил** деца, им рекол, што ме отепавте на правина! „Силјан штркот“ од Марко Цепенков (1900)
<http://www.makedonski.info/literature/search/bi>

Во стандардниот јазик можниот начин се јавува во реченици со експресивно-желбена нијанса, каде што условот е импликуван во контекстот (15).

- (15) Кога **би можел** да заспијам? Кога **би имал** пушка, ех! (Конески К. 1990: 115)

Во нашите примери често желбата се изразува експлицитно со глаголот *сака* (16), а поретко имплицитно (17), каде што се преклопува со намера или со експресивна нијанса (18).

- (16) По можност, **би сакала** да постирате и фотографии од ваши сплетени дела. (К)
(17) а. Ана, малку каснам, ама сепак **би те прашал**: за холестеролот што ти рече матичниот?
б. Не **би носела** ни венчаница туку некое поскромно фустанче. (К)
(18) Ех, кога само **би можела** да го избегнам тој поглед барем еднаш. (Ц-Б)
... а како **би изела** сега еден хот-дог или од палачинките на вујна ми. (Ц-Б)

Желбите изразени со ‘*би* + л-форма’ се однесуваат на сегашноста или на идно проектирани или омнитемпорални настани, но не најдовме за минати ситуации.

В. Прагматичка функција

Во стандардниот јазик можниот начин ја ублажува категоричноста на исказот, па затоа се користи како прагматичка стратегија за „заштита на лицето“ (face-saving strategy) (Кусевска 2012). Хаусман (Hausman 1956: 34-36) правилно забележува дека „притоа исказот се прикажува како можен иако неговата содржина јасно покажува дека е сигурен“, како во примерите (19) и (20). Според него, ова е една од типично новите употреби на потенцијалот и служи за некој исказ да се изрази особено скромно и учтиво.

- (19) Несомнено таа (реченица) **би гласела** подобро во ваков вид.
(20) Секако **би ви бил** многу благодарен.

Овде спаѓаат и некои изрази со кои се воведува главниот предмет на мислата (Конески К. 1990: 117): *би ви дал еден совет ..., јас (не) би рекол/рекла..., кој би рекол ..., би било добро да ..., не би штетело ако ...*. Се смета дека овие изрази се навлезени по литературен пат и станале карактеристични за разговорниот јазик од повисок стил во првите децении од стандардизацијата на македонскиот јазик. Конески К. забележува дека замената со *ќе*-конструкции во некои од овие изрази не е можна (**јас (не) ќе речам/речев; *кој ќе рече/речеше*), додека во други го прави изразот покатегоричен, што може да се сфати како грубост и/или наметнување (16a).

(16a) Несомнено таа (реченица) **ќе гласи** подобро во ваков вид.

Со ваква семантика можниот начин особено често се појавува со глаголи кои веќе имаат модално значење, како *може, сака, треба, смее*. Овие глаголи се јавуваат како ублажувачи во говорните чинови за замолување, совет, извинување и слично, па со можниот начин се добива уште еден повисок степен на смекнување. Тие се користат и како стратегија за ненаметнување (21 и 22).

(21) **Би требало** добро да размислиш што ќе правиш понатаму.

(22) **Би можела** да му помогнеш на Марко.

Хаусман (Hausman 1956: 36) забележува дека „во оваа функција потенцијалот се шири како стилско средство на интелигенцијата“. Интересно е да се испита каква е дистрибуцијата на овие потенцијални конструкции сега и во каква релација се тие со немаркираните искази, како што се сегашното време и имперфектот и со *ќе*-конструкциите. Хаусман (Hausman 1956: 35) доаѓа до заклучок дека во народниот говор оваа функција се изразува со глаголско време (23б. и 23в.). Според нашето чувство и ‘*ќе* + сегашно време’ (*ќе* + имперфект’ за минато време) е еден повисок степен на учтивост и подеднакво се користи во стандардот.

(23) а. **Би ве молел** да ми објасните.

б. **Ве молам** да ми објасните.

в. **Ќе ве молам** да ми кажете.

Во нашите примери од интернет порталите, ‘*би* + л-форма’ се јавува често во функциите барање и давање совет, предлог или сугестија. Притоа среќаваме експлицитни изрази, кои сами по себе, без *би* може да ја вршат функцијата (пример 24 и 25), но има и имплицитни деонтички функции во кои *би* има пресудна улога за изразување на чинот (пример 26-28).

- (24) а. **Би требало** малку да се запознаеш и со другите за да не треснуваш глупости како пред малку, ако не за повеќе. (Ц-Б)
б. **Треба** малку да се запознаеш и со другите ...
- (25) а. За кристалите само **би ти препорачал** да внесуваш повеќе течности. (К)
б. За кристалите само **ти препорачувам** ...
- (26) а. Јас прво **би елиминирал** рак да не те плашам, па нареден чекор надвор од Скопје, у село некое време и ќе видите подобрување. (К)
б. Јас прво **ќе елиминирам** рак, да не те плашам, па ...
- (27) а. Па **би ја прашала** девојката што ја поставила темата....зашто воопшто ја отворила темава. (Ц-Б)
б. ??**Ја прашувам/Ќе ја прашам** девојката што ја поставила темата ...
- (28) а. **Би ја пофалил** администрацијата за испробување на повеќе начини да го смени текот на форумот. (Ц-Б)
б. ??**Ја пофалувам/Ќе ја пофалам** администрацијата ...

Во првите, *би* е дополнителен маркер за функцијата, и со глаголско време намерата на говорителот е јасна, но звучи директно и фамилијарно. Тука *би* има само прагматичка функција на учтивост. Покрај модалните глаголи (најчесто *треба, сака, може*) и перформативните глаголи (*советува, препорачува, предлага* и сл.) може да се сретнат изрази од типот *би било (по)добро/најдобро, би бил,-а благодарен,-на* и други, меѓу кои и некои од изразите од Конески К. (1990: 117), цитирани погоре. Во вторите, конструкцијата со *би* е носител на функцијата и замената со друга форма доведува до помала или поголема промена во значењето. Во (26б.) идното време изразува сигурност од страна на говорителот, така што активноста му се припишува нему, а не на второто лице (соговорникот), како што се подразбира со *би*-конструкцијата во (26а.), т.е. се препорачува соговорникот да го изврши дејството. Во (27а.) и (28а.), со конструкциите со *би* се изразува учтива намера, па глаголот *сака* се подразбира.

3.1.2. За функциите на формите со *сум*

Според Конески (1978: 499) конструкцијата во која *би* се комбинира со глаголот *сум* се користи во самостојни изрази со значење на укор за некоја работа што не се извршила: *Би си го чувала!* (Требало да го чуваш, кој ти е крив.) *Би сте му кажале!* (Па тогаш зошто не му кажавте?). Оваа функција денес е главно непозната за пошироката македонска јазична средина. Тоа се потврдува и со реакцијата на информантите кои ги консултирала

Крамер во 1980те. Повеќето не ја прифаќале оваа конструкција со значење на укор и ја заменуваат или со модален глагол (*Требаше да му кажеш*) или со *да* + имперфект (*Да му кажеше*). Крамер (Kramer 1986: 128) заклучува дека најважната функција на *би* во ваквите конструкции е да изрази идно дејство чија реализација се претставува како хипотетички можна.¹² Конески К. (1990: 120) забележува дека сложените форми се користат и во потенцијално значење кај некои автори (Д. Солев, В. Малески, Д. Митрев), но не објаснува дали тие се разликуваат по значење од простите форми со ‘*би* + л-форма’.

Во нашиот корпус на примери од порталите не сретнавме сложени форми со ‘*би сум* + л-форма’, но тие се јавуваат повремено во современиот стандард, и во пишаниот и во говорниот, како во условни реченици, така и во структури надвор од нив, без некоја поголема разлика во значењето. Примерите (29) – (31) се од современи текстови на интернет и сметаме дека тие го прикажуваат ставот на говорителот/авторот за потенцијалноста на дејството, исто како и простата форма.

- (29) Поголем хорор од мене нема, па така мислам дека најдобро **би сум** се вклопила во тој жанр.
www.top.mk/voting_comments.php?gallup=118
- (30) Книгата е единствена светост од која не **би сум** се одрекол.
www.delcevo.org.mk/.../interwiev-ekrem-macic.html?..
- (31) Од почит и благодарност кон Борусија никогаш не **би сме** направиле такво нешто. www.sportski.mk/gundogan-progovori-za-eventualni...

3.2. За функциите на формите со *би* + *да*-конструкција

Во описите на можниот начин се спомнуваат форми во кои наследениот словенски формант *би* се комбинира со *да*-конструкцијата, која исто така претставува средство за изразување на нефактивност во македонскиот јазик. Веројатно тие структури претставуваат различни фази од развојот во кои старата и новата конструкција се комбинирале.¹³ Веројатно поради тоа

¹² Таа го прифаќа тврдењето на Голуб (Gołub 1964a:36) дека *би* во литературниот македонски јазик не се користи во опсативна функција, туку е карактеристика на некои дијалекти.

¹³ Хаусман (Hausman 1956: 22) смета дека веројатно се работи за комбинација меѓу „да не би дошол“ и „да не дојде“, коишто може да имаат исто значење, а со *би* модалното значење станува јасно. Така настануваат формите *да не би да дојде* и *да не би дојде*.

се појавуваат различни форми, бидејќи, како што забележува Хаусман (Hausman 1956: 20) тие се главно непродуктивни, се јавуваат во народната поезија и во дијалектите. Може да се издвојат три функции:

1. во условни реченици во комбинација со *ако*: ... **ако би** некое дрво да *развије*, *големо зимо ќе има* (Конески 1987: 502);
2. за претпоставка или очекување во прашања со *да не*: ... *едно село што се вика Кушкундалево, да не би се наоѓа во оваа пустелија* (Конески 1987: 500); и
3. за желби и клетви со и без негативниот маркер: *И Господ знае само колку трае заљубеноста. Да би да потрае долго, како во себе, така во другиот, во цветот, во светот, во видливото и невидливото...*
<http://www.reper.net.mk/2015/09/17/ciao-amore/>

Во овие конструкции модалната честичка *би* се слепува со други честички и гради со нив сложена форма со сопствена сложена семантика. Тоа е особено изразено во комбинациите со негативната честичка за еден вид на поларитетно прашање (*да не*), каде што маркерот *не* нема негативна семантика.¹⁴ Кога негативниот маркер стои пред глаголот: *да би да не дојде*, негативната партикула го негира глаголот и изразува желба (деонтичка модалност), а не претпоставка (емистемска модалност). Во ваква форма по дијалектите и во народната поезија може да се сретнат клетви и благослови или желби: *Да би да дојдеш*. 'Кога само би дошол' (Hausman 1956: 23).

Во современи текстови, '*би + да-конструкција*' се јавува најчесто во комбинација со *не* со епистемско значење и тоа најчесто во новинарски текстови со цел да се добие комичен или циничен призвук, како во примерите (32) и (33). Се чини дека оваа форма се обновува во оваа функција со специфична стилска маркираност.

- (32) Шкотите изненадија, **да не би да** изненадат и Македонците?
grid.mk/.../shkotite-iznenadija-da-ne-bi-da-iznenadat-i...
- (33) Оти, сè некоја јанса ме јаде, **да не би да** сме премногу искрени, да не речам наивни, ...
(Дневник, сабота, 18 март 2006)

И овде, како и кај конструкциите '*да не + глагол*' се работи за слевање на партикулите во една скаменета форма (*да не би*) со специфично значење,

¹⁴ За особините на прашањата со *да не* види повеќе во Бужаровска и Митковска (2015: 35-44).

во која негацијата во партикулата *не* е сосема изгубена, а целиот состав изразува некоја специфична модална нијанса. Во описот на бугарските конструкции од овој тип Иванова (2014)¹⁵ тврди дека тие главно изразуваат апрехенсивно значење, односно некаква nelaгодност во однос на несакана ситуација која се претпоставува дека може да настане. Иако малку на број, македонските примери што ги најдовме укажуваат на слично значење. Епистемската нијанса на несигурност е засилена со стрепење за она што можеби е или ќе настане, бидејќи се работи за непожелна ситуација.

Оптимистичката конструкција не е веќе во жива употреба во современиот јазик, дури ни во дијалектите. Главно се користи *да*-конструкција, а *би* се јавува многу ретко, и тогаш има цел да создаде некаква архаична, религиозна или романтична атмосфера.

(34) После документарецов на Кјубрик **да би да** се сотри фамилијата на Кенеди до трето колело. <https://twitter.com/SimOONaDz>

Во архаични и поетски текстови, се користат вакви конструкции и со целно значење (35 и 36). Се јавуваат и во пример од литературата (37). Апрухенсивното значење и овде се чувствува во составите со *не* (35 и 37).

(35) При проодувањето на малечкото се изведувал обичај „сечење на стравот- детето се изнесува на улица, од две поголеми од него деца, кои го држат малечкото **да не би да падне** и го товарат со прачкички.

(36) ... плисни си на очите две-три рци вода, **да би да се освежиш**
<http://forum.femina.mk/threads/>

(37) Се огледа наоколу **да не би да** го види некој и незабележано го помести каменот така да штицата сега се држеше само со еден крај.
„Бегалци“ од Јован Бошковски (1949)
<http://www.makedonski.info/literature/search/>

4. Заклучни забелешки

Од овој преглед може да се заклучи дека можниот начин во современиот македонски јазик се користи во конструкции надвор од условниот период и има свое место во современиот македонски јазик. Јасно е дека се гене-

¹⁵ Бугарската конструкција има многу поширок функционален опсег и поголема зачестеност во употребата.

рализира формата ‘би + л-форма’, додека составите со *да*-конструкција имаат многу ограничена дистрибуција. Од друга страна, функционалниот опсег се ограничува на изразување статус, што природно доведува до проширување во прагматичките функции.

Временска рамка

Видовме дека општа карактеристика на словенскиот кондиционал е да не посочува на некое реално време на настанот, а истото го тврди и Конески за македонските конструкции. Сепак, не е подеднакво обична употребата на иден, сегашен и минат план, а вообичаеноста може да се разликува и во зависност од употребата. Во конструкции надвор од условниот период конструкциите со ‘би + л-форма’ најчесто се користат за идни ситуации, поретко за сегашни или омнитемпорални, додека за минати ситуации е сосема ретко. Крамер (Kramer 1986: 118) заклучува дека најважната функција на *би* во ваквите конструкции е да изрази идно дејство чија реализација се претставува како хипотетички возможна. Во својата анализа таа не ги зема предвид *би* конструкциите за изразување минати ситуации. Ова решение го објаснува со следните факти: прво, се потпира на тврдењето на Голомб (Gołab 1964a: 36) дека минатиот можен начин ретко се појавува и дека наполно се поклопува по значење со формите со *ќе*; друго, ставот на нејзините информанти, родени говорители на македонскиот јазик, во однос на прифатливоста на овој тип употреба не бил уедначен (Kramer 1986: 129). Како што покажавме, во многу случаи не може со сигурност да се каже дека ‘би + л-форма’ се однесува на минатото иако се работи за настан лоциран во минатото, но не треба наполно да се негира дека *би* може да се појави во такви контексти. Треба сепак да се испита под кои услови се појавува и која е честотата на појавување.

Замена со други конструкции

Покажавме дека функциите во кои се употребува можниот начин во разгледуваните конструкции во повеќето случаи може да се изразат и со глаголски времиња, главно тие со *ќе* (потенцијална и прагматичка функција), *да*-конструкција (оптативни функции) и сегашно време (за сегашен потенцијал) и модалните глаголи (во прагматичка функција). Авторите кои ги испитувале македонските *би*-конструкции редовно се осврнуваат и на нивната релација со конкурентните конструкции, најчесто со формите со *ќе*. Една продлабочена анализа и сумирање на ставовите на претходните автори наоѓаме кај Крамер (Kramer 1986). Таа тврди дека изборот на *би* го покажува ставот на говорителот дека настанот, иаковозможен, е помалку

веројатно да се обистини од соодветната *ке*-конструкција. „Иако и *ке* и *би* може да изразуваат дејства што следат по моментот на зборување па затоа се онтолошки нереални, со употребата на *би* се изразува ставот на говорителот дека дејството е помалку веројатно.“ (Kramer 1986: 118) Според тоа во овој контекст *ке* и *би* не се заменливи бидејќи *ке* изразува очекуваност, а *би* хипотетичност. Постои битна разлика меѓу исказите *Мислам дека ќе дојде* и *Мислам дека би дошол*: првата го прикажува настанот како претскажување, додека втората како претпоставка што упатува на субјективен услов.

На ова прашање особено се обрнува внимание во бугарската лингвистика, каде што традиционално се смета дека балканскиот тип „ги прикажува дејствата како зависни само од некои надворешни фактори, додека *би* конструкциите упатуваат на дополнителна зависност од решението на агентот“ (Lindstedt 2010: 414). Во врска со тоа, Ницолова (2008: 397) тврди дека аналитичкиот можнен начин во бугарскиот јазик „најчесто се јавува со глаголи кои означуваат контролирано дејство, т.е. дејство коешто актерот (лице) свесно и намерно го избира од повеќе алтернативи во определена ситуација и е спремен да го реализира“. Затоа глаголи кои означуваат неконтролирано дејство (како *съмва* ‘осамнува’, *мръква* ‘се стемнува’) не се употребуваат во можен начин. Процеси во кои субјектот е лице означуваат намерност: *Ти би се разболеал, за да не учестваш в проекта*. ‘**Ти би се разболел** за да не учествуваш бо проектот’. Во други случаи кога не постои субјект лице се смета дека се изразува ставот на говорителот. Вакви тврдења не најдовме за употребата на *би* во македонскиот јазик, но веројатно овој принцип е помалку приситен во македонската конструкција, што би можело да биде потврда за ставот на Хакинг (Hacking 1999: 422) дека *би* е во поголем степен граматикализирано во македонскиот, отколку во бугарскиот јазик.

Во врска со релациите на *би* со конкурентните форми е и степенот на прагматичка дистанца што ја изразува. Употребата на овие конструкции во говорните чинови, нивната прагматичка функција и улогата на *би* во стилските и социолингвистичките раслојувања на современиот стандарден јазик, како и регионалната дистрибуција не се доволно испитани.

Користена литература

- Асенова, Петя (2002). *Балканско езикознание: Основни проблеми на балканскиот јазиков сџюз*. Велико Търново: Фабер.
- Бужаровска, Елени, Лилјана Митковска (2015) Негираните независни да-конструкции. Во: Тополињска, Зузана (уредник) *Субјунктив: со посебен осврт на македонските да-конструкции*. Скопје: МАНУ, 23-46.
- Гајдова, Убавка (2008) *Условниот период во дијалектите на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Гајдова, Убавка (2002) Модалност: граматикализација во македонскиот глаголски систем. *Славистички студии* бр. 10, 119-127.
- Иванова, Јурјевна Елена (2014) Апрехенсив в руском и болгарском языках *Studi Slavistici XI*, 143-168
- Конески, Блаже (1986). *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Блаже (1987). *Грамматика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Кирил 1990 За односот на глаголските конструкции со *ќе* и можниот начин. Во Конески, Кирил. *За македонскиот глагол*. Скопје: Детска радост.
- Кусевска, Марија 2012 „За поимот лице во прагматиката.“ *Годишен зборник* Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, 157-166.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана (1997) *Сврзувачки средства во македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост
- Ницолова, Руселина (2008). *Българска граматика. Морфология*. София: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Тополињска, Зузана (2008). *Полски-Македонски граматичка конфронтација. Развитие на граматичките категории* (8). Скопје: МАНУ.
- Hacking, Jane F. 1998. *Coding the Hypothetical: A Comparative Typology of Russian and Macedonian Conditionals*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Hacking, Jane F. 1999. Grammaticalization Theory and the Particle *bi/by* in Bulgarian, Macedonian and Russian. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* Vol. 41, No. 3/4 (September-December 1999), 415-430.

-
- Hausman, Klaus 1956 *Der Potential im Mazedonischen*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Georg August Universität zu Göttingen, Göttingen.
- Kempgen, Sebastian, Peter Kosta, Tilman Berger, Karl Gutschmidt (eds) (2009) *Die slavischen Sprachen: Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung; The Slavic languages: an international handbook of their structure, their history and their investigation*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co.
- Kramer, C.E. (1986). *Analytic Modality in Macedonian*. Munich: Verlag Otto Sagner.
- Lindstedt, Jouko. 2010. Mood in Bulgarian and Macedonian. Rothstein, Björn & Rolf Thieroff (eds.). *Mood in the Languages of Europe*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 409-421.
- Lunt, Horace (1952) *A Grammar of the Macedonian Literary Language*. Skopje
- Palmer, Frank (2001) *Mood and Modality*. Cambridge University Press
- Szucsich, Luka (2010) Mood in Bosnian, Croatian and Serbian. Rothstein, Björn & Rolf Thieroff (eds.). *Mood in the Languages of Europe*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 394-408.
- Van Olmen, Daniël & Johan van der Auwera (2014) Mood and modality in Standard Average European. Jan Nuyts and Johan Van Der Auwera (Eds) *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Oxford University Press.
- Xrakovskij, Viktor S. 2009a 23. The Conditional / Der Konditional. Kempgen et al. 2009, 275-281.
- Xrakovskij, Viktor S. 2009b 37. The Conjunctive (Conditional) / Der Konjunktiv (Konditional). Kempgen et al. 2009, 520-525.

Summary

THE POTENTIAL MOOD OUTSIDE THE CONDITIONAL SENTENCES IN CONTEMPORARY MACEDONIAN

This paper discusses the status of the inherited Slavic *bi*-construction and its position in the modal system of contemporary Macedonian. It focuses more specifically on its uses outside the conditional sentences, both in independent clauses and in complex sentences. The author presents an overview of the most important previous works on *bi*-constructions in Macedonian weighing the theoretical claims against the findings based on examples excerpted from recent

internet blogs and chat rooms. The most common types of constructions in which the potential mood formant *bi* occurs are presented as regards their structural and functional properties, with an aim to highlight the current tendencies in contemporary Macedonian. The overview leads to the conclusion that the form of *bi* + I-form of the verb is by far the most common construction and that the combinations with the *da*-construction are rare. The basic function of the former to express status leads to its expansion in pragmatic use. The latter are used for expressing epistemic modality.

Ангелина Панчевска
ИЦАЈ, МАНУ – Скопје
angelina@manu.edu.mk

Соња Миленковска
ИЦАЈ, МАНУ – Скопје
sonjam@manu.edu.mk

**Би-конструкции во и надвор од условен период
(македонски ~ полски)**

0. Формите на можниот начин (*би* + *л*-формата на глаголот) означуваат дејство коешто е возможно, пожелно, потенцијално. Според Конески, ова значење на формите со *би* се состои во тоа што „едно дејство се претполага како можно да се изврши, при што со овој начин не се укажува на времето, може да се однесува и на минатоста и на сегашноста и на иднината. Времето на кое се однесува се дознава од подредената реченица или од ситуацијата“ (Конески, 1967: 500). Станува збор за модално маркиран начин за пренесување на нефактивна информација,¹ односно информација за настани, дејства кои сè уште се во замислите, плановите, намерите на говорникот и кои хипотетички се остварливи. Од причина што планираните, замислените, посакуваните дејства или настани најчесто се насочени кон иднина, како појдовна точка во статијата се зема тезата на Тополињска, дека постои „јасно изразена тенденција употребата на *би*-потенцијалот да се ограничи на изразување можни, но несигурни дејства проектирани во иднина“ (Тополињска, 2008: 52).

Можниот начин се среќава во главната реченица во состав со подредена условна, и во подредена реченица преку која е искажан условот, но и надвор од ваква врска со условна реченица. Повикувајќи се на Хаусман, Голџб пишува дека ги разликува следните функции на потенцијалот (Goląb, 1964: 28):

¹ Опозицијата +/- *фактивност* ја воведува З. Тополињска во организацијата на модалната информација. Се однесува на тоа дали информацијата пренесувана во пораката се однесува на факти (реални актуелни или минати настани) или нефакти (замислите, плановите, желбите ... на авторот на пораката). Исто така, смета дека на категоријата *фактивност* треба да ѝ се даде предност пред категоријата *време*, т.е. најпрво треба да се одвојат нефактивните од фактивни глаголски парадигми и потоа одвоено во однос на двете групи може да стане збор за темпоралната карактеристика на настаните за кои станува збор. (Тополињска, 2008: 41, 54).

- а. за изразување на евентуална можност (независно од времето)
- б. нереален условен период
- в. за изразување на желби.

Во оваа статија ќе бидат разгледани посочените три функции на потенцијалот. Целта е да се види каква е македонската и паралелно полската реализација на овие типови на употреба на *би-конструкциите*, но и да се види дали и до кој степен *би-конструкциите* се временски маркирани.

1. Во овој дел во фокусот на интерес се *би-конструкции* коишто се надвор од условен период, односно изразуваат можност за извршување на дејството без експлицитно претставување на условот од којшто зависи исполнувањето на дејството. Во тие рамки се вклучени *би-конструкциите* чијашто функција е да изразуваат евентуална можност за извршување на дејството (независно од времето), а земени се предвид и *би-конструкциите* коишто се употребуваат за изразување на желба и учтив однос кон соговорникот.

1.1. *Би-конструкции* надвор од условен период коишто изразуваат дејства за кои постои можност да се исполнат, а поделени според тоа дали се однесуваат на можни дејства во минатото, сегашноста или иднината.

1.1.1. *Би-конструкции* коишто изразуваат дејства, настани со потенцијал да се извршат во иднина.

Ваквиот судир би можел да резултира со процеп во просторот и времето, да ја прати временската машина во секундарна димензија или уште полошо, во секундарна димензија која целосно се состои од антиматерија.

Takie zderzenie mogłoby spowodować wyrwę w przestrzeni i w czasie, mogłoby wysłać maszynę czasu w inny wymiar, czy – co gorsze – w wymiar złożony kompletnie z antymaterii.

*Има милион начини на коишто би можело да дојде до ова.
Są miliony sposobów / dróg, jak mogłoby dojść do tego.*

*Можеби еден ден би успеал да отидам таму, имам уште време.
Może pewnego dnia udałoby mi się tam pojsć.*

Би му кажала дека го сакам повеќе од сè и сакам да сум секогаш со него.

Powiedziałabym mu, że kocham go nad wszystko i chcę być zawsze z nim.

„Мислам дека Исус **би** ги поддржал истополовите бракови, но тоа е мое лично верување“, изјави Џими Картер во едно интервју.

Myślę, że Jezus wspierałby małżeństwa homoseksualne...

Но, луѓето **би** требало да бидат слободни да појдат во суд или во некоја друга црква и таму да ја извршат церемонијата“, додаде Картер.

Ale ludzie powinni by móc pójść do sądu, albo do innego kościoła i tam odprawić ceremonię, dodał Carter.

Вицепремиерот и министер за одбрана на Полска, Томаш Шимониак смета дека **би** било добро Македонија и Црна Гора да добијат покана за членство во НАТО на следниот самит што во 2016 година ќе се одржи во Варшава.

Wicepremier i minister obrony Polski, Tomasz Szymoniak jest zdania, że byłoby dobrze, gdyby Macedonia i Czarnagóra zostały przyjęte do NATO na kolejnym szczycie, który ma się odbyć w Warszawie w 2016 roku.

Би можеле да ги исправите историските грешки, да станете милионер, да станете најдобриот и најточниот историчар знаејќи што точно се случило во минатото.

Mógłby pan naprawić błędy historyczne, mógłby pan zostać milionerem, mógłby pan zostać najlepszym i najbardziej wiarygodnym historykiem wiedząc, co się naprawdę zdarzyło w przeszłości.

Во последните два примера на површината се назира условот за исполнување на дејството, но не е толку експлицитно изразен. На пр.: ...**би** било добро (ако) Македонија и Црна Гора (да) добијат покана за членство во НАТО..., така што и полската варијанта на примерот е со сврзникот *gdyby*; или пак: **Би** можеле да ги исправите историските грешки... (ако знаете) знаејќи што точно се случило во минатото.

Во повеќето примери полската реализација е како и во македонскиот, т.е. *by* врзано за л-формата, додека во два примера како варијанта на **би** требало се појавува *powinnyby* или *powinni* со значење на внатрешна должност, потреба да се изврши дејството, секако во иднина.

1.1.2. *Би-конструкции* коишто се однесуваат на дејства, настани потенцијално извршени во минатото.

Би требало да има нешто зготвено во кујната.
W kuchni powinno coś być przygotowane.

Ана *би* требало да ги има собрано примерите.
Anna powinna mieć zebrane przykłady.

Петар *би* требало досега да е вратен.
Piotr powinien być już być z powrotem.

Бебето *би* требало веќе да проодело.
Dziecko chyba już zaczęło chodzić.

Исто така од овие линкови може да го симнете софтверот којшто *би* требало веќе да е инсталиран на Вашиот компјутер.

...z tych linków możecie także przejść softwer, który powinien być już zainstalowany w waszym komputerze.

Сите пронајдени македонски примери се со *би* требало, додека полската варијанта скоро насекаде е *powin(-ien/-na/-o/-y/-i)* и ретко во комбинација со *by*. Сметам дека има разлика во значењата со кои тие се употребуваат во овој контекст. Полската варијанта сигнализира порадикална должност, потреба дејството да е извршено во минатото. Македонската варијанта е поблага во тој поглед (што не е случај ако е *Треба да има нешто зготвено во кујната*), а присуството на *би* освен што сигнализира веројатност, претпоставка дека дејството е извршено во минатото, сигнализира и несигурност кај говорителот и негово оградување од одговорност за вистинитоста на информацијата што ја пренесува.

1.1.3. *Би-конструкции* коишто се однесуваат на можни дејства, настани во сегашноста.

Пронајдените примери се прилично дискутабилни бидејќи може да имаат повеќе толкувања во однос на времето на кое се однесуваат.

Тоа *би* требало да биде таа приказна.
To by powinna być ta opowieść.

Првата парафраза би била дека 'Тоа е таа приказна' или 'Отприлика тоа е тоа што го бараме/баравме'.. однесувајќи се на сегашноста, но може да се

парафразира и како ‘Таа приказна ќе ти донесе слава’ и сл. упатувајќи на настан што би се случил во иднина.

Другиот човек би можело да е татко му.

Ten drugi człowiek mógłby być jego ojcem.

Овде парафразата би била ‘Другиот човек (најверојатно) му е татко’.

1.2. *Би-конструкции* коишто изразуваат желба или учтив однос кон соговорникот.

1.2.1. Во примерите што следуваат се работи за „независна употреба на *би* со *verba desiderandi* за изразување на скромна или учтива желба” (Kramer, 1986: 117). Во вакви контексти на употреба значењето ‘желба’ е содржано во надредениот глагол, а не како резултат на *би* партикулата. Се работи за идиоматско обраќање и во македонскиот и во полскиот јазик: *би сакал/-а*, т.е. *chciał(a)był*.

Би сакал да се договориме и да биде тоа сериозна работа.

Chciałbym, żebyśmy się porozumieli i żeby to była poważna sprawa.

Би сакал да помогнам затоа што и мојот приватен живот и бизнис се поврзани со Македонија“, изјави Ренато Вугринец.

Chciałbym pomóc, bo i moje życie prywatne i mój biznes są związane z Macedonią, powiedział R.W.

Би сакал да истакнам дека претседателот итотуку ја најави отвореноста на Самитот во Варшава за нови членки и за нашите досегашни партнери.

Chciałbym podkreślić, że przewodniczący właśnie zapowiedział otwartość warszawskiego szczytu na nowych członków i naszych dotychczasowych przyjaciół.

Иднинската проекција на дејствата, настаните во примерите може да биде сигнализирани и без партикулата *би*, односно само со значењето на глаголот *сака/chcieć*.

1.2.2. И овде станува збор за факултативна употреба на партикулата *би* со глаголите *сака, може / chcieć, móc* и сл. за изразување на учтивост, односно „омекнување” на одредено барање, наредба, наложување при обраќање на соговорникот.

Дали **би** сакале да се поместите малку?

Czy mógłby pan trochę się przesunąć?

Учтива варијанта на барањето: *Поместете се малку.*

Би сакале ли да ја отворите вратата?

Czy mógłby pan otworzyć drzwi?

Учтива варијанта на наредбата: *Отворете ја вратата!*

Би можеле ли да дојдете во мојот кабинет?

Czy mogłaby pani przyjść do mojego gabinetu?

Учтива варијанта на барањето: *Дојдете во мојот кабинет.*

1.3. Од анализираните македонски и полски примери со *би-конструкции* надвор од условен период, може да се заклучи дека:

- во голема мера доминираат оние коишто се однесуваат на дејства што треба да се извршат во иднина. Со тоа се потврдува почетната теза дека постои тенденција употребата на *би*-потенцијалот да се ограничи на изразување можни, но несигурни дејства проектирани во иднина. Во ваква употреба кај полските варијанти скоро редовно се појавува *by* врзано за *л*-формата.
- поретки се примерите со *би-конструкции* коишто се однесуваат на минатото. Македонската реализација редовно е со *би требало*, додека полската скоро редовно со *powin(-ien/-na/-no/-ny/-ni)* и понекогаш во комбинација со *by*. Полската варијанта означува должност, потреба дејството да е извршено во минатото, а македонската означува веројатност, претпоставка дека дејството е извршено во минатото. Реализацијата и во двата јазика сигнализира и несигурност кај говорителот и негово оградување од одговорност за вистинитоста на информацијата што ја пренесува.
- најретки и најдискутабилни се примерите коишто се однесуваат на сегашноста и кај нив нема посебни ограничувања во реализацијата.
- партикулата *би* и во македонскиот и во полскиот јазик може факултативно да влегува во комбинации со глаголите *сака, може / chceć, może* и сл. и да помогне во изразувањето на скромна или учтива желба, или пак учтиво обраќање на соговорникот.

2. Во овој дел ќе се осврнеме на конструкциите во кои влегува *би*, а кои изразуваат услов, значи во рамките на т.н. условен период. Условниот период во македонскиот јазик може да биде изразен на неколку начини, сп. во продолжение преку примерите

а. кога би имал време
б. ако би имал време
Би дошол *в. ако имам време*
г. доколку имам време
д. да имам време / да имавам време

Всушност постојат 5 начини на изразување на условниот период во зависност од тоа кои сврзнички средства се користат во зависната реченица. Главната реченица ја содржи *би-конструкцијата* (*би + л-форма*) со која се изразува дејството за кое постои можност да се случи во иднина. Најчесто станува збор за дејства проицирани во иднина. Во подредената реченица се изразува условот што треба да се исполни за да се случи планираното дејство. Условот, како што може да се забележи, се изразува на неколку начини. Секој од овие начини ќе биде разгледан во продолжение.

2.а. Зависната реченица во првиот тип условен период е составена од сврзникот *кога + би-конструкција*. Се работи за дејство кое би се извршило во иднина. Тоа се такви конструкции во кои се јавува *би* и во подредената реченица, за кои Конески вели "... се јавуваат формите со *би* и во подредена реченица, преку која е заправо искажан пак условот (начин што се среќава во литературниот јазик, а на народниот не му е својствен): *Кога би дошол порано... би свршиле порано и би стигнал кај неа. ...*" (1967 : 501). Сп. ги примерите:

Изгледа и звучи примамливо, би дошол кога би имал време.
Zapowiada się i brzmi atrakcyjnie, poszedłbym, gdybym miał czas.

Идеално би било кога би почнувал од фрижидерот па до садоперот и на крај шпоретот во еден едноставен пат, без препреки.

Idealnie by było, gdyby zaczynał od lodówki, potem do zmywaka i w końcu do kuchenki, płynnie, bez przeszkód.

Кога би живееле во Леденото доба, би живееле најмногу до 40 години.

Gdybyście żyli w czasach Lenina, dożylibyście maximum czterdziestych urodzin.

Во полскиот јазик условната реченица е контролирана од *gdyby*.

Со овој тип конструкции најчесто се изразува дејство кое се претпоставува да биде извршено во иднина, доколку биде исполнет условот. Поретко, но сепак се среќаваат примери во кои станува збор за дејство од минатото, кое сепак не се извршило, како во последниот пример. Во овој тип примери акцентот е ставен на самиот услов, а не на дејството кое би требало да се изврши.

2.б. Условот во вториот тип конструкции е изразен преку сврзникот *ako + би-конструкција*. Овие конструкции се многу слични со првите, речиси идентични.

Но, многу поверојатно е дека Неандерталците, дури и ако би го преживеале последното ледено доба, тие би биле асимилирани или убиени.

Ale bardziej prawdopodobne jest, że Neandertalci, nawet gdyby udało im się przeżyć ostatnią epokę lodowcową, zostaliby zasymilowani lub zabici.

Ако би сакал да извлечам некоја тајна од Вас, повеќе можности би имал во обична состојба него ли во состојба на хипноза.

Gdybym chciał wyciągnąć z Pana jakąś tajemnicę, więcej możliwości miałbym w normalnym stanie, niż w stanie hipnozy.

Сократ тврдеше дека злото е од незнаење, дека не би чинеле зло, ако би го знаеле доброто.

Sokrates twierdził, że zło wynika z niewiedzy, że nie postępowaliby źle, gdyby znali dobro.

И кај овој тип конструкции во полскиот јазик редовно се јавува *gdyby* како средство за изразување на условот. И овде постои можност за изразување дејства што би можеле да бидат извршени во минатото, но не се извршиле. Исто како во претходната група примери, 2.а., самиот услов е во преден план.

2.в. Во третата група примери условот во зависната реченица се изразува со сврзникот *ako* придружуван од глагол, најчесто, во сегашно време. На полска страна тој е редовно изразуван со *gdyby*.

*И на кафе би седел ако знам дека во карактерот на тој човек
имаме нешто заедничко ...*

*I na kawie **bym posiedział**, **gdybym** wiedział, że coś mnie łączy z tym
człowiekiem...*

*Со цело срце би го очекувала, ако знам / знаев дека ќе дојде.
Całym sercem **bym** go **oczekiwała**, **gdybym** wiedziała, że przyjdzie.*

2.г. Исто така и сврзникот доколку може да се појави во зависната реченица во условниот период.

*И луѓе, и јас би дошол доколку датумот ми одговара, зависи од
местото...*

*I ludzie, i ja **bym przyszedł**, **jeśli** termin by mi odpowiadał, zależy od miejsca...*

*Секој би земал доколку не е со лични документи.
Każdy **by brał**, **gdyby** nie chodziło o dokumenty osobiste.*

*Разлика би видел доколку интернетот го намалат за 500 денари,
така да најскапата тарифа да биде 1000 денари.*

***Dostrzegłbym** różnice, **gdyby** internet zmniejszyli o 500 denarów, tak że
najdroższa taryfa byłaby 1000 denarów.*

*Би биле среќни доколку знаеме дека сигурно ќе дојдете.
Cieszylibyśmy się, **gdybyśmy** wiedzieli, że napewno przyjdziecie.*

2.д. Последниот тип на изразување услов се изведува со да-конструкции во зависната реченица.

*И јас би дошол, да бев / сум од Скопје.
I ja **bym przyszedł**, **gdybym** był w Skopju.*

*Би сакал да имам, и би купил да имам / имав вишок пари.
Chciałbym mieć i kupiłbym, **gdybym** miał nadmiar pieniędzy.*

*Да и јас би купила да живеам / живеам во било која држава освен
во Македонија.*

*Tak, i ja **bym kupiła**, **gdybym** mieszkała w jakimkolwiek innym
państwie, a nie w Macedonii.*

Јас би се фалел, би давал интервјуа, би се сликал да сум / бев толку „успешен“.

Ja bym się chwalił, bym udzielał wywiadów, bym się fotografował, gdybym odnosił takie "sukcesy".

Како што може да се забележи од претходно изнесените примери на полска страна условот секогаш се изразува со *gdyby*. Во македонските примери глаголот најчесто е во сегашно време, но сосема коректно би можел да се употреби и во минато време. Условот изразен со глагол во минато време се однесува на дејство кое започнало во минатото и, секако, му претходи на дејството кое треба да се случи.

2.1. Во полскиот јазик постои, може да се каже, унифициран начин за изразување на условот во зависната реченица во условниот период. За таа цел се користи *gdyby*, што е пандан на неколку различни конструкции во македонскиот јазик. Нешто поретко се употребува и *jeśli*. Глаголот којшто ги придружува секогаш е во минато време. Што се однесува до македонскиот јазик, овде издвоивме пет такви различни конструкции, различни во смисла на средствата употребени за изразување на условот. *Би* се јавува само во две од овие конструкции. Кај овие конструкции воедно е забележена и можноста за изразување на дејства што требало да се случат во минатото, но не се случиле бидејќи не е исполнет условот. Како што спомнавме претходно, овие конструкции се специфични во таа смисла што не претполаганото дејство, туку самиот услов на некој начин е во центарот на вниманието. Во полскиот јазик постојат такви “специјализирани” конструкции кои се однесуваат исто така на настани од минатото. Сп. кај Grzegorzycykowa: “Trzeci typ to tzw. modus irrealis, tzn. zdania warunkowe nierzeczywiste, zwane inaczej kontrfaktycznymi. Dotyczą one przeszłości: *Gdybym była skończyła wcześniej pracę, bylibyśmy do was przyjechali, Gdyby Jan był przyjechał na czas, przyszedłby (byłby przyszedł) do nas, Jan byłby nas odwiedził, gdybyśmy go (byli) zaprosili na czas.* Zdania te opisują sytuacje pomyślane w przeszłości, o których wiadomo, że nie zostały zrealizowane. Dla wyrażania owej relacji nezaszłej w przeszłości służy specjalna forma, mianowicie tryb przypuszczający kontrfaktyczny: *byłby zrobił, byłby przyszedł* itp. Jego wyraźna kontrfaktyczność sprawia, że w zdaniach warunkowych nierzeczywistych nie musi występować w zdaniu podrzędnym czas zaprzeszły (dziś już archaiczny), a więc cytowane wyżej zdania współczesne brzmią: *Gdybym skończyła wcześniej pracę, bylibyśmy do was przyjechali, Gdyby Jan przyjechał na czas, byłby do nas przyszedł.*” (1998 :

136-137). Во македонскиот овие конструкции се предаваат со *ќе*, сп. *Да / Ако завршевме порано, ќе дојдевме* и сл.

3. Како генерален заклучок од кратката анализа спроведена во двата јазика може да се изнесе дека во основа, без разлика дали станува збор за употреба на *би-конструкциите* во условен период или надвор од него, се работи за опишување на настани проицирани во иднина. Нешто поретко може да стане збор и за опишување настани од минатото:

- кои не се извршени (во условниот период тоа е поради неисполнетиот услов),

- за кои се претпоставува дека се извршени (во македонскиот), односно има потреба, должност да бидат извршени (во полскиот јазик), кај употреба на *би-конструкции* надвор од условниот период.

Најдискутабилни, посебно кога станува збор за употребата на *би-конструкциите* надвор од условен период, остануваат оние ситуации во кои се опишуваат настани од сегашноста.

Користена литература

Конески, Блаже. *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура, 1967.

Конески, Блаже. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура, 1986.

Кепески, Круме. *Македонска граматика*. Скопје: Државна книга, 1950.

Тополињска, Зузана. *Полски ~ македонски. Граматичка конфронтација 8. Развоток на граматичките категории*. Скопје: МАНУ, 2008.

Тополињска, Зузана. *Полски ~ македонски. Граматичка конфронтација 3. Студии од морфосинтаксата*. Скопје: МАНУ, 2000.

Gołąb, Zbigniew. *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich (ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego)*. Kraków - Warszawa: Ossolineum, 1964.

Grzegorzczkowska, Renata. *Wykłady z polskiej składni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998.

Kramer, Christina. *Analytic Modality in Macedonian*, München: Verlag Otto Sagner, 1986.

(Summary)

**BI-CONSTRUCTIONS INSIDE AND OUTSIDE
THE CONDITIONAL PERIOD
(Macedonian ~ Polish)**

The object of analysis in this paper is *bi*-constructions inside and outside the conditional period. The analysis concerns the three functions of the potential (according to Hausman):

- a. Expressing a potential possibility (independent of tense)
- b. Ireal conditional period
- c. Expressing wish.

The aim of the analysis is to show the Macedonian and Polish realizations of these types of usages of *bi*-constructions, and to find out whether and to what extent these constructions are marked for tense.

Людмила Попович
Кафедра славистики
Белградский университет, Сербия
ljudmilapopovic@yahoo.com

Об особом случае темпорального употребления потенциала в сербском и других славянских языках*

В статье рассматривается факт временного употребления потенциала I в современном сербском языке для обозначения единичных неповторяющихся действий. Анализ данного типа конструкций в сербском языке в сравнении с другими славянскими языками показал, что потенциал в сочетании с союзом *да* и обстоятельством времени входит в особый вид сложных предложений, для которых предлагается название *экспектативные секвентные конструкции*. Особенностью экспектативных секвентных конструкций является наличие в них двух или больше предикатов, которыми представлены ситуации, являющиеся частью одной общей макроситуации. При этом субсеквентная ситуация S_2 является итогом ситуации S_1 , но никак не каузирована ею. Если ситуация S_2 является ожидаемым итогом ситуации S_1 , речь идет о так называемой положительной экспектативности, которая находит языковое выражение в сербской конструкции *да*+потенциал. Если же результат противоречит горизонту ожидания, заданному ситуацией S_1 , речь идет об отмеченной негативной экспектативности в так называемых антицелевых конструкциях, существующих во всех славянских языках. Сопоставление реального и ирреального, заданное контрастом между существующим и ожидаемым, выражается в славянских языках с помощью использования в одной конструкции изъявительного наклонения и других идеальных (неиндикативных) наклонений.

Ключевые слова: потенциал, славянские языки, экспектативная модальность, секвентная конструкция, союз *да*, телические предложения, псевдоцелевые предложения, антицелевые предложения.

* Данная работа выполнена в рамках научно-исследовательского проекта 178021 Министерства просвещения, науки и технологического развития Республики Сербии.

1.0 Потенциал I в сербском языке

Потенциал I в сербском языке сочетает в себе модальные и темпоральные значения, для которых общим является нереперенциальное употребление, т.е. несоотнесенность с конкретной реальной ситуацией, так как временное употребление данного способа связано с передачей повторяемых действий в прошлом (Стевановић 1974: 710–720; Танасић 2005: 457–463; Пипер, Клајн 2013: 406–407). Исследователи в свое время обратили внимание на временную несовместимость повторяемого прошедшего действия, которое выражается потенциалом I, с моментом речи (Ивић 1995: 44), в отличие от повторяемых действий, выраженных перфектом НСВ, ср.:

(1) *Он је* њу сваког четвртка *посећивао*: PRF.IPFV, *што уосталом и дан-данас чини.*

‘Он каждого четверга приходил к ней, впрочем и сейчас ходит.’

(2) *Он би* њу сваког четвртка *посећивао*: POT I. IPFV, # *што уосталом и дан-данас чини.*

‘Он каждого четверга приходил к ней, # впрочем и сейчас ходит.’

Необходимо также подчеркнуть, что потенциалом I выражается хабитуальность, проявляющая себя в особых условиях, которые содержатся в локативных либо темпоральных обстоятельствах. Речь идет о так называемой „хабитуальной кондициональности“ (см. Пипер 1998), когда действие повторяется только при соблюдении определенных условий, ср.:

(3) *Тог пролећа бих плакала*: POT I. IPFV *после сваког нашег сусрета.*

‘В ту весну я плакала после каждой нашей встречи’.

(4) **Тог пролећа плакала бих*: POT I. IPFV.

‘В ту весну я плакала’.

Факт того, что действие, описанное в примере (3) повторялось в прошлом только при возникновении определенного условия, каковым в данном примере является встреча (*сусрет*), объясняет употребление неиндикативного условного наклонения в подобном контексте. В данном случае имеет место так называемая *реальная кондициональность* (см. Пипер 1998: 46).

Однако для сербского потенциала характерно и референциальное темпоральное употребление, не освещенное в грамматиках сербского языка, – он может передавать единичное неповторяющееся действие, соотносимое с конкретной ситуацией в прошлом:

(5) *Прво смо били код родитеља, затим код тетки да бисмо на крају отишли: POT I. PFV код пријатеља (Разг.).*

‘Сначала мы были у родителей, потом у тети, а в конце *сходили* к друзьям.’

Речь идет об особом типе таксисных конструкций, в которых ситуация, описываемая потенциалом I, является логическим продолжением предшествующей ей ситуации либо противопоставляется ей. Потенциал в данном типе предложений может быть как несовершенного, так и совершенного видов, ср.:

(6) *Србија се пробудила тројком Соње Петровић да би затим, серијом од 8-0 током три и по минута, екипа Марине Мальковић поново водила: POT I. IPFV, 15-14 (Кошаркашки савез Србије, 13.06.2015).*

‘Сербия проснулась после трехочкового броска Сони Петрович, и после этого, в результате серии бросков 8:0 на протяжении трех с половиной минут, [сербская] команда Марины Малькович снова *вырвалась* вперед 15:14’.

(7) *На крају матурског плеса изведеног у четири слике, краљевачки матуранти заиграли су најпре „Плес јоргована“, затим и српско коло, да би на Тргу наставили: POT I. IPFV да се забављају уз хитове забавне и народне музике (Танјуг 22.05.2015).*

‘Под конец бала выпускники сначала *танцевали* „Танец сирени“, потом *сербское коло*, а на площади *продолжили* развлекаться под популярные песни’.

Обязательным элементом таких предложений является союз ДА, а также обстоятельство времени либо места (*после, затим, на крају, у финалу, на тргу, у 19. веку* и пр.), помещающее описываемую потенциалом ситуацию в конец секвентной конструкции.

(8) *Њихова жижа једно време бива Пећ и њена патријаршија, политичко средиште српског народа, [...], да би се затим*

књижевно средиште **померило**: *POT I. PFV* далеко на север, у Сремске Карловце [...] (Милорад Павић, Барок).

‘Их очагом некое время был город Печ и патриархия в нем, политический центр сербского народа [...], а затем сербский литературный центр *переместился* далеко на север, в Сремские Карловцы’.

(9) *Назире се ту једна дуговека ренесанса византијске провенијенције која се протеже од школе Тирила и Методија до Светога Саве и других писаца старе српске књижевности, да би се у XVII веку српска књижевност почела*: *POT I. PFV* укључивати у западноевропски барок (Милорад Павић, Барок).

‘Здесь можно усмотреть длительный ренессанс византийского происхождения, начиная со школы Кирилла и Мефодия до Святого Саввы и других писателей древней сербской литературы, а в XVII веке сербская литература *начала* включаться в западноевропейское барокко’.

Если из таких конструкций изъять обстоятельство времени (либо места, при наличии метонимии), то они могут превратиться в сложноподчиненные предложения с придаточным цели, ср.

(10) *Завршио је гимназију да би затим уписао*: *POT I. PFV* факултет.

‘Он закончил гимназию, а затем поступил в институт’.

(11) *Завршио је гимназију да би уписао*: *POT I. PFV* факултет.

‘Он закончил гимназию, чтобы поступить в институт’.

В некоторых случаях, вместо ожидаемого обстоятельства, на завершение ряда последовательных ситуаций может указывать семантика фазового глагола:

(12) *Почетком јуна ове године у културном додатку Политике се појавио текст нашег познатог и признатог редитеља Александра Мандића под називом Моја црква, цунами и ја у коме, најпре, описује скорошњи сусрет са својим парохијским свештеником приликом резања славског колача, а затим и низ својих размишљања о месту и начину деловања Цркве и појединих њених чланова у савременом српском друштву да би завршио*: *POT I.*

PFV речима поштовања према блаженопочившем патријарху Павлу кога узима као пример и узор... (www.eparhija-sumadijska.org.rs)

‘В начале июля сего года в приложении „Культура“ к газете „Политика“ опубликован текст нашего известного и признанного режиссера Александра Мандича под заглавием „Моя церковь, цунами и я“, в котором он сначала описывает недавнюю встречу со своим приходским священником во время обряда разрезания славского кулича, затем свои размышления о месте и способах деятельности Церкви и ее отдельных представителей в современном сербском обществе, а заканчивает автор свой текст выражением признания блаженнопочившему патриарху Павлу, которого считает примером и образцом...’.

Обращает на себя внимание тот факт, что другие глаголы в данном типе предложения могут быть в форме исторического настоящего (см. 12, 13), тем не менее потенциал после союза ДА закрывает секвентную конструкцию. Если после потенциала в секвентной конструкции и употребляются другие глаголы, то только в форме перфекта, см. (13, 14).

(13) *Погледајте како овај уснуо нас најпре почиње: PRS.IPFV да помера шапе као да хода, а затим креће: PRS.IPFV да трчи у сну, да би се на крају пробудио: POT I. PFV и од све те збуњености, кренуо: PRF.PFV ка зиду и ударио: PRF.PFV у њега главом! (Радио Пингвин)*

‘Эта спящая собака сперва *начинает* двигать лапами, будто-бы ходит, затем *бросается* бежать во сне, наконец *просыпается*, *направляется* к стене и *бьется* в нее головой!’.

(14) *Када је после овога отишао: PRF.PFV на спавање, спавао: PRF.IPFV је скоро 15 сати, да би после тога провео: PRF.PFV још 23 сата будан, чекајући ноћ, а затим је спавао: PRF.IPFV још 10 и по сати (www.wikipedija)*

‘Когда он после этого лег спать, то *проспал* почти 15 часов, затем *провел* 23 часа без сна в ожидании ночи, а потом проспал еще 10 с половиной часов’.

Данный тип конструкций представляет собой сравнительно новое явление в сербском языке. Например, в корпусе, содержащем десятилетнюю подписку ежемесячной газеты „Београдске општинске

новине“ (1931–1941) нам не удалось отыскать ни одного примера секвентной конструкции с потенциалом и союзом ДА, в то время как в современном языке они часто встречаются в языке прессы. Вместо сложных таксисных конструкций, содержащих потенциал, сербские журналисты и писатели в первой половине 20-го века преимущественно употребляют простые предложения с соответствующими временными обстоятельствами либо сложносочиненные предложения, а секвентные отношения выражаются на уровне текста, ср.:

(15) *После јединица Краљеве гарде **наишли** су пети и осамнаести пук [...]. **Иза пешадије следовао је** други артилеријски пук. Дефиле **је завршен** болничком четом, ауто-командом и батаљоном бежичне телеграфије. **На крају закључила су** поворку два оклопљена аутомобила* (Београдске општинске новине, септембар 1932: 611–612).

‘После частей Королевской гвардии вышли пятый и восемнадцатый полки [...]. Следом за пехотой прошел второй артиллерийский полк. Парад завершили санитарное подразделение, автомобильная команда и батальон беспроволочной связи. В заключение парада проехали бронемашины’.

(16) *Дефиле **је прошао** централним градским улицама, поред Новосадског сајма, кроз насеље Лиман, преко моста „Варадинска дуга“ **да би на крају** бициклости **освојили**: РОТ I. PFV и Петроварадинску тврђаву, што је био и мото дефилеа* (<http://europa.rs>).

‘Участници велопробега проехали по центральному улицам города, мимо Новосадского ярмарка, через микрорайон „Лиман“, по мосту „Варадинская дуга“, а в конце велосипедисты покорили Петроварадинскую крепость, в чем и состояла цель пробега’.

В приведенных примерах, см. (15–16), изображены приблизительно одинаковые ситуации, описываемые очевидцами событий. В первом примере, см. (15), ситуация описывается с помощью четырех простых предложений, каждое из которых содержит ориентир темпорального порядка и глагол фазисной либо таксисной семантики (*наишли, следовао, завршен, закључила су*), указывающий на секвентную связь между предложениями, в то время как во втором примере, см. (16), темпоральная цепочка моделируется имплицитно, путем описания

маршрута, а конструкција ДА + потенциал с обстоятельством *на крају* подчеркивае секвентну везу.

Со другој половины 20-го века сочетание ДА + потенциал в секвентных конструкциях становится привычным во всех функциональных стилях сербского языка, хотя грамматики ее не регистрируют:

(17) [...] *видим га како испалује читав шаржер у ваздух на авионе, немоћан, да би одмах затим пао: POT I. PFV, засут ватром, земљом и шрапнелом [...]* (Данило Киш, *Гробница за Бориса Давидовича*, 1976)

(18) *Коначно пламичци захвате све листове, лизну преко корица извијајући их и потамљујући, спајајући се у ... пламен који сукља и скаче високо, да би затим полако почео: POT I. PFV да се стињује, да тоне ка свом дну, да трепери и нестаје, остављајући иза себе жар и пепео* (Александар Тишма, *Употреба човека*, 1976).

(19) *Мада састављена према немачком обрасцу, француска граматика Јоакима Вујића показује доста самосталних одлика: она даје обавештења о Карађорђу и о српској револуцији, уз причине на крају приошитава сопствене варијанте и уводи нешто хебрејских речи да би на крају носила: POT I. IPFV кратки француско-српски речник* (Милорад Павић, *Предромантизам*, ИСК 1991).

(20) *Арсенал увреда трајао је неко време да би у једном тренутку, сасвим неочекивано, у Мирољубовој свести дошло: POT I. PFV до потпуног прекида* (Андрија Матић, *Пријатељи*, Кораца 7–8, 2009).

(21) *Подсетимо, Марјановић је потписао уговор са Сан Антониом након што је прошао лекарске прегледе у Милану, да би се затим у страним медијима појавио: POT I. PFV интервју помоћног тренера Црвене Звезде Велибора Радовића, који је изјавио да је Марјановић играо "са сломљеним стопалом" у финалу плеј-офа АБА лиге* (www.sportskacentrala.com).

(22) *Искусство сусрета са својим парохијским свештеником г. Мандић изражава на следећи начин: "Та појава која као брзи воз пробрља молитве, онда седне и као на федер навијен издекламује*

своје глупости намењене пастви коју очигледно види као дебеле, затим постави нека питања, а онда уопште не чује нити га занима одговор, **да би се затим хитро дигао**: POT I. PFV, узео свој хонорар и одмаглио” (www.eparhija-sumadijska.org.rs).

(23) Старлета **је изашла** у провод, **да би је затим жена бившег момка напала**: POT I. PFV (<http://tracara.com>)

Темпорална конденсованост датих конструкциј делает их удобными для использования в хрониках и исторических описаниях, в которых они лишены экспрессивности:

(24) Болесник **је дуго и тешко умирао, да би се на крају Турска свела**: POT I. PFV на територију сразмерну њеној моћи (www.emins.org/sr).

(25) Одмах се састаје са Карађорђем, вођама устанка, члановима Правитељествујушег совјета, **да би убрзо затим отишао**: POT I. PFV у дипломатску мисију у Букурешт и тамо био одликован златним крстом руског цара (www.skoladositejklupci.edu.rs).

(26) Срезњевски је с несмањеном радознаношћу пратио рад Вуков. Приказом **је пропратио** његов Рјечник (1852) **да би убрзо затим донео**: POT I. PFV и поменути Вуков текст „О системи и методу мојега Српског Рјечника“. [...] Од тада пак представља се на насловним странама књига као Вук. Стеф. Караџић (Јадранин из Тришића, а од старине Дробњак из Петнице), **да би убрзо речи у заградама одбацио**: POT I. PFV (Голуб Добрашиновић, Вуков животопис од И. И. Срезњевског).

(27) Свету Гору је, уз благослов његових стараца, напустио због болести, **да би затим ишао**: POT I. PFV добро познатим путем док на крају, ради мира и спокојства, није отишао у Милеси, у Малакаси, где је подигао свој чувени манастир (www.svestosavlje.org).

2.0 Прошлое неактуалног мира

На взаимосвязь условного наклонения и прошедших времен изъявительного наклонения в свое время обратил внимание еще

А.А.Потебня. Ссылаясь на данные из других индоевропейских языков, в частности, на санскрит, в котором „сослагательное имеет аугмент (знак прошедшего времени)“, а также на сербский и болгарский, в котором „условное значение получают и другие прошедшие времена изъявительного наклонения“, ученый делает вывод о существовании „переходящего условного“, т.е. имперфекта, способного выражать условное значение, при котором позже развивается частица *би* (Потебня 1958: 268–269). Данный вывод А.Потебня подтверждает следующим сербскими примерами:

(28) *Ал' с' волија: IMPF Пивљанина Баја,
ал' Турчина Куну Хасан-агу?"
Но говори Анђа Иванова:
"Е волијах: IMPF Пивљанина Баја" (Бајова свадба)*

(29) *"Мајко моја, дуго јадна била!
Волијах: IMPF би Мирковића Вука
само гола, у кошуљи танкој,
него пашу, мога вјерника,
свег' у свили и у сувом злату!" (Туркиња што воли)*

Необходимо, однако, обратить внимание на то, что в данном случае выражается не условность, а оптативность (*волијах/ волијах би* ‘желала б я’). Условное же значение, проектируемое в прошлое, в сербском языке не может быть выражено формой потенциала, а вместо этого употребляется форма перфекта и условные союзы *ако, уколико* ‘если’:

(30) *Ако је добио: PRF.PFV јуче моје писмо, сигурно ми је већ
одговорио: PRF.PFV.
‘Если он получил вчера мое письмо, то, наверно, уже ответил мне.’*

Употребление потенциала в приведенном примере возможно только при вопросительной интонации, т.е. при наличии модальности, переводящей условность из реального временного плана в неактуальный мир:

(31) *Шта мислиш? Ако би добио: POT I.PFV јуче моје писмо,
сигурно би ми већ одговорио: POT I. PFV?*

‘Как ты думаешь? Если бы он получил вчера мое письмо, то, наверно, ответил бы мне уже?’

Если потенциал и указывает на временной план прошлого, то, как уже было сказано, описывает повторяющееся действие. Вместо условного союза *ако* в таком случае употребляется темпоральный союз *кад* (*год*):

(32) *Кад (год) би добио: POT I.PFV писмо, одговорио би: POT I.PFV ми.*

‘Всякий раз, когда он получал письмо, отвечал мне.’

Таким образом, потенциальное условие, совмещенное с планом прошлого, превращается в реальное, то есть имеет место уже упомянутая реальная кондициональность, „при которой не возникает пресуппозиция о возможности отсутствия реализации ситуации в главной части“ (Пипер 1998: 46). Условие в прошлом и настоящем может быть реальным либо ирреальным (контрфактическим)¹, условие, соотносимое с планом будущего, может быть и потенциальным (см. Станојчић, Поповић 1997: 313). Тијана Ашић и Веран Станоевич (Ашић, Станојевић 2009), сравнивая темпоральные значения сербского потенциала и французского

¹ В сербском языке контрфактичность в настоящем и прошлом выражается разными конструкциями, в русском же языке данные различия нивелируются, если их не выразить лексически, ср. а) контрфактичность в настоящем – конструкция *да* + презенс НСВ в протасисе: *Да знам: PRS.IPFV*, рекао бих ти. ‘Если б я знал, то сказал бы тебе’; а) контрфактичность в прошлом – конструкция *да* + прош. время НСВ в протасисе: *Да сам знао: PRF.IPFV*, рекао бих ти ‘Если б я [тогда] знал, то сказал бы тебе.’ В русском языке в протасисе обоих типов конструкций употребляется условный союз и форма кондиционала, а на контрфактичность в прошлом указывает соответствующее обстоятельство времени. Возможность выразить контрфактичность в прошлом грамматическими средствами находим в тех языках, где в протасисе можно употребить условное наклонение плюсквамперфекта, например, в украинском: а) контрфактичность в настоящем – конструкция *якби* + прош. время в протасисе: *Якби я знав: PRS.IPFV*, сказав би тобі. ‘Если б я знал, то сказал бы тебе’; б) контрфактичность в прошлом – конструкция *якби* + условное наклонение плюсквамперфекта в протасисе *Якби я був знав: PRF.IPFV*, сказав би тобі. ‘Если б я знал [тогда], то сказал бы тебе’ (см. об этом также в Поповић 2012).

кондиционала, приходят к выводу о том, что отсутствие возможности выразить языковыми средствами потенциальное условие в прошлом создает предпосылку для одновременного использования данных форм в модальном и темпоральном значениях, так как в обоих случаях речь идет о хронологическом взаимоотношении ситуаций в реальном мире (указание на будущее в прошлом) либо в одном из возможных миров. Во французском языке такая функция кондиционала выделена в качестве указания на *будущее неактуального мира* (Vetters 2001). Если способность французского кондиционала совмещать модальные и темпоральные функции (см. Dendal, Tasimovski 2001, Haillet 2002, Ашић, Станојевић 2009), объясняется формальными особенностями данного наклонения/временной формы (*futur du passé*), формирующегося от основы будущего времени путем добавления к ней окончаний имперфекта, то частица *бы*, восходящая к форме аориста (см. об этом подробнее в Сичинава 2004), связывает славянский потенциал/кондиционал с *прошлым неактуального мира*. Именно об этом и писал А.А.Потебня: «Весьма вероятно, что основание перехода прошедшего времени изъявительного наклонения к значению условности, или *tertium comparationis* между прошедшими временами изъяв. накл. и условностью, и даже вообще идеальными наклонениями, каковы условное, сослагательное, желательное, состоит в том, что как идеальные наклонения изображают события существующими только в мысли, так и прошедшее может рассматриваться ‘со своей негативной стороны, как отрицание действительного присутствия (наличности) явления’ (Vopp, Vergl.Gr. 520), в том смысле, что если явление было, то, стало быть, его уже нет» (Потебня 1958: 268). Исходя из данного толкования, темпоральные и модальные употребления сербского потенциала, описанные в сербских и хорватских грамматиках (Стевановић 1974: 710–720; Танасић 2005: 457–463; Пипер, Клајн 2013: 406–407), можем считать результатом мысленного перемещения действия, обозначенного данной временной формой, в один из неактуальных миров – воображаемый мир либо мир неактуального прошлого, прекратившего свое существование. Именно данным фактом можем объяснить невозможность пересечения временного плана, обозначенного потенциалом с моментом речи, о котором шла речь ранее (Ивић 1995).

Однако такое толкование семантики потенциала, совершенно приемлемое для описания его темпоральной функции при выражении повторяемых действий в прошлом, не проливает свет на возможность использования данной формы для описания единичных неповторяющихся действий в прошлом. По-видимому, в данном случае необходимо

исходить не из значения глагольной формы, а из семантики конструкции, в которой она употребляется.

3.0 Телические конструкции

Предложения, в которых конструкция ДА+потенциал употребляется для обозначения единичного совершившегося факта, т.е. во временном значении, по форме напоминают сложноподчиненные предложения с придаточным цели, что дает формальный повод рассматривать их в качестве псевдоцелевых предложений. Для подобных предложений в английском языке предложен термин телические предложения (*Telic Clauses*) (Whelpton 2001):

(33) *She survived the Holocaust, to spend the rest of her life fighting against prejudice and discrimination.*

(серб.) 'Она је преживела Холокост да би затим **провела** остатак свог живота борећи се против предрасуда и дискриминације.'

(34) *John hung his coat up, only to realize that he had to go out again..*

(серб.) 'Дон је окачио капут да би затим **схватио** да поново мора изаћи'.

Данный тип предложений (*Telic Clauses*) отличается от каузативных конструкций (*Rationale Clauses*), в которых выраженное инфинитивом действие каузировано намерением агенса, см. (35), и собственно целевых (*Purpose Clauses*), в которых действие главной части мотивируется семантикой объекта, см. (36) (Whelpton 2001: 314).

(35) *John hung up his coat (in order) to have his hands free.*

(36) *John designed the stool [for people with back problems to sit on].²*

Как показано в Whelpton 2001, в телических предложениях (*Telic Clauses*), отличных от рациональных (*Rationale Clauses*) и собственно целевых (*Purpose Clauses*), части сложной синтаксической конструкции связываются внутренней связью, вытекающей из семантики глагола в ГЧ, склоняющей говорящего и слушающего задуматься над тем, как будет протекать в дальнейшем ход событий. Если развитие ситуации

² Приведенные примеры (33–36) взяты из (Whelpton 2001: 313–314).

подтверждает ожидания, заснованные на прагматическом и культурном знании о мире говорящего и слушающего, инфинитив выражает результирующее событие³, см. (33), если же событие, выраженное инфинитивом, противоречит ожиданиям говорящего, телическая конструкция носит адверсативный характер, см. (34). Данный подход помогает рассматривать результирующие (псевдоцелевые) и адверсативные (антицелевые) телические конструкции в качестве двух сторон одной медали (Whelpton 2001: 335), так как оба типа указывают на неуверенность говорящего в том, каким образом ситуация может развиваться в будущем – исполнит ли она его ожидания или нет. Если говорящий склоняется к мнению, что будущая ситуация станет логическим итогом предыдущей, имеет место результирующая теличность, если же он считает, что будущая ситуация противоречит логике предыдущей, реализуется адверсативная теличность⁴.

Общей чертой телических предложений является наличие внешнего оператора-предиката (*telos*), который указывает на факт существования секвентной связи между ситуациями. Переход одной ситуации в другую создает определенный горизонт ожидания, условленный знаниями говорящего о мире. Итоговая ситуация удовлетворяет либо не удовлетворяет данным ожиданиям, но никоим образом ими не детерминирована⁵.

Принимаем мнение Велптона о том, что отличием телических конструкций является внешний оператор-предикат *telos*, моделирующий семантику конструкции в направлении предвосхищения итога исходной ситуации. Для нас в приведенном определении телических конструкций, см. (Whelpton 2001: 335), ключевым словом является именно „ожидание“.

³ „The resolutive Telic Clauses thus resolve uncertainties which are raised in the context of our world knowledge by the event described by the main verb“ (Whelpton 2001: 334).

⁴ „Viewing the interpretation of the Telic Clauses in this way allows us to see the resolutive and adversative Telic Clauses as sides of the same coin, because the adversative Telic Clauses also resolve our uncertainties about how the main event 'turns out', it simply indicates that the resolution was a negative one, one that does not fulfil our expectations. This is part of the reason why adversative Telic Clauses are easier to formulate. An adversative Telic Clause will be allowed with 'predictable' sequences of events, precisely because it violates the predictability of the sequence“ (Whelpton 2001: 334).

⁵ “Telos (< e^1 , e^2 >) there is a transition from e^1 to e^2 , where e^2 supplies a resolution of expectations aroused by e^1 and that resolution is not pre-determined by those expectations“ (Whelpton 2001: 335).

Имеется в виду ожидание говорящим того, каким образом ситуация может развиваться в будущем. В связи с этим, а также принимая во внимание многозначность термина *теличность*, широко используемого, в частности, в аспектологии, предлагаем другой термин – *экспектаивность*, который, по нашему мнению, лучше отражает семантику данного типа конструкций в славянских языках⁶. Для того, чтобы выяснить, какие конструкции соответствует в славянских языках телическим предложениям английского языка, приводим пример перевода результирующей телической конструкции с английского языка на разные славянские языки⁷.

(37) (англ.) *Last month, much to Langdon's embarrassment, BOSTON MAGAZINE hadlisted him as one of that city's top ten most intriguing people – a dubious honor that made him the brunt of endless ribbing by his Harvard colleagues. Tonight, three thousand miles from home, the accolade had resurfaced to haunt him at the lecture he had given. (Dan Brown, The Da Vinci Code)*

(38) (рус.) *В прошлом месяце, к изумлению и некоторой растерянности Лэнгдона, Журнал "Бостон мэгазин" включил его в список десяти самых "интригующих" людей города – сомнительная честь, поскольку это стало предметом постоянных насмешек со стороны коллег по Гарварду. И вот сейчас в трех тысячах миль от дома оказанная ему журналом честь обернулась кошмаром, преследовавшим его даже на лекции в Парижском университете*

(39) (серб.) *Минулого месеца журнал "Бостон Мегезин" заличив Ленгдона до десетки најцікавіших людей міста, від чого той був зовсім не в захваті – сумнівна честь, адже він став об'єктом безкінечних*

⁶ Термин *экспектаивность* в сербскую лингвистику вводит Милка Ивич (Ивић 1970) при описании конструкций с глаголами проспективной семантики, присоединяющих на позиции внешнего предиката сентециальное дополнение, стандартно выраженное в сербском языке конструкцией ДА + презенс. Милка Ивич говорит о том, что *экспектаивность* в таком случае можно считать сентенциональным адвербиалом, который сигнализирует, что действие, обозначенное глаголом на позиции внутреннего предиката ожидается, исходя из семантики глагола-внешнего предиката. Таким образом, для предложения *Желео сам да застим* предлагается описание S=S₁+Exp+ S₂ „*желео сам + да буде + ја заспати*“ (Ивић 1970: 48).

⁷ Приведенные ниже примеры (37–47) взяты из Национального корпуса русского языка [<http://www.ruscorpora.ru/search-para-uk.html>] 01. 09. 2015].

кпинів колег у Гарварді. Сьогодні ввечері, за три тисячі миль від дому, з нагоди лекції в Американському університеті в Парижі йому знову **довелося вислуховувати** компліменти з цього приводу.

- (40) (пол.) *W ubiegłym miesiącu, ku wielkiej konsternacji Langdona, BOSTON MAGAZINE umieścił go na liście dziesięciu najbardziej intrygujących osób w mieście – wątpliwy zaszczyt, którego uniwersyteccy koledzy potraktowali jako okazję do dania mu przytyczka w nos. Dzisiaj, pięć tysięcy kilometrów od domu, ta wątpliwa sława znów go **dopadła**.*
- (41) (чеш.) *Minulý měsíc totiž Langdona – k jeho pramalé radosti – BOSTON MAGAZINE zařadil mezi nejzajímavější osobnosti města, tato pochybná čest z něj udělala hlavní terč vtipkování a narážek kolegů z Harvardu. Na dnešní přednášce, tři tisíce mil od domova, se tento článek opět nečekaně **vynořil**.*
- (42) (слов.) *Minulý mesiac ho BOSTON MAGAZINE na jeho veľké rozpaky zaradil medzi desať najzaujímavejších osobností mesta – pochybná pocta, vďaka ktorej si od svojich kolegov na Harvarde vyslúžil množstvo posmeškov. Dnes večer, päť tisíc kilometrov od domova, sa pri prednáške **vynorila** táto pocta ako prizrak.*
- (43) (серб.) *Prošlog meseca, na Langdonovu sramotu, BOSTONSKI MAGAZIN ga beše uvrstio među deset najintragantnijih ljudi tog grada – što je čast sumnjive vrednosti koja ga je učinila metom beskrajnog zadirivanja kolega sa Harvarda. Večeras, četiri hiljade osamsto kilometara od kuće, to laskanje je ponovo **izronilo** na površinu **da bi ga proganjalo** na predavanju koje je održao.*
- (44) (хорв.) *Prošli mjesec, na Langdonovu veliku neugodnost, BOSTON MAGAZINE ga je stavio na listu deset najintragantnijih ljudi u gradu – dvojbena počast koja ga je učinila metom neprekidnih zadirivanja kolega s Harvarda. Večeras, više od četiri i pol tisuće kilometara daleko od kuće, ta javna počast ponovno je **iskrsnula da bi ga progonila** na predavanju koje je držao.*
- (45) (словен.) *Prejšnji mesec so ga pri BOSTON MAGAZINU spravili v zadrego, ko so ga uvrstili na seznam desetih najzanimivejših Bostončanov. To je bila dvomljiva čast in postal je tarča posmeha med*

*harvardskimi kolegi. Nocoj ga je pet tisoč kilometrov od doma ta čast znova **dohitela in vznejevoljila** na predavanju, ki ga je imel.*

- (46) (мак.) *Минатиот месец, за голема непријатност на Ленгдон, БОСТОНСКИ МАГАЗИН го стави на списокот на десетте најинтригантни луѓе во градот – сомнителна почест која го направи цел на непрекинати задевања од колегите од Харвард. Вечерва, повеќе од четири и пол илјади километри далеку од дома, таа јавна почест пак **се појави за да го прогонува** на предавањето што го држеше.*
- (47) (болг.) *За огромен срам на Роберт, предишниот месец "Бостън Магазин" го бяха номинирали сред десетте најинтересни личности в града – съмнителна чест, която му беше донесла постоянните шеги на харвардските му колеги. Тази ноц славата го **бе последвала** на пет хиляди километра от родината.*

В качестве исходного примера (37) взята телическая конструкция результирующего типа, с ярко выявленной экспектативностью – итоговая ситуация указывает на логическое развитие хода событий – плохая услуга, оказанная когда-то ученому популярным журналом, результировала неприятной ситуацией во время лекции в Парижском университете. Как показывают примеры (38–47), в большинстве славянских языков данная конструкция представлена простым предложением (38–42), в котором описана ситуация на лекции в Парижском университете, являющая собой своеобразный итог ситуации в прошлом. „Медвежья услуга“, оказанная популярным журналом на родине ученого, опять всплывает и преследует его даже в Европе (*had resurfaced to haunt*). В южнославянских языках, за исключением болгарского, ситуация несколько иная – в словенском переводе (45) выделена секвентность макроситуации (*dohitela in vznejevoljila*), на которую указывает соединительный союз, в македонском же (46) имеет место конструкция *za da*+презенс, то есть переводчик использует предложение, напоминающее по форме целевое, а в сербском и хорватском примерах (43–44) на месте английского инфинитива находится конструкция *da*+потенциал, которая и является предметом данной статьи.

Таким образом, потенциал в сербском и хорватском языках, в комплексе с союзом *da*, в секвентных конструкциях соответствует английскому инфинитиву в телических предложениях.

4.0 Многоликост конструкциј с союзом ДА

Большинство исследователей соглашается в том, что союз *да* в славянских языках, в зависимости от ареала, употребляется в качестве сочинительного и подчинительного союза либо, будучи частицей, выполняет модальные функции (Maretić 1887: 132-134; Bauer 1972: 91–95; Стеценко 1972: 183; Грковић Мејџор 2004; Štrkalj Despot 2012). В данных исследованиях привлекает внимание предположение Ясины Гркович Мейджор о том, что многоликую судьбу слова *да* в разных славянских языках необходимо связывать с семантикой *экспектативности*, присущей ему изначально. Ссылаясь на (Beekes 1995), Ясмина Гркович Мейджор выводит происхождение данной частицы от аблативной формы *d/(t)ōd, которая, будучи окончанием индоевропейского императива II, указывала на то, что действие должно совершиться в ближайшем будущем⁸. Исходя из этого, выводится инвариантное значение частицы *да*, определенное как *экспектативность* (Грковић Мејџор 2004: 186), т.е. указание на действие, которое должно произойти в отношении определенного момента либо его осуществление ожидаемо.

Именно данное инвариантное значение *да*, состоящее в указании на начальную точку отсчета, дает возможность развиться всем другим семантико-синтаксическим функциям этого слова. Инвариантное *экспектативное* значение служит основой для употребления союза *да* в секвентных конструкциях, так как он сохраняет в своей внутренней форме значение начальной точки отсчета („от данного момента и далее" > „после того" > „и"). При указании на темпоральный порядок ситуаций данный союз зачастую выражает противительные отношения. С другой стороны, указание на будущее действие открывает возможность для развития у слова *да* модальной, оптативной либо субъонктивной, семантики, так как связь между категориями постериорности и субъонктива универсальна⁹.

⁸ „Могуће је, међутим, да се овде ради о аблативном облику *d/(t)ōd, истој форми која се јавља као наставак у индоевропском императиву II, указујући на то да радња треба да се догоди у блиској будућности (Beekes 1995: 248)“ (Грковић Мејџор 2004: 185).

⁹ „Овакво објашњење, по којем је *да* аблативног порекла имало примарно значење означавања тачке поласка („од тога надаље") открива инваријантно значење дате партикуле којим се може објаснити њена употреба и синтаксичко-семантичке функције. Ово инваријантно значење могло би се дефинисати као *експектативност*: указивање на радњу која тек треба да се догоди у односу на одређени тренутак или чије се извршење очекује (Ивић 1970: 48). Развој основног значења може се, с једне стране, кретати ка адјунктивној, те паратаксичкој употреби *да*,

По замечанию исследователей, противительная функция союза *da* известна в восточнославянских и южнославянских языках, в западнославянских же данный союз весьма редко встречается (Maretić 1887:132—134). Противительное *da* типично для древнерусского языка, впоследствии оно закрепляется в русском, где существует и сегодня (Стеценко 1972: 183). Исследователи отмечают, что в южнославянских языках данный союз/частица выполнял противительную функцию на определенном этапе в прошлом, в частности, в сербском и хорватском языках (Грковић Мејџор 2004; Štrkalj Despot 2012), но она замирает, уступая со временем место конъюнктивной, субъюнктивной и модальной функциям.

Наше исследование, однако, показывает, что в сочетании с потенциалом, обозначающим единичное неповторяющееся действие, у союза *da* в современных южнославянских языках, в частности, в сербском, хорватском и словенском, актуализируется экспектативный момент его семантики, позволяющий ему быть задействованным в соответствующих предложениях. На существование подобных конструкций в хорватском языке обратил внимание Иво Прањкович: „Ima međutim jedan tip nezavisnosloženih rečenica, koje Musić u svojoj raspravi ne spominje, a ne spominju ih uglavnom ni gramatike hrvatskoga standardnoga jezika, u kojima je riječ *da* još uvijek relativno česta u službi konjunktora (tj. veznika nezavisnosloženih rečenica), npr. *Puno je pričao, prijetio, da bi zatim naglo nestao*. Štoviše, *da* je tu u službi svojevrstnoga suprotno-sastavnog veznika, za koju (službu) i Musić tvrdi da je za koordinirano *da* nekad bila tipična. I za takvo bi se *da* međutim moglo ustvrditi da je negdje između konjunktora i subjunktora, sudeći bar prema tome da uza nj obvezatno dolazi kondicional, koji cijelu takvu konstrukciju čini na neki način tipiziranom“ (Pranjković 2008: 506). Необходимо также отметить, что некоторые актуальные пособия по культуре хорватской речи рекомендуют не употреблять такие конструкции, а предпочитать им сложносочиненные предложения¹⁰.

које указује на основни темпорални след догађаја („од тога надаље“ > „после тога“ > „и“). С друге стране, упућивање на будућу радњу отвара могућност развоја модалног *da* оптативне или субјунктивне семантике, с обзиром на концептуалну везу категорија будућности и модалности“ (Грковић Мејџор 2004: 186).

¹⁰ Приводим один из примеров таких лингвистических советов: „Konstrukcija *da bi* u prirodnom hrvatskom jeziku uvijek znači namjeru, a ne nekakvu *buduću prošlost* (kao u engleskom *Future in the past*), jer takvo glagolsko vrijeme u našem prirodnom jeziku ne postoji. Kao na primjer u standardnoj rečenici: *Oženio je prekrasnu djevojku, da bi ubrzo zatim poginuo u prometnoj nesreći*. Na prirodnom jeziku bi to značilo da se oženio s namjerom da pogine, što je absurd, a uvođenje novih glagolskih

Потенциал I употребляется в данном значении и в словенском языке, хотя конструкции такого типа не считаются типичными для этого языка, а вместо него рекомендуется употреблять соответствующий сочинительный союз: „Raba pogojnika v zvezah kot *Olimpija je premagala Partizana, da bi nato izgubila s popolnoma slabim moštvo* je neslovenska; prav: *...nato pa izgubila*“ (Toporišič 1976: 332). Однако ситуация на практике выглядит несколько иначе. При потенциале *da* может и сегодня выступать в сербском, хорватском и словенском языках в качестве сочинительного союза, ср.:

- (48) *Izabranice selektora Zorana Terziћа започеле су такмичење поразом од Кине, да би потом направиле невероватну серију победивши све своје преостале ривале* (Искра, 06.09, 2015).
- (49) (хорв.) *Prvo su kod kuće bili bolji od Istre 1961 rezultatom 2:1, da bi potom stradali na gostovanju kod Zagreba* (www.lutrija.hr).
- (50) (словен.) *Gasilci požigali, da bi potem lahko gasili* (Murska Sobota, 03.08.2012).

Подобные конструкции, зачастую напоминающие по форме целевые и потому получившие в лингвистике название антицелевых (Белошапкива 1967), хорошо известны в большинстве славянских языков, о чем свидетельствуют соответствующие примеры:

- (51) (мак.) *Издржа неколку нокаути, за потоа да се врати во „игра“* (www.efakt.com.mk).
- (52) (пол.) *Byłem jego częścią przez niespełna kilka minut, aby potem, kilkaset metrów dalej, zostać zupełnie sam* (Radosław Żubrycki, *Dzień Zwycięstwa*).
- (53) (чеш.) *V LinkedIn zrušili možnost exportu vašich kontaktů, aby ji poté vrátili zpět* (www.lupa.cz).

vremena, kojih u narodnom jeziku nema, samo kvari jezik. Na narodnom jeziku bi prednja rečenica glasila: *Oženio je prekrasnu djevojku, ali je ubrzo zatim poginuo u prometnoj nesreći*“ (hr.wikipedia.org).

- (54) (слов.) *Vrátil sa, aby čoskoro odcestoval znovu*
(<http://slovniky.korpus.sk>).
- (55) (рус.) *Голубая красавица-ель украсила площадь Терешковой, чтоб потом отправиться на свалку!* (tvernews.ru/folk).
- (56) (укр.) *У Вінниці заасфальтували вулицю, щоб потім знову розкопати* (uavto.vn.ua).
- (57) (бел.) *Вітаю, а навошта было ўсё аплочваць, каб потым выкідваць?* (zisser.by)

Очевидно, что так называемая негативная экспектативность, проявляющая себя в несовпадении сообщаемого факта с горизонтом ожидания говорящего, легче находит выявление в конструкциях подобного рода в славянских языках, чем положительная – когда сообщаемый факт целиком интегрируется в сознании говорящего. Положительная экспектативность, как уже было показано, выражается в сербских, хорватских и, частично, словенских секвентных предложениях с помощью конструкции *да*+потенциал, см. (48–50), в македонском же языке ей соответствует предложение с устойчивой конструкцией *за да* + презенс, см. (46).

Просмотр электронного корпуса болгарских примеров показывает, что в болгарских секвентных конструкциях с положительной экспектативностью, см. (58), и ее негативным вариантом, см. (59), преобладает союз *след което* и соответствующая глагольная форма, ср.:

- (58) *Домусчиев обиди журналист, след което му се извини*
(epicenter.bg).
- (59) *Французин избяга от затвора „за глътка въздух“, след което се върна* (offnews.bg)¹¹.

Если речь идет о западнославянских языках, то положительная экспектативность может выражаться в них с помощью потенциала,

¹¹Вопреки ценному замечанию профессора Руселины Ницоловой о том, что секвентные конструкции с предлогом *за* и союзом *да* (*за да* + глаг. форма) используются в болгарских секвентных конструкциях, в частности, для обозначения негативной экспектативности, нам не удалось отыскать подобные примеры (см. также: Ницолова 1979).

утратившего в секвентных конструкциях частицу *by*, которая перестает быть частью морфологической формы потенциала и примыкает к союзу (ср. *a + POT + TEMP.DET > aby + PRET + TEMP.DET*) (60–61). Такая ситуация наблюдается в словацком и чешском языках¹²:

(60) (слов.) *Určitý čas pracoval ako profesor na gymnáziu, **aby** čoskoro **bol** vymenovaný za profesora filozofie na Filozofickej fakulte Univerzity v Skopje.*

(61) (чеш.) *Nějaký čas pracoval jako profesor na gymnáziu, **aby** byl brzy **poté jmenován** profesorem filozofie na Filozofické fakultě Univerzity ve Skopje.*

В польском же языке подобные конструкции (с союзом *aby* и инфинитивом) возможны только при наличии в предложении адверсативных отношений, то есть для выражения негативной экспектативности, см. (52). В восточнославянских языках, как и в польском, примыкание *by* к союзу в секвентной конструкции при наличии в ней инфинитива и временного обстоятельства (типа: *чтобы + TEMP.DET + INF*) также регистрируется только для выражения негативной экспектативности, см. (55–57).

5.0 Темпоральное употребление императива

Как уже было подчеркнуто раньше, темпоральная транспозиция потенциала I в сербском, хорватском и, частично, словенском языках экспрессивно отмечена, так как речь идет о синтагматическом совмещении глагольных форм, указывающих на реальный и ирреальный миры одновременно. Функция создания синтагматической оппозиции между двумя модальными планами заключается в том, чтобы актуализировать информацию и стимулировать адресата к ее более внимательному восприятию.

Экспрессивная отмеченность конструкций, в которых потенциал указывает на неожиданность действия и его противопоставленность предшествующей ситуации, в восточнославянских языках может

¹² Искренне благодарю уважаемых коллег-информаторов Яромира Линду, Стефану Паунович Родич, Зденека Андрле и Виолу Козею, за указанную мне помощь при переводе примеров и ценные комментарии.

передаваться и с помощью другого неиндикативного наклонения – повелительного, усиленного частицами (ср. рус. *возьми (да) и*, укр. *візьми та*):

(62) *Его обманули, а он **возьми да и высуди** все с процентами* (www.черногорскийрабочий.рф).

*‘Њега су преварили **да би** он на суду све **повратио** са каматом’.*

(63) *На вербну неділю купила вербу, а вона **візьми та** коріння **пусти і** що тепер з нею робити* (с.zao.com.ua).

*‘Купила сам на Врбицу врбу **да би** она затим **пустила** корење и сад не знам шта да радим с њом’.*

В данном случае сохраняется противопоставленность фактивного фиктивному, выполняющая экспрессивную функцию, а повелительное наклонение, подобно потенциалу в сербском языке, см. сербский перевод в (62–63), указывает на план будущего относительно точки отсчета, соотносимой с ситуацией S_1 , которая предшествует ситуации S_2 , выраженной неиндикативным способом. На данную общую черту условного и повелительного наклонений в свое время обратил внимание еще А.А.Потебня: «Сходство между наклонением условным и повелительным состоит в том, что оба они, в противоположность изъявительному, выражают не действительное событие, а идеальное, т.е. представляемое существующим только в мысли говорящего» (1958: 266). Обращает на себя внимание тот факт, что выступая средством подчинительной связи в условных конструкциях, повелительное наклонение в русском языке может сочетаться с частицей *да*, в которой проявляет себя семантика экспектативности, типичная для этого союза в сочетании с потенциалом в сербском языке, ср. (62–63).

В.В.Виноградов выделил конструкции, содержащие препозитивно употребленный вспомогательный глагол *взять* (с обычно последующими союзами *и*, *да*, *да и*), в особый вид высказываний, указывающих на модальный оттенок *произвольного действия* (Виноградов 1947: 603). Данный оттенок, по мнению ученого, всецело обусловлен личной прихотью субъекта, его произволом. В качестве примера В.В. Виноградов, в числе других, приводит следующий:

(64) *Положил я его на стол, чтобы ему операцию делать, а он **возьми и умри** у меня под хлорформом* (А.П. Чехов, Дядя Ваня)

Как показывает приведенный пример, см. (64), значение произвольности данная конструкция, по-видимому, не выражает. Скорее речь идет о секвентной конструкции, в которой вторая субсеквентная ситуация с помощью темпорально употребленного императива выразит неожиданность оборота событий, противопоставляя случившееся ожидаемому. Данная конструкция логически соответствует сербским конструкциям с союзом *да* и потенциалом и могла бы быть переведена на сербский язык следующим образом:

(65) *Сместих га на сто ради операције да би ми он умро под клоформом.*

В замечаниях В.В. Виноградова по поводу конструкций данного типа, см. (64), ценно признание факта расширенного переносного употребления в темпоральном значении глагольных наклонений в сочетании с модальными словами и частицами (Виноградов: 1947: 604)¹³.

6.0 Заключение

1. Потенциал может употребляться в славянских языках в темпоральном значении, сохраняя при этом модальный оттенок условности, результирующий, в сочетании с союзом *да* и временными обстоятельствами, экспектативным модальным значением, которое составляет основу для выделения особого вида высказываний – *экспектативных секвентных конструкций*.

2. В этих конструкциях потенциал с мобильной частицей *бы*, которая может оставаться частью глагольной формы (сербский, хорватский, словенский) либо становиться частью союза (чешский, словацкий, польский), указывает на факт ожидаемости осуществленного единичного действия, так как о нем сообщается с позиции ожидания финальной ситуации, подводящей итог предшествующего множества ситуаций, создающего вместе с финальной ситуацией макроситуацию. В сербском, хорватском и, частично, словенском языках значение экспектативности

¹³ „Формы наклонения глагола притягивают к себе группы „модальных“ слов и частиц, которые обращаются в побочных грамматических выразителей модальности предложений. [...] Но, кроме того, расширяются и морфологические возможности переносного употребления самих глагольных наклонений“ (Виноградов: 1947: 604).

дублирует, кроме потенциала, частица *да*, которая вследствие этого может иметь дополнительную экспрессивную нагрузку. В македонском языке показателем экспектативности в секвентной конструкции является именно частица *да*, в сочетании с предлогом *за* и презенсом (*за да + презенс*).

3. Во всех славянских языках существуют так наз. антицелевые конструкции с адверсативными отношениями между частями предложения. Формальной особенностью таких предложений в сербском, хорватском и словенском языках является конструкция *да+потенциал*, в западнославянских языках им соответствует союз *aby + претерит* (чешский и словацкий) либо инфинитив (польский), а в восточнославянских, после союзов *чтоб(ы)* (*щоб, каб*), содержащих частицу *бы*, слившуюся с союзом, инфинитив.

4. Способность передавать с помощью наклонений временные значения при актуализации экспектативной модальности можно считать характерной чертой славянских языков. Немаркированная „положительная экспектативность“ в последние годы все чаще находит выражение в южнославянских и частично западнославянских языках, тогда как отмеченная „негативная экспектативность“ находит выражение во всех славянских языках.

5. *Да+потенциал* используется в экспектативных секвентных конструкциях с целью подчеркнутой экспрессивной окраски высказывания.

6. Экспрессивная отмеченность конструкций, в которых потенциал указывает на неожиданность действия и его противопоставленность предшествующей ситуации, в восточнославянских языках может передаваться с помощью другого неиндикативного наклонения – повелительного, усиленного частицами.

Литература

Ашић, Тијана (2007) „С оне стране потенцијала“, Зборник 36. Међународног састанка слависта у Вукове дане 2006, Београд, 137–151.

Ашић, Тијана и Веран Станојевић (2010): „Временске употребе кондиционала у француском и српском језику“, *Српски језик, књижевност, уметност*, Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, Крагујевац, 367–379.

-
- Белашапкова, Вера А. (1967). *Сложное предложение в современном русском языке (некоторые вопросы теории)*. Москва: Просвещение.
- Виноградов, Виктор В. (1947) *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва – Ленинград: УЧПЕДГИЗ.
- Грковић Мејџор, Јасмина. (2004). „Развој хипотактичког да у старосрпском језику“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVII, 1–2*: 185–205.
- Ивић, Милка. (1970). „О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником да.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XIII/1*, 43–54.
- Ивић, Милка (1995): *Лингвистички огледи*, Београд: Библиотека XX век.
- Ницолова, Руселина (1979): *За интелектуализацијата в съвременния български книжовен език*. Език и литература 1, 1979, с. 62–67.
- Пипер, Предраг (1998): „О кондиционалности у простој реченици“. *Јужнословенски филолог LIV*, 41–58.
- Пипер, Предраг и Иван Клајн (2013): *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Потебња, Александр, А. (1958) *Из записок по русской грамматике. Том I–II*. Москва: УЧПЕДГИЗ.
- Поповић, Људмила (2012): Функције плусквамперфекта у савременом српском и украјинском језику // *Јужнословенски филолог LXVIII*, 113–145.
- Станојевић Веран, и Тијана Ашић (2012): „О модалним употребама кондиционала у француском и потенцијала у српском језику“, *Српски језик XVII*, 65–79.
- Стеценко, А.Н. (1972). *Исторический синтаксис русского языка*. Москва: Высшая школа.
- Стевановић, Михаило (1974): *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнојезичка норма. II Синтакса*. Београд: Народна књига.
- Танасић, Срето (2005): Синтакса глагола. // Ивић, Милка (ред.): *Синтакса савременога српског језика: Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 345-469.
- Ašić, Tijana & M. Dodig. (2014). „Le conditionnel temporel objectif en français et en serbe“. In: *Les Études françaises aujourd'hui*. Belgrade: Faculté de Philologie de l'Université de Belgrade, 167–180.
- Bauer, Jaroslav. (1972). *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*. Brno: Universita J.E.Purkyně.
- Beekes, Robert S.P. (1995). *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Dendale P. & Tasmowski L. (éds). (2001). *Le conditionnel en français*. Université de Metz, Recherches Linguistiques 25.
- Haillet, Pierre Patrick. (2002). *Le conditionnel en français: une approche polyphonique*. Paris: Ophrys.
- Maretić, Tomo. (1887). „Veznici u slovenskim jezicima“. *Rad JAZU* 86: 75–150 (III. Veznik *da*, 133–150).
- Pranjković, Ivo. (2008). „Vezničko i nevezničko *da* u hrvatskome jeziku“. *Riječki filološki dani* 7: 505–515.
- Whelpton, Matthew. (2001): „Elucidation of a telic infinitive“, *J. Linguistics* 37, 313–337.
- Toporišič, Jože. (1976): *Slovenska slovnica*, Založba obzorja Maribor.
- Štícha, František. (1997): „Ke dvěma méně běžným spojovacím prostředkům v současné češtině (*poté, co a bez toho, aby/že*): korpusová analýza.“ *Naše řeč* 80, 1997, č. 2, s.73–80.
- Štrkalj Despot Kristina. (2012). „Značenje i uporaba suprotnoga veznika *da* u starohrvatskim tekstovima“. *Filologija* 59: 173–194.
- Vetters, C. (2001) *Le conditionnel: ultérieur du non-actuel*, Dendale P. & Tasmowski L. (éds), *Le conditionnel en français*, Université de Metz, Recherches Linguistiques 25.
- Whelpton, Matthew. (2001): „Elucidation of a telic infinitive“, *J. Linguistics* 37: 313–337.

Условные сокращения:

INF – инфинитив; *IPRF* – имперфект; *IPFV* – имперфективный; *PFV* – перфективный; *POT* – потенциал; *PRES* – презенс; *PRET* – претерит; *PRF* – перфект; *TEMP.DET* – временное обстоятельство.

Резиме

**О ПОСЕБНОМ СЛУЧАЈУ ТЕМПОРАЛНЕ УПОТРЕБЕ ПОТЕНЦИЈАЛА
У СРПСКОМ И ДРУГИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА**

У раду се разматра случај референцијалне употребе потенцијала I, који се користи у савременом српском језику за означавање понављане, али и једнократне непонављане радње. Анализа примера у којима се потенцијал јавља у референцијалној употреби у српском и другим

словенским језицима показује да овај глаголски облик у комбинацији са везником *да* и темпоралном одредбом улази у састав посебног типа секвентних конструкција за које се предлаже назив *експектативне секвентне конструкције*. Такве конструкције садрже два или више предиката од којих сваки означава посебну ситуацију која је уједно саставни део једне макроситуације. Притом субсеквентна ситуација S_2 представља резултат ситуације S_1 иако ни на који начин није потоњом каузирана. Уколико се ситуација S_2 подударе са говорниковим хоризонтом очекивања, који је формиран полазећи од ситуације S_1 , ради се о такозваној позитивној експектативности која налази језички израз у српској конструкцији *да*+потенцијал. Осим у српском језику, позитивна експектативност све чешће налази посебан израз у хрватском, словеначком, македонском, словачком и чешском језику. Уколико пак субсеквентна ситуација S_2 противуречи говорниковим очекивањима која су задата ситуацијом S_1 , ради се о обележеној негативној експектативности. Негативна експектативност има посебан израз у свим словенским језицима, и то у конструкцијама са речцом *би* која остаје део глаголског облика (потенцијала) или постаје део везника уз претерит или инфинитив у предикату клаузе. Сукобљавање реалног и иреалног, које се задаје кроз контраст између постојећег и очекиваног, постиже се у словенским језицима путем коришћења у једној реченици индикатива и других идеалних начина.

Кључне речи: потенцијал, словенски језици, експектативна модалност, секвентна конструкција, везник *да*, теличне реченице, псеудоциљне реченице, антициљне реченице.

Zuzanna Topolińska
MANU – Skopje
zuzana@manu.edu.mk

Polskie *BY* universale

Na początku spróbuję sformułować robocze definicje terminów niezbędnych do poprawnego wyznaczenia strefy funkcjonalnej partykuły *by* w polszczyźnie. Mam na myśli "modalność epistemiczną", "faktywność", "ewidencjalność" i "modalność deontyczną".

Termin "modalność epistemiczna" (czyli, w swobodnym przekładzie "prawdziwościowa") pokrywa informację o tym, jak autor tekstu ocenia prawdziwość tego tekstu, tj. jego zgodność ze **znanymi mu faktami**. Informacja ta może być przenoszona zarówno środkami leksykalnymi, jak i gramatycznymi. Kategoria gramatyczna *modus*, polski *tryb*, gramatyzuje wycinek odpowiedniego pola semantycznego.

Już to, co powiedziałam dotąd, pokazuje, że w grę wchodzi ocena **subiektywna**. – W polszczyźnie w polu modalności epistemicznej funkcjonują dwa tryby: *indicativus* i *by-conditionalis*. Indikatyw to tryb "nie nacechowany modalnie", odnośnie tryb, który – jak nam sugerują gramatyki – przekazuje informację "zgodną z faktami". Jednak zważywszy fakt, że wszelka komunikacja językowa odbywa się w świecie mentalnym jej uczestników, nie możemy mieć gwarancji ani (a) że autor tekstu zna fakty, ani (b) że jego intencją jest obiektywne informowanie o tych faktach. Wiele języków wypracowało specjalne środki (bardziej wyspecjalizowane tryby lub sygnały leksykalne), które zdejmują z autora odpowiedzialność za prawdziwość przenoszonej informacji, jednak i tutaj podstawowe pytanie – tj. "czystość" intencji autora – pozostaje otwarte¹, nie wiemy, jak na obiektywnej skali / +/- faktywne / lokuje się informacja, którą otrzymujemy. Przez informację /+ faktywną/ rozumiem tu informację zgodną z obiektywnymi faktami, a kategoria semantyczna

¹ Co więcej, gramatyka takiego języka nie zawiera na ogół szczegółowych reguł kongruencji między trybem, w jakim formalizuje się predykat konstytutywny dla danej propozycji i trybem, w jakim formalizuje się jego argument propozycjonalny. Mam tu na myśli konkretnie język macedoński, w którym po zdaniu głównym *Претпоставувам дека...* tj. 'przyпускаjąc / zakładam, że...' może nastąpić zdanie komplementarne w indikatywie, a nie w tzw. non-konfirmatywie (termin V. Friedmana).

"faktywność" pozwala nam wszelką informację modalnie nacechowaną ocenić odpowiednio jako /- faktywną/ i/lub /+/- faktywną/.

Istnieją odpowiednie procedury, które pozwalają autorowi tekstu pokazać, skąd czerpie on swoją wiedzę o przedstawianych faktach. Może to być prosta inferencja, por. np. *Świeci się u nich w oknach, więc chyba są w domu...*, itp.; może to być powołanie na zasłyszaną informację, por. np. *Na mieście mówią, że... / Podobno... / Jakoby...* – w takim wypadku autor zarazem sygnalizuje, że nie bierze odpowiedzialności za prawdziwość informacji; jeszcze wyraźniej powątpiewanie autora tekstu wyraża kwalifikator *rzekomo...*; autor tekstu może również powołać się na konkretnego świadka i/lub zwolennika przekazywanej wersji zdarzeń, por. np. *X widział na własne oczy, że...*, *X twierdzi, że...* Wypada tu wymienić także odwrotną sytuację, kiedy autor tekstu w momencie mówienia, ku swemu zaskoczeniu, dowiaduje się, że fakty tak właśnie się mają, por. np. sytuację, kiedy towarzysz i rozmówca naszego autora rzuca się, aby udzielić fachowej pomocy ofierze wypadku, który zdarzył się na ich oczach, a ten reaguje: *Znaczy, ty jesteś lekarzem!*, itp. – ta ostatnia wypowiedź w językach, które posiadają odpowiedni tryb, byłaby sformułowana w tzw. admiratiwie... – Wszystkie wspomniane procedury prowadzące do oceny prawdziwościowej przenoszonej informacji ze strony samego autora tekstu kryją się pod terminem "ewidencjalność", czyli – powiedzmy w skrócie – 'charakter świadectwa prawdy', "odkrywanie prawdy", czyli stosunek między "autorską" oceną epistemiczną i obiektywną oceną faktywną.

Modalność deontyczna to wyraz życzenia / woli autora tekstu, żeby coś się zdarzyło. Podstawowym wykładnikiem gramatycznym jest tu *imperativus*. Partykuła *by* – bohater tego tekstu – stosunkowo rzadziej pojawia się w polu semantycznym modalności deontycznej, niż w polu modalności epistemicznej. Kolejny problem, który wymaga komentarza, zanim przejdziemy do opisu aktualnej sytuacji polskiej, to problem statusu futurum w danym systemie modalno-temporalnym. Jednym z istotnych elementów charakterystyki typologicznej danego języka jest sposób traktowania czasu / czasów przyszłych jako paradygmatów z modalną i/lub temporalną dominantą kategorialną. Z dwu języków, które znam stosunkowo najlepiej, macedoński system werbalny należy do pierwszej kategorii, a polski do drugiej. Osobiście bardziej adekwatne wydaje mi się to pierwsze rozwiązanie. Wydaje mi się, że kategorią naczelną w strefie modalno-temporalnej jest wspomniana wyżej / +/- faktywność /, czyli ocena prawdziwościowa sytuacji, o której mowa, a to znaczy, że sytuacje rzutowane w przyszłość są automatycznie modalnie nacechowane. – Jednym z charakterystycznych symptomów takiego rozwiązania jest typowa dla języków romańskich czy bałkańskich (w sensie członkowstwa w tzw. bałkańskiej lidze językowej) tożsamość / paralelizm wykładników futurum i kondycjonalu.

Kluczem do sytuacji polskiej jest historycznie rzecz biorąc wykształcenie się kategorii aspektu (por. Moszyński 1984: 259, 270; Stieber 1989: 222 i n.) i interpretacja prawdziwościowa form "czasu teraźniejszego" od czasowników dokonanych – czas teraźniejszy oznacza akcję w toku w momencie mówienia i *ex definitione* nie może być dokonany, stąd możliwość / konieczność interpretacji przyszłościowej, czyli /- faktywnej/. Funkcję czasu przyszłego dokonanego przejęły w polszczyźnie formy "czasu teraźniejszego" czasowników dokonanych, natomiast eksponentem czasu przyszłego niedokonanego jest konstrukcja peryfrastyczna zbudowana z opartych na temacie **bod-* form "czasu teraźniejszego dokonanego" czasownika **byti* + *infinitivus* i/lub *participium praeteriti activi secundum* czasownika konjugowanego. Wariant z infinitiwem to jeden z wariantów futurum zarejestrowany w tekstach starocerkiewnosłowiańskich, zapewne obecny już w prasłowiańszczyźnie, a dziś typowy dla języków północno-słowiańskich łącznie ze słoweńskim.

Oba opisane czasy przyszłe to najpoważniejsi konkurenci partykuły *by* jako wykładnika wyrażen /- faktywnych/.

W płaszczyźnie formy partykuła *by* kontynuuje stary temat aorystu od czasownika **byti*. Zastąpiła ona w polszczyźnie (a zaczęła pojawiać się w tej funkcji już w tekstach starocerkiewnosłowiańskich) starsze *bi* – wykładnik starego optatiwu tego czasownika. *By* < *bi* już w epoce prasłowiańskiej, a na gruncie polskim już w najstarszych tekstach pisanych pojawia się jako główny eksponent modalności epistemicznej, w pewnych użyciach również modalności deontycznej. A pojawia się w dwu zasadniczo różnych modelach morfosyntaktycznych, co dało asumpt językoznawcom do postawienia pytania, czy mamy do czynienia z jednym, czy z większą ilością "trybów" (por. Gołąb 1964, Puzynina 1971).

Po pierwsze, *by* pojawia się w powiązaniu (najczęściej w postpozycji) z formami *praeteritum* w pełnym paradygmacie werbalnym, por. np. *chodzilby*, *chodzilbyś*, *chodzilby...*, *chodzilibyśmy*, *chodzilibyście*, *chodziliby...*, itp. Gramatyka polska określa paradygmaty tego typu jako eksponenty trybu przypuszczającego.

Preterytalne końcówki osobowe (dokładniej: osobowo-liczbowe), które towarzyszą *by*, to końcówki ruchome, tj. skłonne w odpowiednim otoczeniu morfo-syntaktyczny przenosić się z pozycji postwerbalnej na tzw. pozycję Wackernagla, tj. na pozycję po pierwszym wyrazie akcentowanym, który otwiera ciąg linearny zdania; *by* w takim wypadku wiernie im towarzyszy, por. przykłady jak: *Jutro byśmy pojechali do Ochrydu*. czy *Dzieci bym wzięła ze*

sobą., itp. – Jeżeli mamy do czynienia z ciągiem: predykat spójnikowy² + propozycjonalny argument tego predykatu, wówczas predykat spójnikowy "liczy się" jako pierwszy wyraz odpowiedniego ciągu i to z nim wiąże się linearnie i prozodycznie sekwencja: *by* + końcówka osobowo-liczbowa, por. np. okresy warunkowe jak: *Jeślibym przyszła, dzieci bym wzięła ze sobą.*, czy *Gdyby Jurek przyjechał, zabralibyśmy go ze sobą.*, itp. – Warto przytem, w związku z dalszym tokiem naszego opisu zachowań *by*, wspomnieć o różnicy tych zachowań (a) w kontekście, kiedy w pozycji Wackernagla znajduje się predykat spójnikowy warunku, z jednej strony, i (b) w kontekście, kiedy pozycję tę wypełnia jeden z wyrazów ciągu argumentu propozycjonalnego, lub predykat spójnikowy innej kategorii, z drugiej. W kontekście (a) przerzut ciągu wykładników kategorialnych na pozycję Wackernagla jest obowiązkowy, linearyzacja typu: **Gdy Jurek by przyjechał* jest agramatyczna i nie spotykamy jej w tekstach, podczas gdy w kontekście (b) warianty jak *Dzieci bym wzięła ze sobą.* i *Dzieci wzięłabym ze sobą.*, są praktycznie równouprawnione; należałoby w korpusie sprawdzić, czy i który z nich ma wyższą frekwencję i czy zależy to od wypełnienia leksykalnego. – Opisaną różnicę reguł linearyzacji sygnalizuje pisownia – łączna w kontekście (a), rozdzielna w kontekście (b).

Postaram się opisać teraz semantykę wyrażen, w których pojawia się *by* związane z *verbum*.

Nawet użyta w samodzielnie stojącym zdaniu, czy to w dialogu czy w monologu wewnętrznym, odpowiednia konstrukcja werbalna sprawia zwykle wrażenie niepełnej, najczęściej odbieramy ją jako apodozę "niedopowiedzianego" okresu warunkowego, stąd propozycja określenia opisywanego trybu jako *conditionalis*. Por. np. konstatację typu: *Chętnie poszłabym na ten koncert.* / *Chętnie bym poszła na ten koncert.* i porównajmy ją ze stwierdzeniem: *Chętnie pójdę na ten koncert.* – o ile w tym drugim wypadku mamy do czynienia z pozytywną reakcją na pytanie, czy na bezpośrednie zaproszenie, bez dodatkowych zastrzeżeń, w pierwszym wypadku autor tekstu wyraża życzenie, przy czym niedopowiedziany pozostaje warunek, np.: *...jeśli znajdę czas, ...jeśli nie będę zbyt zmęczona...*, *jeśli Jurek będzie mógł zostać z dziećmi*, itp.itd. Innymi słowy: wprawdzie oba sformułowania są /- faktywne/, to drugie wyraża bardziej stanowczą decyzję realizacji zamierzenia, w danym wypadku pójscia na koncert. Stąd też nic dziwnego, że najczęściej spotykamy *by* - konstrukcje

² Predykat spójnikowy to w przyjętej tu interpretacji predykat sformalizowany jako spójnik. Predykaty tego typu *ex definitione* przyjmują po dwa argumenty propozycjonalne i komunikują tok naszego myślenia o zdarzeniach, o których mowa w odpowiednich propozycjach. Prozodycznie predykat spójnikowy należy do ciągu linearnego argumentu propozycjonalnego, który następuje po nim.

właśnie w funkcji apodozy okresu warunkowego, czyli w funkcji drugiego w hierarchii diatetycznej propozycjonalnego argumentu spójnikowych predykatów warunku jak *jeśli, jeżeli, o ile (tylko)*... czy – w odmiennej linearyzacji – *pod warunkiem, że*..., itp. – W protazie na ogół pojawia się "konkurencja", tj. formy, które nasza gramatyka ocenia jako wykładniki czasu przyszłego.

Rzadziej, również z ową charakterystyczną intonacją niedopowiedzenia, werbalna *by* - konstrukcja wyraża po prostu życzenie, pragnienie, tj. pojawia się w polu modalności deontycznej. Por. np. *Chętnie pomówiłabym o tym z Jankiem...*, *Chętnie napiłabym się teraz dobrej herbaty...* – w tym kontekście niedopowiedziane jest jakieś *ale*..., które sprawia, że pragnienia nie możemy spełnić: *...ale Janek jest daleko i niedostępny, ...ale o dobrą herbatę tutaj trudno...*, itp. Por. również prośby, zapewne powtarzane wielokrotnie, stąd też wyraźnie podbudowane irytacją, jak np. *Oddałbyś mi wreszcie tę książkę!*, itp., a także prośby stylizowane jako pytanie: *Przyniósłbyś mi jeszcze kawy?*, por. i zaproszenie typu: *Może przyszlabyś do nas jutro? - będzie parę osób...* itp. Wreszcie tutaj należą takie grzecznościowe zwroty jak *Prosiłabym jeszcze o...* zamiast *Proszę...*, *Chciałbym Państwu pokazać...* zamiast *Chcę...*, itp.

Szczególną pozycję zajmują okresy warunkowe typu: *Gdybym mogła, chętnie poszłabym na ten koncert.*, tj. konstrukcje z formami kondycjonalu tak w protazie, jak i w apodozie. Nie mówiąc o wspomnianej agramatyczności ciągów typu: **Gdy mogłabym...*, czyli o konieczności uznania, że idiosynkratyczną cechą predykatu warunkowego *gdyby* jest jego bezpośredni związek w tekście z odpowiednią końcówką osobowo-liczbową³, stajemy tu wobec dwuznaczności konstrukcji tego typu na linii czasu. Por. (a) *Gdybym mogła, poszłabym na ten koncert, ale jutro wyjeżdżam do Ochrydu.*, gdzie kontekst jednoznacznie wskazuje, że mowa o możliwości przyszłej, wobec (b) *Gdybym mogła, chętnie poszłabym na ten koncert, ale w tym samym czasie miałam ważne zebranie.*, gdzie kontekst jednoznacznie wskazuje, że mowa o możliwości niezrealizowanej w przeszłości. Możemy wprawdzie, jeżeli mamy w naszym repertuarze gramatycznym taką konstrukcję, sprecyzować w tym drugim wypadku lokalizację na osi czasu zamieniając "przeszłe" *gdybym mogła* na "zaprzęsłe" *gdybym była mogła*, jednak konstrukcje takie wychodzą, czy wręcz wyszły już z użycia w ślad za tzw. względnym czasem zaprzęsłym.⁴

Drugi – obok związku z predykatem / paradygmatem werbalnym – model morfo-syntaktyczny, w jakim pojawia się modalne *by* to związek z predykatem w formie spójnika, ew. partykuły, przyczem *ex definitione* (a) są to predykaty warunku, przyzwolenia, celu, życzenia, tj. predykaty przyjmujące

³ Por. więcej na ten temat w punkcie 1.2. tego tekstu.

⁴ Por. o tym szerzej Laskowski w *Gramatyce* 1999.

przynajmniej jeden niefaktywny argument propozycjonalny, i (b) taki właśnie argument w układzie linearnym znajduje się w postpozycji wobec implikującego go predykatu. Innymi słowy: *by* + odpowiednia końcówka osobowolizbowa jest tutaj – w płaszczyźnie formalnej – składnikiem struktury morfologicznej danego predykatu, a w strukturze semantycznej (w "znaczeniu leksykalnym") tego predykatu zakodowany jest argument, którego referentem jest odpowiednio zdarzenie czy to rzutowane w przyszłość czy niespełnione w przeszłości.

Powyższy skomplikowany opis dotyczy takich wyrażen jak wspomniane już wyżej kondycjonalne *gdyby*, a także finalne *aby*, *żeby*, *izby*..., koncesyjne *niechby*, *choćby*..., ewidencjalne *jakoby*, temporalne / gradualne *ażby*, optatywne *oby*..., które – jeśli funkcjonują jako spójniki – przyjmują po dwa argumenty propozycjonalne, jeśli funkcjonują jako partykuły – przyjmują jeden taki argument, przyczem argument, który w ciągu linearnym następuje po nich, jest niefaktywny. Ich cechą szczególną w płaszczyźnie formalnej jest "nierozzerwalny związek z *by*", które – jak to już wyżej wspomniałam mówiąc o *gdyby* – obowiązkowo realizuje się jako część predykatu konstytutywnego dla danej propozycji, a nie predykatu konstytutywnego dla propozycjonalnego argumentu, tj. wg schematu, który nie dopuszcza sekwencji typu **gdy ... przyszedłby*, **aż(e) ... przyszedłby*, **choć ... przyszedłby*, **niech ... przyszedłby*, itd.

Ów drugi model morfo-syntaktyczny charakterystyczny dla *by* ma długie korzenie historyczne, odpowiednie konstrukcje znajdujemy już w tekstach starocerkiewnosłowiańskich, a także dzisiaj we współczesnych dialektach i językach standardowych słowiańskich; *mutatis mutandis* nie brak i paraleli w innych grupach indoeuropejskiej rodziny językowej. W polszczyźnie – jak o tym świadczą *Zapomniane konstrukcje składni staropolskiej* (1966) – większość nteresujących nas konstrukcji pojawia się już w najstarszych tekstach, nie brak i takich, które w toku rozwoju języka wyszły z użycia.

Przyjrzyjmy się odpowiednim współczesnym konstrukcjom.

Predykat 'warunek'

Gdybyś mógł, przyjdź trochę wcześniej, przejrzelibyśmy rachunki...

Gdybyś nas poinformował na czas, napewno przyszlibyśmy wcześniej...

– przytoczone dwa przykłady różni wspomniana wcześniej lokacja na osi czasu; w obu wypadkach predykat otwiera ciąg linearny propozycji – to jedna z wspomnianych wyżej cech strukturalnych tego modelu: argument zakodowany w strukturze semantycznej predykatu zawsze następuje bezpośrednio po nim, tj. w powyższych przykładach znajduje się w protazie okresu warunkowego; w apodozie mamy imperatiw dla sytuacji przyszłej i kondycjonal dla sytuacji przeszłej. – Predykatywne **gdyby** może się również pojawić w funkcji partykuły optatywnej, por. *Gdyby tylko wreszcie skończyła się ta zima!*, itp.

Predykat 'cel'

Przyjechałem / Przyjechałbym, żeby / aby przedyskutować z wami założenia projektu.

– predykat 'cel' może mieć jeden lub oba argumenty niefaktywne; koreferencja pierwszego uczestnika obu propozycji argumentowych w naszym przykładzie sprawia, że propozycja określająca cel przyjazdu jest skondensowana, "nominalizowana" w postaci infinitiwu; warianty *izby, ażeby* naszego predykatu są stylistycznie nacechowane; spotykamy je dziś stosunkowo rzadko. – Predykatywie *żeby / aby...* mogą wystąpić w funkcji partykuły optatywnej, por. *Abyśmy się społecznie miłowali!, Żeby Polska była Polską!*

Predykat 'przyzwolenie / koncesja'

Niechby przyszli, skoro tak im na tym zależy...

– argument niefaktywny znajduje się tutaj w apodozie tzw. realnego okresu warunkowego. Por. jeszcze znany fragment z "Lokomotywy" Tuwima: "... i *choćby* nie wiem jak się natęzał, to nie udźwignie, taki to ciężar..."

Predykat 'życzenie'

Oby (tylko) nam się udało!

Obyśmy się (tylko) nie spóźnili!

– obok partykuły optatywnej *oby* partykuła *tylko* wydaje się naturalnym, choć nie koniecznym, elementem modelu.

Byle(by) tylko się dogadali!

– Zwraca uwagę "wzmocniony" wykładnik optatiwu.⁵

Predykat 'dystans, niedowierzanie'

Jakoby sesja będzie skrócona...

– autor tekstu dystansuje się od oceny prawdziwościowej tekstu, mamy do czynienia z partykułą ewidencjalną.

Nieco inny charakter, tak w płaszczyźnie formalnej, jak i semantycznej, ma partykuła *niby*. Pojawia się ona jako (ewidencjalny?) modyfikator i sygnalizuje, że mamy do czynienia z udawaniem, z imitacją rzeczywistej kwalifikacji, por. np. *To jest taka niby wojna...*, *Pojawił się jakiś niby specjalista i powiedział...*, *Niby nie chciał, a jak przyszło co do czego...*

Sumując ten krótki przegląd dystrybucji i funkcji polskiego modalnego *by* wypada stwierdzić, że :

– jest ono *ex definitione* sygnałem propozycji niefaktywnej,

⁵ Nie widzę komponentu modalnego w serii *byle kto, byle co, byle jaki...* Może raczej należy tu widzieć echo starego aorystycznego *by*.

– związane z predykatem werbalnym jest ono formantem trybu, czyją semantykę w moim pojęciu najlepiej oddaje termin *conditionalis, ergo* tryb warunkowy. Przytoczone w naszym przeglądzie warianty semantyczne werbalnych konstrukcji z *by* dokładnie się pokrywają z podanym przez S.Karolaka (1993) spisem wariantów i zakresem użycia tego trybu w przekroju typologicznym,

– związane z predykatem spójnikowym i/lub z predykatem – partykułą *by* sygnalizuje niefaktywny charakter następującego po nim argumentu propozycjonalnego tego predykatu, a więc wchodzi w pole funkcjonalne subjunktywu.

By okazuje się w polszczyźnie głównym, obok futurum czy imperatiwu, wykładnikiem modalności niefaktywnej. *Mutatis mutandis* podobne rozwiązania znajdujemy w innych językach północno-słowiańskich.

Warto podkreślić, że cytowani wyżej autorzy, Z.Gołąb i J.Puzynina, przy innym podejściu teoretycznym, poruszając się w innej siatce pojęciowej, dochodzą jednak do bardzo podobnych wniosków.

Literatura cytowana

- Z.Gołąb, "The problem of Verbal Moods in Slavic Languages", *IJSLP* 8, 1964.
S.Karolak, "Conditionalis (tryb warunkowy)" [w] *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Ossolineum 1993.
R.Laskowski, "Kategorie morfologiczne języka polskiego – charakterystyka funkcjonalna" [w] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Wyd. naukowe PWN, Wwa 1999.
L. Moszyński, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, PWN, Wwa 1984.
J.Puzynina, "Jeden tryb czy dwa tryby?", *BPTJ* 29, 131-139, 1971.
Z. Stieber, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, PWN, Wwa 1989.
Zapomniane konstrukcje składni staropolskiej, opracowali Z.Klemensiewicz, K.Pisarkowa, J.Konieczna-Twardzikowa, Ossolineum 1966.

Summary

POLISH *BY*-UNIVERSALE

The author presents the morphosyntactic distribution of the Polish modal morpheme *by* and the semantics of constructions containing *by*. She distinguishes two different morphosyntactic configurations: 1. *by* as an element of the verbal paradigm, cf. *czytalbym, czytalbyś...*, i.e. – on the semantic plane – the corresponding modal meaning is built into a verbal predicate, and 2. *by* as an element of the morphological structure of a conjunction and/or of a particle; conditional, concessive, final conjunction-predicates and optative particle-predicates are involved.

The author concludes that *by* is in the first place a marker of the conditional mood, and secondarily – a marker of a nonfactive propositional argument of the predicates of 'condition', 'concession', 'goal'..., 'wish'..., which means that it expands to the functional zone of the subjunctive.